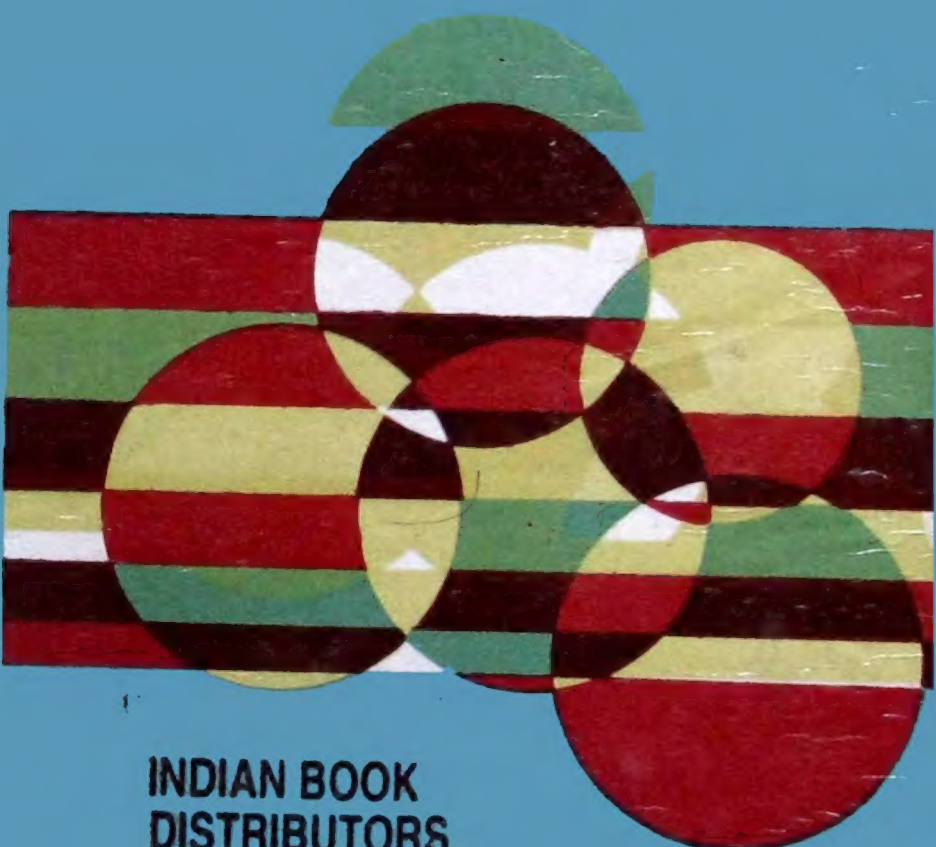

IBD

ଜଗନ୍ନେତ୍ରନ ଲାଲ କୃତ
ବାବାଜୀ ନାଟକ

**INDIAN BOOK
DISTRIBUTORS**

ଜଗନ୍ନାଥନ ଲଳ
କୃତି
ବାବାଜୀ ନାଟକ

ସମ୍ପାଦନା
ଡକ୍ଟର ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

ଇଷ୍ଟିଆନ ବୁକ୍ ଡିଷ୍ଟ୍ରିବ୍ୟୁଟର୍ସ

ବାଦାମବାଡ଼ି, କଟକ-୭୫୩୦୧୨

ଜଗନ୍ନେହନ ଲାଲ କୃତ

ବାବାଜୀ ନାଟକ

(ବାବାଜୀ ପାଠ୍ୟ ସହଚ)

ସମ୍ପାଦନା

ଡକ୍ଟର ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

ପ୍ରକାଶକ

ନବକିଶୋର ବେହେରା

ଇଣ୍ଡିଆନ ବୁକ୍ ଡିଷ୍ଟ୍ରିବ୍ୟୁଟର୍ସ

ବାଦାମବାଡ଼ି, କଟକ-୭୫୩୦୧୨

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ

୧୯୯୫

ମୁଦ୍ରଣ

ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ ଆର୍ଟ ପ୍ରେସ

ଅଲିଶା ବଜାର କଟକ-୨

ମୂଲ୍ୟ—ସାଧାରଣ—ପଚାଶ ଟଙ୍କା

ଶୋଭନ—ତରିଶ ଟଙ୍କା

**JAGANMOHAN LAL KRUTA
BABAJI NATAK**

Edited by

Dr. Hemant Kumar Das

Published by

**Nabakishore Behera
Indian Book Distributors
Badambadi Cuttack-12**

1st Edition 1995

Printed by

**Shree Aurobinda Art Press
Aiishabazar Cuttack-2**

**Price Twenty five only
Deluxe Thirty only**

ଏ ସଂସ୍କରଣ ସମ୍ପର୍କରେ

ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଚକ୍ରନ୍ତ କାଳୀଚରଣ ଖଣ୍ଡିଏ ଛିନ୍ନ ପୁସ୍ତକକୁ ସମ୍ବଳ କରି ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେ ବହିଟିକୁ ମୁଁ ଦେଖିଥିଲି । ତା’ର ଶେଷ ପୃଷ୍ଠାଟି ନଷ୍ଟ ଏବଂ ମଝିରେ ମଝିରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ଅଂଶ ଜାଟଦଂଷ୍ଟ ହୋଇ ଯିଥିଲା । କାଳୀବାରୁ ତାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସଜାଡ଼ି ଦେଇ ପୁସ୍ତକଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କଟକର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଏକ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କାଳୀଚରଣଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ହେଉଛି ତାହାର ଆଧାର । ‘ସଂସ୍କ’ ନାଟକ ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ‘ବ ବାଜୀ’ ନାଟକର ସେହିଭଳି ଏକ ପୁଣ୍ୟିଙ୍ଗ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଚିନ୍ତା ମୋ ମନକୁ ଆସିଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ମୂଳ ପୁସ୍ତକର ଏକ ପୁଣ୍ୟିଙ୍ଗ ପ୍ରତି ଅନୁପ୍ରାଣ କରୁଥିଲି । ଯୌତୁକକୁ ତାହା ମୋତେ ମିଳିଲା ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ବେଣୁଧର ରାଉତଙ୍କ ପାଖରୁ । ଏଥି ସହିତ ଏକ ମୁଖବନ୍ତ ଯୋଡ଼ି ମୁଁ ଏହାର ପ୍ରକାଶ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥିର କଲି । ଆଇ. ଇ. ଡି.ଏ ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବ କିଶୋର ବେହେରା ଆନନ୍ଦରେ ଏହାର ପ୍ରକାଶନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଅନ୍ତତରେ ସେ ହିଁ ‘ସଂସ୍କ ନାଟକ’କୁ ପ୍ରକାଶ କରେଇ । ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ରାଉତ ଓ ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ବେହେରାଙ୍କୁ ମୋତେ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ପୁଣ୍ୟିଙ୍ଗ ରୂପ ହାତରେ ଧରି ମୋର ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଥିଲା ଆଶା କରୁଛି, ଏ ଦେଶର ଗବେଷକ, ନାଟ୍ୟପ୍ରେମୀ ପାଠକମାନେ ସେଇଭଳି ଆନନ୍ଦିତ ହେବେ ।

ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

୧୪ । ୧୦ । ୯୫

କେଶ, ମାର୍ଗମାନ, ଲେପିତ ସଟକ୍ ପ୍ରଭୃତି ମିଶ୍ରନାଶମାନେ । ସେମାନେ ବାଇକେଲର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରାଇଲେ । ନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସ୍କୁଲଗୁଡ଼ିକରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଅଗ୍ରବ ଅନୁଭୂତ ହେବାରୁ ବଙ୍ଗଳା ଶୁଷ୍କାରୁ କିଛି ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ କରାଗଲା । ଏହିଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ହେଲା । ଗାପିକା, ବାହୁକା ପ୍ରଭୃତି ସେ କାଳର ପଞ୍ଚମସିକା-ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ।

ପରମ୍ପରାର ଭୂତାନ୍ତରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ରମାରତ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ତେବେ ଏହା ଅନାୟାସରେ ହୋଇପାରି ନଥିଲା । ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ପ୍ରଗତିବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଏଥିପାଇଁ ଉତ୍ତ୍ର ସଂଘର୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନଥିଲା । ଦୀର୍ଘକାଳର ଅଭ୍ୟାସକୁ ଶିପ୍ରଗତିରେ ବଦଳାଇଦେବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା, ତାହାହିଁ ହେଉଛି ଏହାର କାରଣ । ଯାହାହେଉ, ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଯେତେବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରବଳ ଯୋଗ ବହୁ ଚାଲିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୀର୍ଘକାଳ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମ୍ଭବପରି ହେଲାନାହିଁ । ପ୍ରଗତିବାଦୀମାନଙ୍କର ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ଜଗନ୍ନାଥନ ଲଳିତଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେଉଛି ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶବ୍ଦଧାରା ସଂଘର୍ଷର ଏହି ଅନୁବନ୍ଧକ କାଳରେ ।

ଲଳ ସେ ଯୁଗରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ପିରସ୍ତାଦାର ଅବସ୍ଥାରେ ଭଲ ଶୁଳକ୍ଷଣିଏ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ହୁଏତ ସେ ଯୁଗରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ସଚେତନ ନାଗରିକ ଯେଉଁଭଳି ଜାତୀୟତା ଶବ୍ଦଧାରାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠି ନୂତନ କିଛି କରିବାକୁ ନିଜର ଅବଶ୍ୟକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଲଳ ମହାଶୟଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରା ମଧ୍ୟ ସେଇ ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରଣିତ ହୋଇଥିଲା । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭର ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଦିଗଦିଗକୁ ପ୍ରସାରିତ କରି ଦେଇଥିଲା । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଓଡ଼ିଶା କୁହୁସ୍ୱାର, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଧର୍ମଧୂକୀମାନଙ୍କର ଗୁଣ୍ଡାମି ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁଭଳି ଅବନୟ ପଥରେ ଦୃଢ଼ ଗତିରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଥିଲା, ତାହା ତାଙ୍କର ହେତୁବାଦୀ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥିଲା । ପରିବର୍ତ୍ତନର ଝଟାଧୁନି ଲଳ ମହାଶୟଙ୍କ କାନରେ ବାଜୁଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନକୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ନବୀନକୁ ସ୍ୱାଗତ ଜଣାଇବା ନିମନ୍ତେ ଗୋଟାଏ ଜାତିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇପଡ଼ୁଥିଲା । ସଂସ୍କାର ରୂପକ ଅସ୍ତ୍ର ହାତରେ ଧରି ଲଳ ମହାଶୟ ଏ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧ ଦାୟିତ୍ୱଟିକୁ ନିଜ କାନ୍ଧକୁ ଉଠାଇ ନେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥନ କେବଳ କଥା ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ବସି ରହୁନଥିଲେ । ବରଂ କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ । ସେ ଯୁଗରେ ସମାଜପତିମାନଙ୍କର ଉତ୍ତ୍ର ପ୍ରତିରୋଧକ ଭୂମିରେ ନକରି ସେ ନିଜର ଦ୍ୱିଷସ୍ତ୍ରା କନ୍ୟା ଲବଣ୍ୟର ସୁନବିବାହ ଦେଇ ସମାଜ ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏ ବିବାହ ସେ ସମୟର ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିବର ପଞ୍ଚମସିକାରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକାର ଚମିକ ପ୍ରସାର ସେ ଯୁଗର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରତିବାଦ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଜଗନ୍ନୋହନ ନିଜର ଲେଖାଲେଖି ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରତିବାଦ ତ ଜଣାଇଥିଲେ । ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରି କାନ୍ଧ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ସମନ୍ୱୟ ସଫଳ କରିଥିଲେ । ହୁଏତ ଏହିପରି ସାହସ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ତାଙ୍କର ଆଗମନ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ମୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କବି ରାଧାନାଥ କବି ଶ୍ୟାମ ପାଇବା ପୁରୁ ଲଳି ମହାଶୟଙ୍କ ପ୍ରଥମ କାବ୍ୟ ‘ଭ୍ରମରଭଞ୍ଜନ’ (୧୮୭୮ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଏହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ Hermit କାବ୍ୟର ଅନୁବାଦ । ଏହାପରେ ଜଗନ୍ନୋହନ ବସନ୍ତ ବଦଳାଇ ନାଟକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଚାଲି ଆସିଲେ, ଏବଂ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଗୁରୁଶ୍ରୀ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଯାହାହେଉ, ଜଗନ୍ନୋହନଙ୍କ କାବ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୁରୁ, ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ନାଟ୍ୟ ଜଗତର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ଥିଲା, ତାହା ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖି ଯାଉ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ନାଟକାଭିନୟ :—ଜଗନ୍ନୋହନ ହେଉଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ମସ୍ତ ନାଟ୍ୟକାର । ‘କାବାଳୀ’ ନାଟକ ହେଉଛି ଏକମୁଖୀ ମସ୍ତର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ । ଏହା ପୁରୁ ଅବଶ୍ୟ ‘ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା’ଙ୍କ ‘ଗୋପୀନାଥ ଦକ୍ଷର ନାଟକ’ (୧୮୭୮) ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ ନାଟ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଏହା ନାଟକ ପଦବ୍ୟାପୀ ନୁହେଁ । ସେ ସମୟର ପରିସ୍ଥିତିକାମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ପୁଣି ୧୮୭୮ ମସିହା ବେଳକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶା ତ ଦୂରର କଥା, ଖୋର୍ଦ୍ଧା କଟକ ସହରବାସୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସେନିୟମ ମସ୍ତ କି ପଦାର୍ଥ ତାହା ଦେଖି ନଥିଲେ । କାରଣ କଟକର କାଥଲିକ୍ ମିଶନ ସ୍କୁଲର ଗ୍ରନ୍ଥମାଳେ ୧୮୭୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୨୭ ତାରିଖ ଦିନ ନିଜ ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ଥାୟୀ ମସ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରି ସେକ୍ସପିୟର ନାଟକର କିଛି ଅଂଶ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ । ଏହା ହିଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକମୁଖୀ ମସ୍ତର ପ୍ରଥମ ଆସିପକାଣ ।

ଏକମୁଖୀ ମସ୍ତ ନାଟକର ପ୍ରଚଳନ ପୁରୁ ଓଡ଼ିଆ ଦର୍ଶକମାନେ ବାରିନାଟ, ଗୋଟିପୁଅ ନାଟ, ଯାଯା, ଲାଲା ପ୍ରଭୃତି ଲୋକନାଟକର କିଛି ବିଶେଷ ମାଧ୍ୟମରେ ମନେରଞ୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ଏସବୁଥିରେ ଶସ୍ତ୍ରା ହାସ୍ୟରସ, କିଛି କରୁଣରସ ଏବଂ ସ୍ଥୂଳ ଆଦରସର ପରିମାଣ ଅଧିକ ଥାଏ । ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ଏହାକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ସେତେବେଳକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ଏକ ଶୁଦ୍ଧବାଦୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଆଗନ୍ତୁ ହେଉଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଏହା ତାହାର ପ୍ରଭାବ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ସେ ସମୟରେ ଭାଷା ସହାର, ଲିପି ସହାର ପ୍ରଭୃତି ଭଳି ଯାଯା-ସହାର ନିମନ୍ତେ ଏକ ଚିନ୍ତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗାୟିକା, ଲେଖିଥିଲେ—ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯାହାକୁ ଯାଯା ବୋଲାଯାଏ । ତାହା ଭ୍ରମରଭଞ୍ଜନ,

କୃଷ୍ଣଲୀଳା, ସୁଭଦ୍ରା ହରଣ ଅଟଇ । ପ୍ରଥମ ଦୃଢ଼ି ବହୁସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଏ । X X ଆନୁମାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ଯେ ସଙ୍ଗୀତ କାହାକୁ ବୋଲିଯାଏ । ଯାହାବାଲମାନେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । କେବଳ ସକଳେଶ ହୋଇ ଗୁଡ଼ାଏ ପୋଥି ବୋଲନ୍ତି କା କଥାବାଣୀ କରନ୍ତି । ନ ନାପ୍ରକାର କଦର୍ଶି ଓ ଭଣ୍ଡରୂପ ଦେଖାଇ ଓ ଅଶ୍ରୁଲି ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରନ୍ତି । (ଉ. ଦ. ୮-୧୦-୧୮୭୭) ତେବେ ମନୋରଞ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ଏହାକୁ ଦେଖିବା ବ୍ୟତୀତ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ୱରର କୌଣସି ଯାହାଦଳ ଭଲ ଅଭିନୟ ଦେଖାଯାଉଥିବାର ଶୁଣି ଘାସିକା ପୃଷ୍ଠାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି । ଭଲ ଅଭିନୟ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ବ୍ୟଗ୍ରତା ଏଥିରୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ପଡ଼ୋଶୀ ପ୍ରଦେଶ ସେତେବେଳକୁ ଏକମୁଖୀ ମହାଭିନୟରେ ବେଶ୍ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି ସାରିଲଣି ଯଦିଓ ଯାହା, ଲୀଳା ଅଭିନୟ ପାଇଁ ଏବଂ ମଧ୍ୟ ନାଟକ ପାଇଁ ଏଠାକାର ଗୋପାଳ ଉଡ଼େ, ରୂପସୁନ୍ଦର ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତି କଳାକାରମାନଙ୍କର ଅବଦାନକୁ ସେ ଦେଶର ନାଟ୍ୟ ସମାଲୋଚକମାନେ ଦ୍ୱିଧାନ୍ୱନ ସ୍ୱରରେ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି । କଟକରେ ମଧ୍ୟ ୧୮୭୮ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଅଭିନୟ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ରାମଶଙ୍କର ଲେଖିଛନ୍ତି । ତେବେ ଜଗନ୍ନାଥନ ମାହାଙ୍ଗାରେ ଚନ୍ଦ୍ର କୁଳଦେବତା ରାଧାକାନ୍ତଙ୍କ ନାମରେ ୧୮୭୮ ମସିହାରେ ‘ରାଧାକାନ୍ତ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ’ ସ୍ଥାପନ କରି ସେଠାରେ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଅଭିନୟ କରାଉଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ।

ମଧ୍ୟ ନାଟକାଭିନୟ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆମଦାନୀ ଦେଇ କେତେକ ବଙ୍ଗୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ଏବେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଭିଧାନ ହୋଇଯାଇ ଥିଲା । ଶାସନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ କିଛି ବଙ୍ଗୀୟ ତ ଆସିଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଆଦି ଅନେକ କପର୍ଦ୍ଦକର୍ମର ବଙ୍ଗୀୟଙ୍କୁ ଏ ଦେଶର ରାଜ୍ୟବ୍ୟାପୀତା ରୂପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲା । ସେମାନେ ହେଲେ ନୂତନ ଜମିଦାର ଶ୍ରେଣୀ । ଅମାପ କ୍ଷମତା, ପ୍ରଭୁର ଅର୍ଥ ସାଜକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଅବସର ଜୀବନକୁ ଉପଭୋଗ କରିବାର ସମସ୍ତ ଉପାଦାନ ସେମାନଙ୍କ ହାତପାଆନ୍ତାରେ । ମନୋରଞ୍ଜନର ଏ ନୂତନ ଉପାଦାନଟିକୁ ତେଣୁ ସେଇମାନେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆମଦାନୀ କଲେ । କାରଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକର ଶେଷ ପାଦରୁ ସେ ଦେଶରେ ପ୍ରସେନସ୍ତମ ମଞ୍ଚର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇସାରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଥିଲା ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପାରମ୍ପରିକ ଲୋକ-ନାଟକ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଛିନ୍ନ କରି ସାରିଥିଲେ । ଏଭଳି ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ନାଟକ ନିମନ୍ତେ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଇଂରାଜୀ ନାଟକ, ତା’ପରେ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକ ଏବଂ ତା’ପରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ଏକମୁଖୀ

ମହାଭାରତର ଶ୍ରୀ ଗଣେଶ ଦେବ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଲଳ ଦେଲେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ, ଇତିହାସ ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିଥିଲେ ହେଁ ନାଟକ ଥିଲା ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ବ ଜଗତ । ବାବାଜୀ, ସଖା, ପ୍ରୀତି ଓ ବୃଦ୍ଧ ବଦାଦ୍ ନାମକ ଚାରୋଟି ନାଟକ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଟକ କୌଣସି ନା କୌଣସି ବାଣୀର ବାହକ ହୋଇଛି । ନାଟକର ବିଷୟ ଘଟଣା ବା ଚରିତ୍ର ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବାହାର ଆଡ଼େ ଆଖି ପକାଇବାକୁ ହୋଇନାହିଁ । ନିଜ ପରିବେଶ, ଅପଣା ସମାଜ ଏବଂ ପରିଚିତ ଲୋକା ଭିତରୁ ହିଁ ସେ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି ସମାଜ ସଚେତନତା ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣରେ । ଏହାର ଦୋଷନୁକ୍ତି, ସବଳତା, ଦୁର୍ବଳତା ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଥିଲା, ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ନାଟକର ତତ୍ତ୍ବ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲେ । ଗତାନୁଗତ 'Well made play' କହିଲେ ଯାହା ବୁଝାଏ, ତାଙ୍କର ନାଟକ ହୁଏତ ତାହା ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ନାଟକ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ କମ୍ପିଟମେଣ୍ଟ ଏହାକୁ ଜନ୍ମ ସନ୍ଦେହ କରାଯାଇ ପାରୁନାହିଁ ।

ଭାରତ ନାଟକକୁ ନେକଟିଭର ଅନୁକରଣ ବୋଲି ମନେକରି କହନ୍ତୁ—

ନାନା ଭାବୋପସମ୍ପନ୍ନଂ ନାନାବସ୍ଥାନୁରୂପକମ୍
ଲେକଟିଭାନୁକରଣଂ ନାଟ୍ୟମେତନ୍ମୟା କୃତମ୍ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତତ୍ତ୍ବବିତ୍ ଅରିଷ୍ଟଟଲ ମଧ୍ୟ ଏହି 'ଅନୁକରଣତତ୍ତ୍ବ' ବା 'Theory of imitation' ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକର ହାସ୍ୟ, ଶ୍ବେଦ, ବିଳାସର ଅନୁକରଣ କରିବା ହେଉଛି ନାଟ୍ୟକାରର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି ଅନୁକରଣ ହେଉଛି ଏକ କଳା । ଅଳ୍ପ ଅନୁକରଣ ସୃଷ୍ଟିକୁ କଳାହୀନ କରାଯାଏ । ମନୋରଞ୍ଜନ ନାଟକର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ସହିତ ଲୋକଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସମସାମୟିକ ସମାଜ ହିଁ ହେବ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଗବେଷଣାର କ୍ଷେତ୍ର । ଯେଉଁ ଜୀବନ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରସାରିତ, ତାକୁ ହିଁ ସେ ଦେଖିବେ, ପଞ୍ଚକ୍ଷା କରିବେ ଏବଂ ତାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବେ ନିଜ ସୃଷ୍ଟିରେ । ତେବେ ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ଜୀବନରେ ଏକ ଫଟୋଗ୍ରାଫିକ ଚିତ୍ର ହେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଯାହା ଘଟିନାହିଁ ଅଥଚ ଘଟିବାର ସୂଚ୍ଚି ସମ୍ଭାବନା ରହିଛି ସେସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେବାରେ ହିଁ ପ୍ରସ୍ତାବର କୃତତ୍ବ ।

ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭାଗ ଅପେକ୍ଷା ଦୃଶ୍ୟ କାବ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସମାଜ ପ୍ରତି ନାଟକର ଦାୟିତ୍ବ ବୋଧହୁଏ ସର୍ବାଧିକ । କାରଣ ପଢ଼ିବା ଓ ଦେଖିବା ଭିତରେ

ଶେଷ୍ଟିର ପ୍ରସବ ଜୀବନ ଉପରେ ଅଧିକ । ଏକଥ ପାଇଁ କୁହାଯାଏ, A nation is known by its theatre. ମଞ୍ଚ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟାଇବାରେ ଏକ ଶେଷ୍ଟି ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରେ । ଜାତିର ଜୀବନ ହିଁ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ ।

ଏକସବୁ ମନୁଷ୍ୟର ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଜଗନ୍ନୋହନଙ୍କ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା କଲେ, ନିରାଶ ହେବାକୁ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଜଗନ୍ନୋହନ ଅନୁକରଣ କରିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାହା ଅନ୍ତାନୁରୋଧ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ବ ଆଖି ଯେଉଁଠି ଦୈବତ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛୁ ସେଇଆକୁ ଗୋଟାଇ ଆଣିଛୁ । ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମମତା ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ‘ବାବାଜୀ’ରୁ ହିଁ ସୁନେ ମିଳିଥାଏ । ପରମ୍ପରାର ସୁରକ୍ଷା ଯେ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା, ଜାତିର ଲକ୍ଷଣ, ଏହା ସେ ପୁରୋକ୍ତ ନାଟକରେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ପଛରେ ରହିଛି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଲୋକଶିକ୍ଷା ଦେବାର ଏକ ସାଧୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ନାଟ୍ୟକାର ରୂପେ ଜଗନ୍ନୋହନ ଏକସପାରି ସୁରକ୍ଷା ଯେ, ଓଡ଼ିଆରେ ଯେତେବେଳେ ନାଟକ ରଚିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ସେ ପ୍ରଥମେ ସାହସ କରି ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ରଚନା କରି, ତାହାର ଅଭିନୟ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ମୁଦ୍ରିତ କରାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ । ପରମ୍ପରାଗତ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଅନୁକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବାଟ ନ ଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ବାବାଜୀ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ନାଟକର ଅନୁକରଣ ପୃଷ୍ଠ ନୁହେଁ । ନିଜ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ସଜ୍ଜିତ ପ୍ରସାସୀ । ଏହାକୁ ଆମେ ପ୍ରଶଂସାର ମୌଳିକ ଚିନ୍ତା ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଜଗନ୍ନୋହନ ଜଣେ ବହୁପ୍ରସାରି ଲେଖକ ନ ଥିଲେ । ଜୀବନ ଓ ଜୀବିକାର ପୋଷଣରେ ଯେଉଁ ସ୍ବଲ୍ପ ଅବସର ତାଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା, ସେତିକି ସେ ସାହିତ୍ୟ ସେବାରେ ଲଗାଉଥିଲେ । ସର୍ବମୋଟ ତାଙ୍କର ଛଅଟି ରଚନା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି : (କ) ଭ୍ରମ ରଞ୍ଜନ (କାବ୍ୟ) - ୧୮୭୮ । ଏହା ଇଂରେଜୀ କାବ୍ୟର ଅନୁସରଣରେ ରଚିତ ବୋଲି ସୂଚିତ ହୋଇଛି । (ଖ) ବାବାଜୀ (ନାଟକ) ୧୮୭୭ (ଗ) ଓଡ଼ିଶା ବିଳୟ (ଇତିହାସ) ୯ ୭୭ (ଘ) ସଗା (ନାଟକ) ୧୮୮୭, (ଙ) ପ୍ରୀତି (ନାଟକ) ଅପ୍ରକାଶିତ । (ଚ) ବୃଦ୍ଧବିବାହ (ନାଟକ) ପ୍ରକାଶିତ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ଲାଲ ମହାଶୟ ଜଣେ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ବାବାଜୀ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଧନାତ୍ମ୍ୟ ପରିବାରରେ ଶୁଦ୍ଧିବା ନିଶାପାନ, ବେଶ୍ୟାପ୍ରୀତି, ଧର୍ମଧ୍ବଜା ମଠଃହନ୍ତାମାନଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧିକ ସ୍ଥଳନ ଓ ଅଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟ,

ବୁଣିଗାରେଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ କୁସଂସ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ଖୋଲି ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ସତ୍ୟ ନାଟକରେ ଗଡ଼ଜାତୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅନ୍ଧାର ଗାସନରେ ସେକାଳର ପ୍ରଜାକୁଳ କେଉଁଭଳି ଦୃନ୍ଦସନ୍ତ ଦେଉଥିଲେ, ଲବଣ୍ୟ ଓ ସାଧୁ ଚମ୍ପୂଭିରାମୁକ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହା ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ମିତ୍ର, ଭଣ୍ଡାରି ସାଙ୍ଗକୁ ବୃକ୍ଷଟିକ ପୁଲନ ଥିଲା ଏକ ଅତି ସାଧାରଣ ବ୍ୟାପାର । ଅନ୍ତଃସୂର ଥିଲା ବ୍ୟଭିଚାରରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ଏକ ନର୍କକୁଣ୍ଡ । ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତ ଥିଲା ଗାସନର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ମୂର୍ଖ ରାଜାମାନେ ସୁଖ ବୋଇଲେ କେବଳ ଯୌନସୁଖକୁ ହିଁ ବୁଝୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଦୂର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଟେଡେକ ଧୂଞ୍ଚି ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ହାସଲ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ‘ସତ୍ୟ’ ନାଟକରେ ଲାଲ ମହାଶୟ ଅତି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ରାଜ-ଗାସନର ଅନ୍ଧକାର ଦିଗ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ସତ୍ୟ’ (୧୮୮୭) ନାଟକ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଉନ୍ନତ । ଏଥିରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୋଷଟିଟିର ପରିମାଣ ଅତି ସାମାନ୍ୟ । ଆଜିଠାରୁ ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପୁର୍ବେ ଲାଲ ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆ ସାମାଜିକ ନାଟକ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପଥ ଏହି ନାଟକ ରଚନା କରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅନନ୍ତରୂପୀ ହୋଇ ରହିଛି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

‘ପ୍ରୀତି’ ଏବଂ ‘ବୃକ୍ଷବିବାହ’ ନାମରେ ଆଉ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡି ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଲାଲ ମହାଶୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ‘ପ୍ରୀତି’ ହେଉଛି ଏକ ମିଳନାନ୍ତ ନାଟକ ଯେଉଁଥିରେ ଦୁଇ ପ୍ରଣୟୀ ଜେନାମଣି ଏବଂ ସୁମତିର ମିଳନ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଜାତିପ୍ରଥାର ଅସାରତା ପ୍ରତିପାଦନ ହେଉଛି, ଏହାର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସେଇଭଳି ‘ବୃକ୍ଷବିବାହ’ ନାଟକରେ ବୃକ୍ଷ ଯହୁ ତରୁଣୀର ଅସମ-ବିବାହ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱନିତ ସ୍ୱଷ୍ଟ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

‘ସୁମରଞ୍ଜନ’ ଏକ ଇଂରେଜୀ କାବ୍ୟର ଗୁପ୍ତାନ୍ୱୟରୂପରେ ରଚିତ ବୋଲି ସୁବୁଝି ସୁଚିତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କଥାବସ୍ତୁର ଅନୁପ୍ରବେଶ ଘଟାଇ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବାବାର ଉଦ୍ୟମରୁ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି । ରାଧାନାଥ ଏହାର ଗାର୍ବ ଅଠର ବର୍ଷ ପରେ କେବାରଗୌରୀ (୧୮୮୭) କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିବାରୁ ଏ ଦିଗରେ ଜଗନ୍ନାଥନାଥଙ୍କୁ ପଥକୃତ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଐତିହ୍ୟ ସିକ ଟପିକ୍ସଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ଆଂଶିକ ଅନୁବାଦ କରି ତାହାକୁ ‘ଓଡ଼ିଶା ବିଳୟ’ (୧୮୭୭) ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ସୁରଶ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଏହି ସମୟକୁ ଓଡ଼ିଶା ରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଲେଖକର ଜାତୀୟ ସ୍ଥାନରେ ବଜାଲା ଭାଷାର ପ୍ରଚଳନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏକ ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତ ଆରମ୍ଭ

ହୋଇପାରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକାର ସେଭଳି ସେବାର ହୋଇନଥିବାରୁ ପଡ଼ିସେଧର ଆଶଙ୍କା ନ କରି କୁଚନ୍ଦ୍ରୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ସହଜରେ ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିପାରିବେ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲେ । ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ମଧ୍ୟ ବଙ୍ଗଭାଷାର ସମସ୍ତରେ ଓଡ଼ିଶାର ସେ କାଳର ରାଜଧାନୀ କଟକ ସହରରେ ଭ୍ରମଣ ଦେଇ ସଗର୍ବରେ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । କାନ୍ଥଚନ୍ଦ୍ର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ସେକାଳର ଜଣେ ସ୍କୁଲ ପଣ୍ଡିତ ‘ଉଡ଼ିଆ ସ୍ମୃତିର ଗୁପ୍ତା ନଦେ (୮୭୦)’ ବୋଲି ଏକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରି ଚତୁଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଓଡ଼ିଶା ବେହେରା, କୁଲି, ଠାକୁର, ମାଲୀର ଦେଶ । ସେମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ‘ଉଡ଼ିଆ’ମାନେ ସେଇଭଳି ଚିହ୍ନିତ । ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ସାମାଜିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଥିବାର ବଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । କେଣୁ ସ୍ମୃତିର ଗୁପ୍ତାଟାଏ କ’ଣ ହେବ ? ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟଟି ସେତେ ସହଜ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ମୁଣ୍ଡିମେସ୍ ଶିକ୍ଷିତ ଥିଲେ, ସେମାନେ ସମସ୍ତରରେ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇଲେ । ବିଶେଷକରି ସେକାଳର ଦୁଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସମ୍ପାଦକ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ଓ ‘ସମ୍ପାଦକାହ୍ନି’ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଜନତାର ସ୍ୱରକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କେବଳ ଏତିକିରେ ଫଳ କ’ଣ ହୋଇଥାଆନ୍ତା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ସୌଭାଗ୍ୟକୁ କମିଶନର ରେଭେନ୍ସା ଓ କଲେକ୍ଟର ସାମ୍ବସ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଦାବୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱାକ୍ଷରେ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଲେ । ସାମ୍ବସ ଥିଲେ ଯଥାର୍ଥରେ ଜଣେ ଜ୍ଞାନଗୁଣୀ ବ୍ୟକ୍ତି । ଯଦିଓ ସେ ତାଙ୍କ ଅସୁସ୍ଥବନରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାପତ୍ରଟି, ନିରୁଦ୍ୟମତା ଓ ନିରୁଦ୍ଧିକୁ କିଛି ସମାଲୋଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି, ତଥାପି ଏକ ସମ୍ଭବ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ଥିବା ଗୁପ୍ତାର ସ୍ମୃତିକୁ ସେ ଅକୁଣ୍ଠ ସମର୍ଥନ ଦେବାରେ ମଧ୍ୟ ହେବା କରି ନାହାନ୍ତି । ଆମର ଦୃଷ୍ଟିରେ, ଏ ଦୁଇ ସିଦ୍ଧିଆନଙ୍କର ସମର୍ଥନ ପାଇ ନ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ଗୁପ୍ତାର ସ୍ଥିତି ବଳାୟିତ ରଖିବା ସମ୍ଭବପରି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ସେ କାଳରେ ସାମ୍ବସ ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ‘Indian Antiquacy’ରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଲେଖିଥିଲେ, ଗୁପ୍ତାର ସ୍ଥିତି ନିମନ୍ତେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅବଦାନ ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲୁଥିବା ସମୟକୁ ମୁରକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଓଡ଼ିଆରେ ଅଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ହିଁ ଗୁପ୍ତା ପାଇଁ ଏହି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ସାହିତ୍ୟ ହେଉଛି ଗୁପ୍ତାର ପ୍ରାଣ ସ୍ୱରୂପ । ପ୍ରେସ୍ ତ ସେତେବେଳକୁ ନୂଆ ନୂଆ ଆସିଥାଏ । ପତ୍ରପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ବାହାରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥାଏ । ସାହିତ୍ୟ ବା ଅସ୍ତ୍ରାନ୍ତା କୁଆଡୁ ? ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଏହି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଲେଖନୀ ଉଠାଇ ନେଇଥିଲେ ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହୋଇଥିଲା,

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭିତ୍ତି ଦୃଢ଼ ହୋଇଗଲେ, ଗୁଣା ବିଲେପ ରୂପକ ଅପଚେଷ୍ଟାର ସ୍ୱତଃ ନିରାକରଣ ଘଟିବ ।

ପ୍ରତିବର ପୃଷ୍ଠଭୂମି—ପ୍ରସଙ୍ଗବେଳେ ଏଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ ପୁରୁଷେ ଯଦ୍ୱାର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ଦେହରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଲଳ ପରିବାର ଅଣ୍ଡ଼ୋଳିଆ ଥିଲେ ବୋଲି ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଏହି ପରିବାରର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଉଭୟ ପ୍ରଦେଶର ବସୋଡ଼ି ଅଞ୍ଚଳରୁ ଡାକ୍ତରୀବେଶରେ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଶକରେ ଏହି ପରିବାରର ଯଥାର୍ଥ ଗ୍ରାମ୍ୟୋଦୟ ହୋଇଥିଲା ରାଜନୀତିର ହଟତମଟ ଖେଳଦ୍ୱାରା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ବଙ୍ଗଳାର ସୁବେଦାର ମୁଣ୍ଡିଦକୁଲ୍ ଖାଁଙ୍କ କାମାତା ସୁନାଉଦିନ୍ ଓଡ଼ିଶାର ନାମମ୍ ନିମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟରେ ଆର୍ତ୍ତରଙ୍ଗ-ଜେବ୍‌ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ କୌଣସି ଦୃଢ଼ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଶାସନ ନଥିଲା । ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତାବୃନ୍ଦ ନାମକୁ ମାତ୍ର ଦୁଇର ଆନୁରାଗ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଗୋପନରେ ନିଜନିଜର ଶକ୍ତି ବଢ଼ାଇ ଚାଲିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ବଙ୍ଗଳାରେ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ଶାସନ ଚାଲିଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ଉଭୟ ଶାସକଙ୍କର ମିଳିତ ଶକ୍ତି ମୋଗଲଶାସନ ମାଝି କେଶି ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରୁଥାନ୍ତା କହିହେବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ଉଭୟ ଶାସକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘୋର ମନୋମାଲିନ୍ୟ ଦେଖାଦେଲା । ସୁନାଉଦିନ୍ ନିଜ ପତ୍ନୀ ମୁଣ୍ଡିଦକୁଲ୍ ଖାଁଙ୍କ କନ୍ୟାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେଲେ । ମୁଣ୍ଡିଦକୁଲ୍ ଖାଁ ସୁନାଉଦିନ୍‌ଙ୍କ ପୁତ୍ର ସରଫଗଜ ଖାଁକୁ ଓଡ଼ିଶାର ନାମମ୍‌ରୂପେ ନିମୁକ୍ତ ଦେଇ ପିତା ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସେ ଉଦ୍ୟମ କିନ୍ତୁ ଫଳବତ୍ତ ହୁଏନାହିଁ । ସୁନାଉଦିନ୍‌ଙ୍କର ନେଇ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଯେଉଁ ଗୁଣକଣ ବଞ୍ଚି ଦୃଢ଼ଭାବରେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲଲବଂଶର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଫତେରୁଦ୍ଦ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ଫତେରୁଦ୍ଦ ବ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ରାଜନୀତିର ଜୁଆଁଖେଳରେ ନିଜକୁ ସାମିଲ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଫତେରୁଦ୍ଦଙ୍କର ଦୁରଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା । କାରଣ ଅତିରେ ସୁନାଉଦିନ ନିଜର ପୁତ୍ର ସରଫଗଜକୁ ବାଣଦଣ୍ଡ ଦିଆଇ ରକ୍ଷିତାପୁତ୍ର ତଙ୍ଗାଖାଁକୁ ଓଡ଼ିଶାର ନାଏବ-ନାମମ୍‌ରୂପେ ନିମୁକ୍ତ କରିବା ଦେଇଥିଲେ । ଫତେରୁଦ୍ଦଙ୍କ ଅଜ୍ଞାନତା ଅରୂପରାମ ତଙ୍ଗାଖାଁଙ୍କର ଅତି ବଶସ୍ତ୍ର ହୋଇପାରିଥିଲେ ଏବଂ ତଙ୍ଗାଖାଁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ‘ଲଲ’ ଉପାଧିରେ ମଧ୍ୟ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକର ଚତୁର୍ଥ ଦଶକ ବେଳକୁ ଲଲ-ପରିବାର ମାହାଙ୍ଗାରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ବସବସ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ବଂଶର କୁଳଦେବତା ଗୁଧାକାନ୍ତ ଅରୂପସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ବଂଶର ନବମ ପୁରୁଷ ।

ଏକ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜନୈତିକ ନାମାବରଣରେ ଲଳ ମହାଶୟଙ୍କର ଲଳ ।
 ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଶରୁକରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ଶତ୍ରୋତ୍ତମାନ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି
 ଉଠୁଥିଲ । ଶାସକ ସମ୍ରାଟାୟର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଏହାକୁ ଦମନ କରିବାରେ ବ୍ୟୟ
 ହେଉଥିଲା । ଦେଶର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କିଛି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜମାନେ ହୁଏତ
 ସମସ୍ତ ପାତ୍ର ନଷ୍ଟକଲ, କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ନୈତିକ ମାନଦଣ୍ଡକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେବା
 ନିମନ୍ତେ ଏହା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ଯତ୍ନାକୁଳ ଅବସ୍ଥେଲା ।

ତେବେ ଲଳ ସରକାର ଥିଲେ ରାଜତ୍ବ ଶାସନର ମତିଗତି ବୁଝି ଶୁଲୁଥିବାରୁ
 ଏମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଅନୁକମ୍ପାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ି ନଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।
 ଓଡ଼ିଆକୁ ଏମାନେ ନିଜର ମାତୃଭାଷା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ
 ପ୍ରଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଲେଖୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଗ୍ରାମ ଗୁଡ଼ିଗାଲାରେ ହିଁ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।
 ଏହାପରେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ କଟକ ଫାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।
 ରେଭେନ୍ସାକଲିଜିଏଟର ଯଥାସମ୍ଭବରେ ସେକାଲର ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ
 ହେବାପରେ ତାଙ୍କୁ ସରକାରୀ ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ
 ସିରପ୍ରାଦାସ କରିବାପାଇଁ ଅବସର ନେବାବେଳକୁ ସେ ଜଣେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର
 ଗୋଇପାଗଣିଆଙ୍କର କୁଡ଼ାଯାଉଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥନ ଚନ୍ଦ୍ରା ଓ ଚେତନାରେ ଜଣେ ଉଦାରମୁକ୍ତି ଥିଲେ । ସମାଜପାଇଁ
 କିଛି କରିବାର ସ୍ବପ୍ନ ତାଙ୍କର ଚିତ୍ତର ଅବସ୍ଥାକୁ ରହିଥିଲା । ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ସେ
 କିଛିଦିନ ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ଼ର ସଭ୍ୟଥିଲେ ଏବଂ କଟକ ପ୍ରଶ୍ନିଂ କମ୍ପାନୀ ସହକ ମଧ୍ୟ ସାର୍ବକାଳ
 ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ସକଳ ପ୍ରକାରର କୁହୁସ୍ବାର ଏବଂ ଅନବଶ୍ୟାସର ସେ ଥିଲେ ଦୋର
 ବସେଧୀ । ବ୍ୟକ୍ତି କନ୍ୟାର ପୁନର୍ବିବାହ ଦେଇ ସେ ସେକାଲରେ ଯେଉଁ
 ଗୁଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ, ତାହା ଉନ୍ନତପୁରୁ ସୁଚିତ ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର ସୁଦୃଢ଼
 ପ୍ରକା ଜଣାଇ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ଲେଖିଥିଲେ, “ବାକ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସେ ଜୀବନରେ
 ଏକ କରିଥିଲେ । ସତ୍ୟପଥ ଓ ନ୍ୟାୟ ପଥକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କାହାର
 ମୁଣ୍ଡାପେକ୍ଷା କରି ନଥିଲେ । ଏହା ସାମାନ୍ୟ ଗଣତନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ । ସେହିହେତୁ ପଞ୍ଚାଙ୍ଗମରେ
 ଥାଇ ସକଳ ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦ୍ବୀ ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ବାୟତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି କନ୍ୟା ଲବଣକୁ ପୁନର୍ବିବାହ ଦେବାକୁ
 କୁଣ୍ଡାବୋଧ କରି ନଥିଲେ । X X X ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ବ
 ନିତ୍ୟାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ନୁହେଁ ।” (ଡା. ସା. ୧୭/୧୦ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୩୦୦)

ସାହିତ୍ୟ ଥିଲା ଲଳଙ୍କ ସମାଜସେବାର ଏକ ମାଧ୍ୟମ । ବାକ୍ୟରଚନା କରି
 ସେ ପ୍ରଥମେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ‘ଭ୍ରମରସ୍ତନ’ ସେ ସମୟରେ ଛଦ
 ପ୍ରଣାୟତ ହୋଇ ନଥିଲେହେଁ ଉଦୟ ଶ୍ରବଣରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଲଳିନୀ ଆଉ

କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ମନ ଦେଉ ନଥିଲେ । ଜନର ଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅବହତ ହେବା ପରେ ସେ ନାଟକରଚନା ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଇ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହିଁ ରଚନା କରିଥିଲେ । ନାଟ୍ୟକାର ରୂପେ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ।

ଏକମୂଖୀ ମହାଭାରତ ସହ ତାଙ୍କର କଟକରେ ଜନ୍ମ। କଲିକତାରେ ପଢ଼ିତାଙ୍କୁ ତେଲ, ସେ କଥା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ୧୮୭୫ ମସିହାରେ ସେ ନିଜ ଗ୍ରାମ ମାହାଙ୍ଗାରେ କୁଳଦେବତା ରାଧାକାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାମାନ୍ତସାରେ ‘ରାଧାକାନ୍ତ ମଞ୍ଚ’ ସ୍ଥାପନକରି ତହିଁରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଭାବରେ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଅଭିନୟ କରାଉଥିଲେ । ଏହାକୁ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଶଶି ଏ କାବ୍ୟ, ଶଶି ଏ ଭାବଦାସ ଓ ଶଶିଶଶି ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଗନ୍ନାଥଜୀ ନିଜ ପାଇଁ ଶେଷରେ ସେଭଳି କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ତତଃ ନାଟକରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ବରୁ ଯଥା ଯୋଗ୍ୟ ମାନ୍ୟତା ଦିଆଯାଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁନାହିଁ । ତାଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ ‘ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ପିତା’ ରୂପରେ ସମ୍ମାନିତ କରାଯିବା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କପ୍ରତି ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ଆମର ବିନମ୍ର ମତ । ଜଗନ୍ନାଥଜୀ ନାରଦ-ସାଧନାରେ ବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ । ପ୍ରଭୁର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଭକ୍ତିହେଲେ ଦୃଷ୍ଟି ନଥିଲା । ସେକାଳରେ ଲଳିତଙ୍କୁ ପଞ୍ଚମସିକାରେ ସାମାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରିୟରଞ୍ଜନ ସେନ, ଶିଶୁକାଶଙ୍କର ରାୟ, ଜାନକୀବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରମୁଖ ଏହାଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଦାହରଣ ରହିଲେ । ଫଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଜୀ ଅତିରେ ବିସ୍ମୃତ ଭାବେ ବୁଲିଗଲେ ।

ବିଶ୍ୱାସରେ ଜଗନ୍ନାଥଜୀ ଥିଲେ ପରମ୍ପରାର ଭକ୍ତ । ତେବେ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅଳ୍ପ ପ୍ରଗତିବାଦୀ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ, ରାଗ ରାଗିଣୀର ପ୍ରୟୋଗ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ ନାଟକରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେବେ ଭାଷା ପରିକଳ୍ପନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥଜୀଙ୍କର ଅସଫଳତା ହିଁ ତାଙ୍କର ରଚନାକୁ ଯଥାର୍ଥ ଶିଳ୍ପୋପକରଣ ହୋଇଥିବାରେ ରସାବିତ କରିପାରି ନଥିଲା । କାବ୍ୟ ନାଟକାଦିରେ ଯେଉଁ ସମ୍ପର୍କସହ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି, ତହିଁରେ କବିତ୍ବର ସଜ୍ଜିତ ବ୍ୟବହାରର ଅଭାବ ସୁଦୃଷ୍ଟ ମତରେ ଦୃଷ୍ଟପୋଷକତା ହିଁ କରୁଛି । ତଥାପି ନିଜ ନାଟକରେ କଥାକହୁ, ଘଟଣା ଓ ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଘନସମୃଦ୍ଧ ବୃଦ୍ଧ ପରିକଳ୍ପନାରେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ବକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଏବଂ ବିଶେଷଭାବରେ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରଗତିବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ, ଏସବୁକୁ ଯଥାର୍ଥ ଶିଳ୍ପୋପକରଣ ଭାବେ ବୋଲି କହିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ପାଞ୍ଚୋଦିତ ଭାଷା ପରିକଳ୍ପନା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମର ପରିଚୟ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ

ନାଟକରୁ ମିଳିବ । ଦୋଷ ହେଉଛି ଯେ, ଏ ସବୁକୁ ସେ ସ୍ଥିରତା ଦେଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ତେବେ ବସନ୍ତ ପରିକଳ୍ପନାରେ ସେ ଯେଉଁ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦୃଢ଼ସାହସିକତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର କେତେଜଣ ସମସାମୟିକ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ତାହା ଥିଲା ? ସୁରକ୍ଷା ଚନ୍ଦ୍ରମାଳ ପାରେ ଯେ, ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସାହିତ୍ୟରେ ମୁଗଟି ଥିଲା, ମୁଖ୍ୟତଃ ଦ୍ରବିଡ଼ସାହିତ୍ୟ ଓ ପୌରାଣିକ ନାଟକର ମୂଳ । ଜଗନ୍ନାଥନ ଆରମ୍ଭ କଲେ ସାମାଜିକ ନାଟକରୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଏ ଦିଗରୁ ଯେ ତା'ର ପଡ଼ୋଶୀ ପ୍ରଦେଶର ସୃଷ୍ଟି ଅପେକ୍ଷା ଅନୁତଃ ଅର୍ଦ୍ଧଶତକ ଆଗରେ ରହିଲା ଏହା ନ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଚଳିବ । ଏଇ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାପାରଟିକୁ ସେତେବେଳେ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ଲଳିତା ଥିଲେ ନବଜାଗରଣର ଯଥାର୍ଥ ବାଣ୍ଟିବତ୍ତ । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ନବୀନ ସଂସ୍କୃତି, ଗୋଟିଏ ଭିତରେ ଅସ୍ତ୍ରାମ୍ଭୀ ମଧ୍ୟମୁଖୀୟ ଚେତନା ତଥା ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଅସ୍ତ୍ରାମ୍ଭୀକାମୀ ନବ-ଚେତନାର ଅରୁଣୋଦୟ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତୀ କାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସମାଜର ସେଇ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଶବ୍ଦ ସହଚର ସ୍ବର ସଂସ୍କୃତି, ନୂତନ ସହଚର ପୁରାତନ ସଂସ୍କୃତି ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ ଚେତନାରେ ଛବିଭଳି ସ୍ପଷ୍ଟ । ତତ୍ପାତ୍ କେବଳ ଏତିକି ଯେ, ଛବିମୂଳ-ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ବାଙ୍ଗ୍ ମଧ୍ୟ । ଉନବିଂଶ ଶତକର ଇତିହାସ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ସେ କାଳର ଯଥାର୍ଥ ସାମାଜିକ ଉତ୍ସାହ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏସବୁ ରଚନାର ଆତ୍ମା ନେବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ ।

ଆଲୋଚକମାନେ ମନେକରନ୍ତି ଯେ, କୌଣସି ବିଶେଷ ଧରଣର ସାମାଜିକ ଚେତନାର ପ୍ରକଳ ଆଦର୍ଶଣ ନଥିଲେ, ନାଟକ ସୃଷ୍ଟି ସୁରକ୍ଷାୟ ହୁଏନାହିଁ । ନବଜାଗରଣର ପ୍ରସାର ହେଉଛି ଉନବିଂଶ ଶତକର ଉତ୍ତେଜଯୋଗ୍ୟ ଘଟଣା । ଏହା ସହଚର ପାରମ୍ପରିକ ସମାଜ ଚେତନାର ଯେଉଁ ଖାସ୍ ସଂସ୍କୃତି ତାହାହିଁ ହୋଇଛି ସେକାଳର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ । ସାମାଜିକ କୁସଂସ୍କାର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସର ବିଲୋପ ସାଧନ, ଶ୍ରେଣୀ ବିଭେଦର ବିନାଶ ଘଟାଇ ମୈତ୍ରୀମୟ ଏକ ସମାଜ ଗଠନର ସ୍ବପ୍ନ ସେ କାଳର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିତ୍ୟ ଦେଖିଛନ୍ତି । ଲଳିତ-ମହାଶୟ ଯେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନଥିଲେ, ଏହା ତାଙ୍କର ନାଟକଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼ିବ ।

ଲଳିତ-ପରିବାହ ଏଠାକାର ରୁଦ୍ଧିଙ୍ଗା ଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସାମାଜିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଥିଲା, ଶିକ୍ଷାଦାୟୀ ଥିଲା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତି ଥିଲା ବ୍ୟବହାରିକ । ତେଣୁ ଏହି ପରିବାର ସମାଜକୁ ନେତୃତ୍ବ ଦେବାର ଦୂରତ୍ବ ଦାୟିତ୍ବ ଭୁଲର ଆସୁଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିବାରୁ ନିଜ ସମାଜର ଦୋଷତ୍ରୁଟିଗୁଡ଼ିକୁ ସହଜରେ ଚିହ୍ନିତ କରିପାରୁଥିଲେ । ସାବିତ୍ରୀ ସଂସ୍କାର ତେଣୁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ସ୍ବପ୍ନ । ଲେଖନୀ ଗୁଲନା ମଧ୍ୟ ସେ କରୁଥିଲେ ଏଇ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ । ବ୍ୟାଧିୟ ସଙ୍କଟ ଅପେକ୍ଷା ସମାଜ ଜୀବନର

ସାମଗ୍ରିକ ସଙ୍କଟ ଚିହ୍ନଟ କରି ସେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ମାତ୍ର । ସାମାଜିକ ଅନାଦର ଓ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସଜନକ ମୁଖା ଖୋଲିଦେଇ ତା'ର ବିଲେପ ଘଟାଇବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଆଲୋଚକ ସୁକୁମାର ସେନ୍ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଆଦିପର୍ଯ୍ୟାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଲିଖିଛନ୍ତି, “ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଥମ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଫଳ ସମାଜ ସଂସ୍କାର ମଧ୍ୟରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟକରଣ କରିଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ ଯାହା, ପାଲଟିଲା, କବିତାରେ ଓ ନଳଦ୍ରବ୍ୟରେ ସମାଜ ବା ଶ୍ରେଣୀ ବିଶେଷର କ୍ୟାଟ ଚିହ୍ନ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଉପକରଣ ଯୋଗାଇ ଆସୁଥିଲା । ସାଧୁ ବେଶୀ ପାଷାଣର ଭଣ୍ଡାମି, ମୂର୍ଖର ଧନଗର୍ବ, ଓ କୁଳାଭିମାନ, ପଣ୍ଡିତର ବିଦ୍ୟାମନ, ମାତାଲର ଲଞ୍ଜିନୀ, ଧନୀର ଲମ୍ଫଟ୍ୟ, କୁଟିମର ଜଳନା, ଅସ୍ତର ବିଡ଼ମ୍ବନା ଏବଂ ସମ୍ଭାର ଦୃଢ଼ତା ଏହାହିଁ ଥିଲା ସାଧାରଣ ଯାହା, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ନିକ୍ଷାଦିପର ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ । ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଆବିର୍ଭାବ ସମୟରେ କେହି କେହି ମନେ କରିଥିଲେ, ନାଟକରେ ଏଭଳି ଯୁଗଶାସନ ସମାଜ ଚିହ୍ନ ଦେଖାଇ ପାରିଲେ ସାଧାରଣ ଜନତାର ଆଖି ସମ୍ମୁଖରେ ଖିଟିଯିବ ।” ବଙ୍ଗଳା ନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଠାରେ ଯାହା କୁହାଯାଉଛି, ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ତାହା ଅକ୍ଷରଶଃ ସତ୍ୟ । କରଣ ଏ ଦେଶର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ହିଁ ଆଦର୍ଶରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ଲଳିତାଙ୍କ ନାଟକରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପୁରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନୁହେଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥନ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣସନ୍ତ୍ରୀ ସହୃଦ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆର ସହଜ ଧର୍ମ ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକତାକୁ ସେ ଅନ୍ତରର ସହ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା ସତ୍ୟ, ତେବେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ଭୂମି ଉପରେ ଠିଆହୋଇ ନୂତନକୁ ସ୍ୱାଗତ ଜଣାଇବା ହିଁ ଥିଲା ଆଦର୍ଶ । ମୁଣ୍ଡିମେସୁ ଧନାତ୍ମ୍ୟ ସାମନ୍ତ ଅର୍ଥକୌଳିନ୍ୟ ହେତୁ ସମାଜପତି ହୋଇ ବସି, ଯେଉଁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାବୂତ କରି ଚାଲୁଥିଲେ, ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ତଦ୍ୱାରା ଶୋଷିତ ହେବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ମଦ୍ୟପାନ, ବେଶ୍ୟାଗମନ, ପକ୍ଷରେ ଥିଲା ପୁଣି ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ସେତେବେଳେ ଶିବନାଥ ଝାଞ୍ଜି, ରାଜନାରାୟଣ ବସୁ, ଧ୍ୟାନରାୟ ମିଶ୍ର, ପ୍ରମୁଖ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ ଧରଣର ଉଦ୍ୟମର ସନ୍ଦିଗ୍ଧତା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଭାବ ନଥିଲା । ଲଳିତା କାବାଜୀ, ସତ୍ୟ, ବୃଦ୍ଧବିବାହ ତଥା ପ୍ରୀତି ପ୍ରଭୃତି ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ସାମାଜିକ ବିରୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠାଇଥିଲେ ।

ସଂସ୍କାରର ବାଞ୍ଛିା ସାଧାରଣ ଜନତା ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲା—ଏହାହିଁ ଥିଲା ଲଳିତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ପାଠକ ଅପେକ୍ଷା ଦର୍ଶକ ଅଧିକ ଏବଂ ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିଫଳିତା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ

ତଥା ସୁଦୂରସଂସାରୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଲଳି ମହାଶୟ ଡାକ୍ତର ଗ୍ରନ୍ଥ ନାଟକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥା ସାହସ୍ୟ ପାଇଁ ତଥାପି ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ବଳଶିଳ୍ପ ହୋଇ ନଥିଲା । ଏହି କାରଣରୁ ଜଗନ୍ନାଥନ ଜନ ନାଟକ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସମାପ ପରିକଳ୍ପନା କଲେ, ସେଥିରେ ଦୃଢ଼ଲତା ରହିଗଲା । ହୁଏତ ଲଳି ପରିବାର ଅଣ ଓଡ଼ିଆ ହୋଇ-
 ଥିବାରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦୃଢ଼ଲତା କିଛି ପରିମାଣରେ ଆସି ଯାଇଥାଇପାରେ । (ଅଶ୍ୱିନୀ କୁମାରଙ୍କ କ୍ଷେପଣେ ଏହା ହିଁ ହୋଇଛି) ତଥାପି ସମାପକୁ ପତ୍ୟୋପଯୋଗୀ, ସୁସ୍ଥ ଏବଂ ସାବଲୀଳ କରିବା ପାଇଁ ଲଳି ମହାଶୟ ଏଥିରେ କହୁ ପ୍ରବଚନ, ଭଗ, ଭ୍ରାମାଳୀର ବ୍ୟବହାର କଥାବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଗ୍ରାମ ଉତ୍କଳର ବହୁ ବିଶେଷ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଛି । ତେବେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କରିବାକୁ ହେଉଛି ଯେ, ସାଧୁ ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମତା ଏହାକୁ ଯଥାର୍ଥ ଶିଳ୍ପେ ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟୁର୍ଣ୍ଣରେ ରସାଶିତ କରିଥାଆନ୍ତା, ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ହେଉଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶତକରେ ଏ ଦେଶରେ ଏକମୁଖୀ ମଞ୍ଚର ଉଦ୍ଭବ ପୁରୁ ଏଠାରେ ଲଳା, ଯାଯା, ସୁଆଳ ପ୍ରଭୃତି ଲେଖନାଟକର ଜୟଯାଯା ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା । ମନୋରଞ୍ଜନର ଅନ୍ୟ ସାଧନର ଅଭାବ ହେତୁ ଜନସାଧାରଣ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ଏହାକୁ ହିଁ ଦେଖୁଥିଲେ । ଲଳି ମହାଶୟ ଯାଯା ଲଳାପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକକୁ ଏକାଠିବେଳେ ମଞ୍ଚାଭିନୟ ଯୁଗରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଟକରେ ଯାଯା ନାଟକର ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତବ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେ ଯୁଗର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟାଶାକୁ ଆଖିରେ ରଖି ହିଁ ତାହା କରାଯାଇଥିଲା । ରୁଚି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏକ ତତ୍ତ୍ୱଗତ କଥାପାଇଁ ନୁହେଁ । ବାବାଜୀ ନାଟକରେ ସଙ୍ଗୀତ ନୃତ୍ୟାଦି ଯାଯା ନାଟକର ବିଶେଷ ଦିଗପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ନ ଥିବାରୁ ନିଷ୍ପତି ଭାବରେ ସେ କାଳରେ ତାଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନାର ଶରଣ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିବ । ତେଣୁ ପରିବର୍ତ୍ତନୀ ନାଟକରେ ସେ ଯାଯାର ପରିବେଶ ଫେରାଇ ଆଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ।

ଲଳିଙ୍କ ନାଟକ ସମକାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ଜନଜୀବନରେ ଏକ ରସ ଏବଂ ରୂପ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତେବେ ସାହସ୍ୟକ ହସାସରେ ଲଳି ମହାଶୟ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଠିକ୍ ଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷିତ ହୋଇଥିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ । ତା ନାଟକର ସାମଗ୍ରୀୟ ଗୁଣଗୁଣର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ରଚନାକୁ ‘ସାହସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉପାଦେୟ’ ବୋଲି ମନେକରି ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଗୁଣଗୁଣର ଧାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାଟକ ଲେଖୁଥିଲେ ତୈଦିଗନ୍ଧି ଏବଂ ଶଶି ଏ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜକ, ଶଶି ଏ କାବ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ କିଛି ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଭିତରେ ଘୋଡ଼ାଇ ଦିଆଗଲା । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ସମସ୍ତାମୟିକ ଅନ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାରମାନଙ୍କ-
ଠାରୁ କିଛିଟା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ତେଣୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଡେବ । ଲଲ ମହାଶୟଙ୍କର
ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଶୁଭ । ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ପ୍ରସନ୍ନଗଣା । ତେବେ ଯେଉଁ ସାଧାରଣ
ଜନତାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଲଲ ମହୋଦୟ ଏ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ
ଏଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରି ନ ଥିବା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଥା ।

ଜଗନ୍ନାଥନ ଜଳ ପାଇଁ ନିଜେ ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଜାତୀୟ ଜୀବନର
ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ତହିଁରେ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିଜସ୍ୱ ରାଜ୍ୟରେ ଉଦ୍ୟମ
କରିଥିଲେ । ‘ସର୍ବେ ଭବନ୍ତୁ ସୁଖୀନଃ—ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଆଦର୍ଶ ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର
କ୍ଷେପ । ପରମ୍ପରା ଓ ପ୍ରଗତିର ଏକ ସମନ୍ୱୟ ଘଟାଇ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରୁ
ଲୋକକଲ୍ୟାଣମୂଳକ ଉପାଦାନର ଚୟନରେ ସେ ନିଜର ସାହୃଦ୍ୟକ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରିଥିଲେ । ନାଟକ ଭଳି ସାହୃଦ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତାବଶାଳୀ ବିଶେଷକୁ ସେ ପ୍ରାଚ୍ୟ
ନାଟ୍ୟାଦର୍ଶର ଆବେଶ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତକରି ତାହାର ଏକ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ
ଜୀବନଧର୍ମୀ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ‘ଭଗୀରଥ’ର ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।
ଏଣୁ ଓଡ଼ିଆ ମଞ୍ଚନାଟକର ଇତିହାସରେ ସେ ଗଣ୍ୟପତି ଗଜାନନଙ୍କ ଭଳି ଅବସ୍ଥା
ହୋଇ ରହିବେ ବୋଲି ଆମର ବିଶ୍ୱାସ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ପୃଷ୍ଠଭୂମି :—‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ରଚିତ ଓ
ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି ୧୮୭୭ ମସିହାରେ । ଉତ୍କଳ ଗାୟିକାର ୨୭। ୧୦। ୭୭ ତାରିଖର
ସଂଖ୍ୟାରେ ନିମ୍ନ ବିଜ୍ଞାପନଟି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ବିଜ୍ଞାପନ

ବାବାଜୀ ନାଟକ

“ଏ ପୁ ପ୍ରକରେ ଜଣେ ଯଥାର୍ଥ ସାଧୁର ସ୍ୱଚରଣ ଓ ଉପଦେଶ, ବାବାଜୀର
ମହିମା, ମହାଶଙ୍କ ଆଚରଣ, ହିନ୍ଦୁବାବୁର ସୁରାଧାନ, ନବ୍ୟବାବୁ ଓ ଦେଶୀୟ
ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ତର କୁସଂସାର, ତାଆଣୀ, ଭୁବ, ଗାରିଡ଼ ବଦ୍ୟା ଏବଂ ରହସ୍ୟ ଓ ହିତକର
କଥାମାନ ଅଛି” ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥନ ଲଲ ।

ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ନାଟକଟି ୧୮୭୭ ମସିହାର
ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଦରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ‘ବାବାଜୀ’ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ମଞ୍ଚ
ନାଟକ କିମ୍ବା ନୂହେଁ, ଏ ବିଷୟରେ ବହୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି । ଅତୀତରେ
ବହୁ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି । ନାଟକର ପ୍ରକୃତ

ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ‘ପ୍ରକୃତ ନାଟକ’ ନୁହେଁ ବୋଲି କେହି କେହି କହିପାରୁଥିଲେ, କିଏ ଏହାକୁ ‘ଯାଯା ଅପେକ୍ଷା ଉନ୍ନତ ଓ ସୁରୁତପ୍ତମ୍’ ବୋଲି କହି ଏହାକୁ ଏହାକୁ ‘ଅତି ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ଗୀତିନାଟ୍ୟ’ର ସମ୍ମାନ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ଅତ୍ୟଧିକ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରୟୋଗ ଏବଂ ଲଘୁହାସ୍ୟ ରସର ପ୍ରୟୋଗରେ ଏହା ଯାଯାଧର୍ମୀ ହୋଇପଡ଼ିଛି ବୋଲି ସେମାନଙ୍କର ମତ ।

ଏହି ନାଟକ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରେ ସେକଲର ପସପତିକା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଏବଂ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମନ୍ତବ୍ୟମାନ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ‘ସମ୍ବାଦବାହକୀ’ ଏହାକୁ ନାଟକର ଗୌରବ ଅର୍ପଣ କରି ଲେଖିଥିଲେ “ଏମନ୍ତ ସ୍ଥଳେ ବାବାଜୀ ନାଟକର ପ୍ରଣେତା ବାବୁ ଜଗନ୍ନାଥନ ଲଲ ସାହସ ଉପରେ ଚର୍ଚ୍ଚାର କରି ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । X X ଜଗନ୍ନାଥନ ବାବୁ ପ୍ରଥମେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଆଶାରୁ ଅଧିକ ଏହି ନାଟକ ଖଣ୍ଡିକ ପ୍ରଦାନ କଲେ । X X ଗୃହସ୍ଥର ପ୍ରଥମ ଫଳ ପରି ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅନୁମୋଦନେ ଏହା ଦେଲୁ । (୧୦ମ ଭାଗ, ୮ମ ସଂଖ୍ୟା, ୧ । ୧ । ୮୬୭)

‘ଉତ୍କଳ ଗାୟିକା’ ଏହାର ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖିଥିଲେ, “ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଟକ ରଚନା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏ ପୁସ୍ତକ ତହିଁର ପ୍ରଥମ ପୁସ୍ତକ ଅଟେ । ଇଂରାଜୀ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକର ଲକ୍ଷଣାନୁସାରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକୃତ ନାଟକ ବୋଲିବାକୁ ମନ କରୁନାହିଁ । ନାଟକର ଭାଷା ଓ ରଚନାକ୍ରମଟା କି ପ୍ରକାରର ହେବ । ଏ ସବୁ ଅତି ଚମତ୍କାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ଦ୍ଵାରା ନାଟକର ବାଟ ଫିଟିଲା । X X ଅନ୍ତରେ ପ୍ରକୃତ ନାଟକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବାହାରିପାରେ ।” (୩ । ୧୧ । ୮୬୭)

ଜଣେ ଆଲୋଚକ ନାଟକଟିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥିଲେ, “ଆନୁମୋଦନ ବାବାଜୀ ନାଟକକୁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ନାଟକ ସ୍ଵରୂପ ଦେଖି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଏପରି ଆଶା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । କୌଣସି ଦେଶରେ କୌଣସି ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମଥର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ନାଟକ ବାହାରି ନାହିଁ । X X ଆମ୍ଭେ ଉତ୍କଳ ଗାୟିକାଙ୍କ ସହ ଐକ୍ୟବଦ୍ଧ ଭାବେ କହୁଅଛୁ ଯେ, ବାବାଜୀ ନାଟକ ଉତ୍କଳରେ ନାଟକର ବାଟ ଅଟେ ।” ଏହା ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ସମ୍ବାଦକ ଲେଖିଥିଲେ, “ବାବାଜୀ ନାଟକକୁ ଆନୁମୋଦନ ରୁଚ୍ଛ ଓ ନିନ୍ଦନୀୟ ବୋଲି କହୁନାହିଁ, ମଧ୍ୟ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର କହି ନ ପାରୁ । ନାଟକ ଲେଖିବାର ପ୍ରକୃତ ସମୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ବାବାଜୀ ନାଟକର ପ୍ରଣେତା ଯେ ସାହସ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ନାଟକ ଲେଖି ନାଟକ

ଲେଖିବାର ବାଟ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଅଛୁ ।
ଚଳକଥା ଏହି, ଗୋପୀନାଥ ବଛଇ ନାଟକ ଅପେକ୍ଷା ବାବାଜୀ ନାଟକ ଉତ୍ତମ
ଅଟେ ।”

ଆଲୋଚନା ଶିଳ୍ପକଳାର ଶ୍ରେୟ ଲେଖିଲେ—“ବାସ୍ତବିକ ଏହି ବାବାଜୀ
ନାଟକ ଗୁରୁତ୍ୱ ନାଟକ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଯାହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଉନ୍ନତ ଓ
ସୁରୁତରାମ୍ଭ । ଏହା ଅତି ସୁଦୃଢ଼ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ଗୀତିନାଟ୍ୟ ଭାବେ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ।
X X ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଥମ ନାଟକ ରଚିତ ହେଲା ୧୮୮୦ ମସିହାରେ ।” (ଓଡ଼ିଆ
ନାଟ୍ୟକଳା ପୃ: ୩୪)

ବାବାଜୀ ନାଟକ ରଚନାର ଭିତ୍ତି : ଆଦରଣ ଓ ସାମାଜିକରଣ—

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ଆତ୍ମୀୟତାରେ ଭକ୍ତାମି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କିଛି ନୁଆ କଥା
ନୁହେଁ । ମଣିଷ ମାନେ ହିଁ ସୁଖଯାକାଂକ୍ଷୀ । ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ସେ ନ କରପାରେ,
ଏଭଳି କଥା ନହିଁ । କେବେ ଧର୍ମର ଦ୍ୱାବଦେଇ ଭଣ୍ଡ-ଧାର୍ମିକମାନେ ସେମାନଙ୍କର
ଗୋପନ ଯାପ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହେବକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ
ଜନତାର ଅଜ୍ଞତା ଓ ନିରାହାର ସୁଯୋଗରେ ସେମାନେ ମୁଣ୍ଡାପିଛା ବସି ଆସନ୍ତି ।
ମାତ୍ର ବେଳେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡା ସିପିଡ଼େ ଏବଂ ତା’ ତଳୁ ଯଥାର୍ଥ ଗଭୀର
ଚେତନାଟି ବାହାରକୁ ବାହାରି ପଡ଼େ । ଧନବଂଶ ଶକଳର ଦ୍ୱିତ୍ୱାର୍ଥରେ ଏ
ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ହେବାରୁ ଏକ ଚଳେନ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆସୁପ୍ରକାଶ କଲେ,
ଯେଉଁମାନେ ଏ ଧରଣର ଧର୍ମୀୟ ନେତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ନିଦ୍ରାଦାୟକ ନିମନ୍ତେ ସତେ
ପ୍ରସନ୍ନହୀନ ଅଲେ । ସେକାଳର ପତ୍ରପତ୍ତିକାରେ ଏମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ
ବ୍ୟଞ୍ଜନର ତଥ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଛି । ଜଣେ
ସଚେତନଶୀଳ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ରୂପରେ ଜଗନ୍ନାଥନ ନିଶ୍ଚୟ ସମାଜର ଏଇ ଦୃଶ୍ୟପ୍ରଣ-
ମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିବେ । ସେତିକିବେଳେ ବଙ୍ଗ
ପ୍ରଦେଶର ତାରକେଶ୍ୱର ମଠ ମହନ୍ତଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ସମ୍ବାଦ ସମସ୍ତ
ଦେଶରେ ଚଢ଼ିଲ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଘଟଣାଟି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଘଟିଥିଲା । ନିଶାନନ୍ଦ
ଚିନ୍ତା ନିଶାନନ୍ଦ ଏଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ସ । ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପିନ୍ଧିଲାୟରେ ଛୁଡ଼ି ବିଚାର ନିଶାନ
କଲିଙ୍ଗର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ । ଏଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ସ ତାରକେଶ୍ୱର ମଠାଧୀଶ
ମାଧବ ଶିବ ହରିତ ଖୋଲଖୋଲ ବ୍ୟକ୍ତିଗତରେ ଲିପ୍ତ ହେଲା । ନିଶାନ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସେଠା
ନେଇଯିବା ନିମନ୍ତେ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟାକଲି, ମହନ୍ତର ଉଦ୍‌ଘାଟନରେ ସେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟର୍ଥ
ହୋଇଗଲା । ହୁଏତ ନିଶାନ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ହତ୍ୟା କରେ । ନିଶାନର ଦ୍ୱାପାନ୍ତର ହୁଏ,
ମହନ୍ତ ପାଏ ଏ ବର୍ଷ ବାସନ୍ତ । ବଙ୍ଗଳା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏଇ ବିଷୟକୁ ନେଇ ୧୮୭୩

ମସିହାରୁ ୧୮୮୦ ମଧ୍ୟରେ ପହର ଖଣି ନାଟକ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ରଚିତ ତଥା ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ‘ମୋହାନ୍ତର ଏଇ ବିକାଶ’ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ୧୮୭୩ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ତେର ତାରିଖ ଦିନ ହିନ୍ଦୁ ନାଟକାଳୟ ଏବଂ (ଚିତ୍ରା)ରେ ପ୍ରଥମ ଅଭିନୀତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟରେ ଅଭିନୀତ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହାସଲ କରିଥିବାରୁ ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷମାନଙ୍କରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନାଟ୍ୟକାର ସେଇ ବିଷୟକୁ ନେଇ ନାଟକାଦି ରଚନା କଲେ । ଆମର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଜଗନ୍ନାଥନାଟକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏଇ ଗୁଣଲବ୍ଧର ଘଟଣାଟି ନିଶ୍ଚୟ ଫଳସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ମୂଳ ଉତ୍ସ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ମଠ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ବ୍ୟଭିଚାର ଘଟଣାର ଅଧ୍ୟୟନ । କଟକର ଗୋପାଳନାଥ ମଠର ମହନ୍ତ ‘ଠାକୁରଙ୍କ ଅଙ୍ଗାଡ଼ରଣ’ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଆସୁଥିବା କଟକର ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । (ଉତ୍କଳ ଗାପିକା—୧୧ । ୮ । ୧୮୭୮) ପୁଣି ବାଲକ ଦସ ମଠର ମହନ୍ତ ଠାକୁରଙ୍କ ସହଜ ଶ୍ରେୟାସାବେଶା କରି ଏକକର୍ଷକ କାରୁଣ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । (ଉତ୍କଳ ଗାପିକା— ୩୧ । ୧୦ । ୭୮) ସତ୍ୟନାଥ ମଠର ପୁଣ୍ୟଚେଷ୍ଟେଷ୍ଟା ପ୍ରଚାରଣା ଅଭିଯୋଗରେ ସର୍ବେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । (ତା ୧ । ୧ । ୧୮୭୭) ମଠ, ମନ୍ଦିର, ସଦାବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତି ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ସମୟରେ ଧର୍ମ ନାମରେ ଯେଉଁ ନାରାଜ୍ୟ କାଣ୍ଡ ଗୁଲୁଥିଲା, ପୁରୋହିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଗୁଡ଼ିକରେ ତାହାର ଯଥାର୍ଥରୂପ ଫୁଟିଉଠିଲା । ତନ୍ତ୍ର-ଅଧିକାରୀ ମାନଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ରୂପ ସହଜ ସାଧାରଣ ଜନତାର ପରିଚୟ ଘଟାଇବା ହିଁ ଥିଲା ଏହିସବୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଧର୍ମଧ୍ୱଂସନଙ୍କ ଚରୁବରେ ଅଙ୍ଗୁଳିନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ଏ ଦେଶର ଧର୍ମଶ୍ରୀ ଜନତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗର ଅନ୍ତେଇର ଥିଲା । ତେବେ ହେତୁବାଦ-ଚେତନାର ଝମକିଆର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଘଟୁଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁ କଳିଙ୍ଗ-ବାସୁକ ସତ୍ୟରୁ କିଛି ଆହରଣ ଏବଂ ସମୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଘଟିଥିଲା ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ମଠ ମନ୍ଦିରର ବ୍ୟଭିଚାର ସହଜ ଭୂତ, ତାହାଣୀ, ବୁଣି, ଗାଈରାଜ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମବିରୋଧୀ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ସେ ସମୟର ସମାଜରେ ଏ ଧରଣର ବହୁ କୁହାସାର ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଏବଂ ପଣ୍ଡା ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ତହିଁ ସମ୍ପର୍କର ବିବରଣୀ ବେଳେ ବେଳେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା । ୧୮୭୭ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲା ସହରରେ ‘ମକରବା ଭୂତ’ର ଚଉଁଟି ଚମକାଣ ଲାଲା ସମ୍ପର୍କରେ ‘ଗାପିକା’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ପାଇଁ

ଏଇଭଳି ଘଟଣାମାନଙ୍କରୁ ସୁଦ୍ଧା ଉପାଦାନ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭବ । ମୋଟ ଉପରେ ତେଣୁ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଳ୍ପନିକ ନଥୁନ । ବହୁ ଜଗତର ଜର୍ମିନ ସତ୍ୟ ସହିତ କଲ୍ପନାର ସମନ୍ୱୟ ଘଟାଯାଇଛି ଏହାର କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ।

‘ବାବାଜୀ’ ଯଥାର୍ଥରେ ଏକ ନାଟକ କି ?

ନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବା କେତେକ ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ଏଇଭଳି ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଉଠାଇଥିବାରୁ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ସୂଚନା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଛି ।

କହାକୁ ନାଟକ କୁହାଯାଏ, ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ମିଳେ ‘ନାଟ୍ୟ ଦର୍ପଣ’ର ଜମ୍ନୋତ୍ତର ଗୋଟିଏ କୁହାଯାଇଛି, “ନାଟକମିତି ନ ଟସୁତି ବିଚିତ୍ର ରଞ୍ଜନା ପ୍ରବେଶେନ ସନ୍ଧ୍ୟାନାଂ ଦୃଦ୍ୟୁଂ ଜର୍ଜସ୍ୱତୀତ ନାଟକମ୍” ଅଭିନୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଯେଉଁଠି କଳାର ବିଚିତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜତ କରାବାର ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥାଏ ତାହାହିଁ ହେଉଛି ନାଟକ । ଅନ୍ୟ କଥାରେ ହେଉଛି କଳାର ବିଚିତ୍ର ସୁନ୍ଦର ଆଲୋଚ୍ୟର ଅଭିନୟାତ୍ମକ ରୂପ । ଏଇ ମନୁଷ୍ୟର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ନାଟକକୁ କଳାର ଏକ ମର୍ମଗ୍ରାସୀ ରୂପର ସ୍ୱୀକୃତି ଦିଆଯାଇ ପାରିବ କିମ୍ବା ନାହିଁ, ତାହାହିଁ ହେଉଛି ଆମର ବିଷୟ । ମନୋରଞ୍ଜନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନକୁ ଯଦି କଳାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ନିଅଯାଏ, ତେବେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଉଭୟ ବ୍ୟାପାରର ବହୁ ଉପାଦାନ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ସଂଗୃହୀତ ହେଇଛି । ‘ବାବାଜୀ’ର ଅଦର୍ଶ ବିଚିତ୍ର, ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ପୁରୀରୁ କିମ୍ଭୂଷ ଛନନା ପରିସ୍ପର୍ଶତା, ମଠାଧୀଶମାନଙ୍କର ଐକିକ ସୁଖ ଲୋଲୁପତା ଧନାତ୍ୟ ସାମନ୍ତମାନଙ୍କର ହାସ୍ୟକର ଅବସ୍ଥା, ସାଧାରଣ ଜନତାର କୁହସାର ଓ ଅନ୍ତରସ୍ୱାସ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ସୋମାସ୍ଥକର ବହୁର ଅବତାରଣାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ନାଟକଟି ରଚିତମାନ । ଏଥିରେ ପୁଣି ହାସ୍ୟ, କରୁଣ, ଶୃଙ୍ଗାର ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରସର ଅବତାରଣା ବହୁଯାଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଯିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ସମାଜ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଅଂଶକୁ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବେଶି ପ୍ରସ୍ତୁତଶାଳୀ ରୂପରେ ଏଥିରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ସମାଜ ସଚେତନତା ତଥା ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ ଏ ଉଭୟ ପ୍ରକୃତିରୁ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି । ସମାଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହେଉଛି ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ସମସ୍ୟା ମୂଳକ କଥାବସ୍ତୁ, ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଚରିତ୍ର ପାତ୍ରୋପଯୋଗୀ ସଜ୍ଜା । ସାର୍ଥକ ନାଟକର ଏ ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ଏଥିରେ ବର୍ତ୍ତିମାନ । ପୁଣି ଦ୍ରବ୍ୟ, ଉକ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା, ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭୃତି ନାଟକର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ

ରହୁଛି । ସସ୍ମୃତ ନାଟକର ନାନ୍ଦୀ, ସୁସ୍ଥାପନ, ନଟ, ନଟୀ ଭଙ୍ଗ୍ୟର ଅଧୁନିତ ନାଟକ ନିମନ୍ତେ ଉପାଦେୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି । ତେବେ ସସ୍ମୃତ ନାଟକର ଦୃଶ୍ୟ ବିଶେଷ ପ୍ରତି ଉଦାହରଣକୁ ଏଥିରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଆଯାଇଛି । ଦୃଶ୍ୟବିଶେଷ ଅନେକ ସମୟରେ ନାଟକର ସ୍ପଷ୍ଟ ଗତିରେ ବାଧକ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥାଏ । ଅଧୁନିକ ମଞ୍ଚ ସଫଳ ନାଟକରୁ ଦୃଶ୍ୟ ବିଶେଷକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇ ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇ ପାରିବ । ମନୋରଞ୍ଜନ ଦାସଙ୍କର ‘ସ ଗର ମହନ’ ଉପେନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ଦାସଙ୍କର ‘କିଶୋରୀଦାସ’ ପ୍ରଭୃତି ନାଟକର ସଫଳତାରୁ ଏହା ଜଣାଯିବ । ଆଜିଠାରୁ ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଲେଖକଙ୍କ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ନେଇ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଲଳିତା ଦାସା କଣିଆଭଣ୍ଡାର, ସେଥିରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତୁତ ପରିଚୟ ହିଁ ମିଳୁଛି । ସଫଳ ନାଟକର ଏ ସମସ୍ତ ଗୁଣ ଯେତେବେଳେ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ରହିଛି, ସେତେବେଳେ ‘ବାବାଜୀ’କୁ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ନାଟକର ଗୌରବ ଦିଆ ନଯିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ନାଟକରେ ଜୀବନର ଗୁଣି ମାମାଜିକ ଶୈଳୀର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରତିଲିପିକୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଆଲୋଚ୍ୟ ନାଟକରେ ଜୀବନର ଏକ ସାର୍ବତ୍ରୀୟ ଅନୁସନ୍ଧେଶ ସମସାମୟିକ ଶୈଳୀର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବିଶ୍ୱରର ସର୍ବତ୍ରୀୟ ପ୍ରତିଫଳନ ଏବଂ ସତ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ପରିସ୍ପଟ୍ଟି ଘଟିଛି । ‘ବାବାଜୀ’ର କଥାକହୁ ଏବଂ ଚରିତ୍ର ସଂସାରୀୟ ସମାଜ ବୃତ୍ତରୁ ହିଁ ସଂଗୃହୀତ । ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ଭରବର ପଦାବ୍ଧି ବାବାଜୀ, ଧର୍ମଶ୍ରୀରୁ ଭୃଷୀ ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପ୍ରକାରକ ଆନନ୍ଦପଣ୍ଡା, ମଦ୍ୟପ ପଣ୍ଡିତ ଉତ୍କଳୀ, ନାଗ ଲେଲପ ମଠାଧିକାରୀ, ଅନୁଭୂତା ରାଧା, ପ୍ରେମୀ, ଶିବ ମିତ୍ର, ଜେମ୍ସ ଦଳାଇ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ର ସମସାମୟିକ ସମାଜ ଗର୍ଭରୁ ହିଁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ । ଇଂରେଜ ସରକାରରେ ସେ ସମୟରେ ମଦ୍ୟପ ନ ଏବଂ ବାସ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରାଣ ନାମକ ଯେଉଁ ଦୁଇ ନୂତନ ଉପସର୍ଗର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଅନୁସରଣ ଅଭିଜାତ ସମାଜରେ ଶୁଦ୍ଧିଧାରଣ, ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କରାଯାଉଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏ ଦୁଇଟି କଥା ଯେ, ଲିପିସ୍ୱର ଆମର ସମାଜରେ ନଥିଲା, ଏହା ନୁହେଁ । ତେବେ ସେ କାଳରେ ଏଥିପାଇଁ କିଛିଟା ଗୋପନୀୟତା ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଉଥିଲା । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବାପରେ ଏହାକୁ ଖୋଲି ଖୋଲି ଶୁଦ୍ଧିରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇ ଦିଆଗଲା । ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଗଲେ ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହା ଶୁଦ୍ଧିରେ ସ୍ୱର ଉଠାଯାଉଥିଲା । ସେଠାରେ ଦାନବରୁ ମିତ୍ର, ରାମନାଥପୁର ତରୁଣୀ, ବ୍ୟାଞ୍ଜସ୍ୱର ମିତ୍ର, ମାଉକେଲ ମଧୁସୂଦନ, ନରସିଂହ, ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟ, ପ୍ରମୁଖ ଲେଖକମାନେ ସୁବୋଧ ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବିବରଣ ପରିଣାମ ସମ୍ପର୍କରେ ନିଜ ନିଜ ଲେଖାରେ ଶ୍ରେୟା କରିଥିଲେ ବାବାଜୀ ନାଟକରେ ବାବୁ ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଯଶୁ ଉତ୍କଳୀ ପ୍ରଭୃତି ରେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଦାମାନର ପରିଣାମ

ସମ୍ପର୍କରେ ସୁରକ୍ଷା ଦିଆଗଲା । ସୁନାଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ମାଧ୍ୟମରେ ସେକାଲର କୁହସ୍ତାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାଜର ଏକ ସଦସ୍ୟ ଭର୍ତ୍ତିକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଙ୍କାଗଲା । ଶାନ୍ତିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧର୍ମୀୟ ସଭାବସ୍ଥାନର ଏକ ଯଥା ଅଙ୍କିତ ହେଲା କେମ୍ବେ ଦଳାଳ, ଶିବ ମିତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଚରଣ ମାଧ୍ୟମରେ । ଶ୍ରୀ, କେମ୍ବେ ପ୍ରଭୃତି ନାଶ୍ରୀଗଣ ଶୋଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀର ଏବଂ ମାଳତୀ ରାମ, ବାବ ଏବଂ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରଭୃତି ଦଳିତଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପରେ ଏହି ନାଟକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ଫଳସ୍ୱରୂପ ଏହି ଯେ, ଚରଣ ଚନ୍ଦ୍ର, ଦଣ୍ଡଶାବନୀୟ ଏବଂ କଥାବସ୍ତୁ ନିଜ ଚଳରେ ନାଟ୍ୟକାର ମୁଖ୍ୟତଃ ସଂସାରମୂର୍ତ୍ତି ସମାଜ ଉପରେ ହିଁ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଆଲୋଚ୍ୟ ନାଟକଟି ସେକାଲର ସମାଜର ଖଣ୍ଡିତ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରତିଲିପି ହୋଇପାରିବ ।

ଏଥିରେ ପୁଣି ମାମାଜିକ ଶ୍ରାବଣାଦି ଆୟର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଭୃତିର ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ହିନ୍ଦୁ ମୃତ୍ୟୁର ଅନ୍ତରାଳ ସେବା, ମଠର ଦଳଚର୍ଯ୍ୟା ଓ ମଠ ଧର୍ମାନ୍ତରାଜ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ କୁହସ୍ତାରର ଭୂମିନା, ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ବ୍ୟାପାର ଏହି ନାଟକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ନାଟକର ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ନାଟ୍ୟ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ହେଉଛି ଏକ ସଫଳ ନାଟକର ପ୍ରାଣ ସଦୃଶ । ଚରଣର ଶିକ୍ଷାଦାୟୀ, ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି, ବସ୍ତୁ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ନାଟ୍ୟକାର ଏହାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସମାପ ଯୋଜନା କରନ୍ତି, ତାହାକୁ କୁହାଯାଏ ପାଞ୍ଚୋପଯୋଗୀ ସଂଳାପ । ‘ବାବାଜୀ’ର ଚରଣ ଲିପି ସେକାଲର ସମାଜ ବୃତ୍ତକୁ ହିଁ ଆବୃତ୍ତ । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଜଗନ୍ନାଥନାଥ ଆଶ୍ରମର ଲୋକ । ଏମାନଙ୍କ ପାଟିରେ ଶ୍ରୀ ଦେବପାଇଁ କୃତ୍ତିନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ ଖ ଚେଣୁ ଅଦୌ ହରବରରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇନାହିଁ, କିମ୍ବା କଳ୍ପନାପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହୀ ଭାବରେ ବିନା ଚିନ୍ତାରେ ହିଁ ଏ ସବୁ ସଂଳାପ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ କଳମରୁ ବାହାର ଆସିଛି । ଅଭିଜାତ ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପଦୋଚ୍ଚାର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଏ ସଂଳାପରେ ଯେମିତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି, ସାନ-ପ୍ରମଥ ମଦ୍ୟମ ବୁଝିବ ତାରଳ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେମିତି ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଜୀବନ ଓ ଜୀବନୀ ସବୁ ମଦା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏକ ଧୂର୍ତ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି-ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାର ଉପମୁକ୍ତ ସଂଳାପ ଯୋଜନାରେ ସନ୍ତମ ହୋଇଛନ୍ତି । ଧନ, ଦଶପ୍ର, ସାଧୁ, ଶାସ୍ତ୍ର — ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଚରଣ ପାଇଁ ନାଟ୍ୟକାର ଯେଉଁ ସଂଳାପ ଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି ସେ ସବୁ ଶିଳ୍ପୋଚିତ ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ରସାତ୍ମକ ଏବଂ ନାଟକୋଚିତ ଭାବରେ ମାନ୍ୟ । ସେହିପରି ହିଁ ଚରଣର ଆନନ୍ଦ ବିଷୟ, ମାନ ଅଭିମାନ, ନୋଷ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରଭୃତିକୁ

ଯଥାଅଥ ଶବ୍ଦରେ ରୂପାୟିତ କରିପାରିବୁ । ଏହା ହେତୁ ପଞ୍ଚମ ନାଟକର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଭଳି ଅନୁଦିମ ଶ୍ରୀ ପ୍ରାୟ ଯେଉଁ ନାଟକର, ତାକୁ ନାଟକର ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାରେ ଅସୁବିଧା କ'ଣ ?

‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛି ପ୍ରାଥମିକ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ମଧ୍ୟ ନାଟକର ଆଦି-ପୁରୁଷ । ସେ କାଳରେ ନାଟକ ରଚନା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ତତ୍ତ୍ୱ ଇତିହାସ ଉପଲବ୍ଧ ନଥିଲା । ପୁଣି ଯେଉଁ କୌଣସି କାଳରେ ନାଟ ନିର୍ମାଣ କରୁ ତଥ୍ୟର ନିଗ୍ରହରେ ନିଜକୁ ବାଧା ରଖିବାକୁ ସ୍ୱହେଁ ନାହିଁ । ସୃଷ୍ଟିକୁ ଦେଖି ନିଜୁ ନିର୍ଭୀକ ହୁଏ । ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ତୃଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନେବଳ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, କେଉଁ ସୃଷ୍ଟି ଏ ବିଷୟରେ ତୃଟିମୁକ୍ତ ? ଅମଡ଼ା ମାଡ଼ି, ଖାଲିଖା ମୋତି ଯେଉଁ ଦୁଃସାହସିକ ଅଭିଯାତୀ ଆମପାଇଁ ପ୍ରଥମ ପଥଟିଏ ନିର୍ମାଣ କଲେ, ତା’ପ୍ରତି ଆମର କୃତଜ୍ଞତାର ସୀମା ନ ରହିବା ଉଚିତ ।

‘ବାବାଜୀ ନାଟକ’ ଓ ଏହାର ସମାଲୋଚକ :

୧୯୪୭ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟରାଟ ହୋଇଥିବା, ଚଳିତକାଳୀନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲେଖକ ଓ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରୀ ବଙ୍ଗର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରିୟତମ ସେନଙ୍କର ‘ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ (Modern Oriya Literature) ପୁସ୍ତକ । ସେନ୍ ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଥିଲେ । ଏହି ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟକ । ଦଶ ପୃଷ୍ଠାର ଏହି ଆଲୋଚନାରେ ଓଡ଼ିଶାର ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ତଥା ଭବ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ ରହିଛି ଏବଂ ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ଆଲୋଚନା ଉପଲବ୍ଧ ନ ଥିବାରୁ ସେନ୍ ଯେଉଁଦିନ କେବଳ ଶୁଣାକଥା ଉପରେ ଭରସା କରି ନିଜର ଆଲୋଚନାଟି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବାର ଅନୁମାନ । ତେଣୁ ଏଥିରେ ବହୁ ତଥ୍ୟଗତ ତୃଟି ରହିଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ — ସେନ୍ଙ୍କ ମତରେ ‘ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତି ପରମ୍ପରାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରୀରେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରୀର ଜଣାଶୁଣା ନାଟକ-ଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦ କରିବା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଯାଇ ନଥିଲା । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ଚନ୍ଦ୍ର, ମୁଖୁନ୍ଦର ରାୟ, ସାବୁ ମିଶ୍ରଦେବ ସିଂହ, ଏଭଳିକ ଭକ୍ତକବି— ମଧୁସୂଦନ ରାୟ ଯେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରୀର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟକର ଅନୁବାଦ କରି ପୁସ୍ତକ କରି, ସେଗୁଡ଼ିକର ଅଲଗା କରାଇଥିଲେ, ଏହା ସେନ୍ ମହାଶୟ କାଣି-ନଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକର ଏକାଧିକ ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିବାର ତ ତାଙ୍କର ନ ଜାଣିବାର କଥା । ଏହି ଧରଣର ବହୁ ତୃଟି ଏ ଆଲୋଚନାରେ ରହିଛି ।

ସେନ୍ ମହାଶୟ ରାମଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟକାରର ସମ୍ମାନ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶିତ କାବ୍ୟ ‘ସେମ୍ବତରା ଗାଥା’ (୧୮୭୮)କୁ ରାସନା ପତ୍ରରେ ରଚିତ ବୋଲି ଦାବୀ କରିଛନ୍ତି । (ହାୟରେ ଭାଷାପ୍ରେମ) ୧୮୭୮ ମସିହା ଦେନକୁ ସତର ବର୍ଷର ତରୁଣ ରାମାନୁଜାୟ କେତେ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ କ’ଣ ଲେଖି ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଅଲ୍ଲେଚନାର ଯେଉଁ ଏ ନୁହେଁ । କେବଳ ସେନ୍ ମହାଶୟଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଦୋଶ ସହିତ ପାଠକମାନଙ୍କର ପରିଚୟ କରାଇ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଏଇ ସୂଚନା ଦିଆଗଲା ।

ଅଲ୍ଲେଚନାରେ ନାଟ୍ୟକାର ଲଲ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଁ Next dramatist of note’ ହୋଇଛନ୍ତି । ବାବାଜୀ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟ Which was practically not a play, at all, but a sketch with a purpose ଏବଂ “a drama directed against the use of intoxicating drugs”ର ଦ୍ଵିତୀୟାଂଶରେ ଅଂଶିକ ସତ୍ୟ ମାତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କାରଣ ଜଣା ପେବନ ଚଢ଼େଇରେ ସ୍ଵର ଛଢ଼େଇନ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନଥିଲା, ଯଦିଓ ମହାସ୍ଵାଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନିଶାମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନ ଅରମ୍ଭ ହେବାର ବହୁସ୍ଵରୁ ଜଗନ୍ନାଥନ ଏ ସେୟରେ ଡ୍ରୋ ଚଢ଼େଇଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ‘ବାବାଜୀ’ ଆଦୌ ନାଟକ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ଶ୍ରେୟ ‘ନକସା’ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, କେତୋଟି ଦଟତାର ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଚିହ୍ନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ, ଯେଉଁଠି କେତେକ ଚରିତ୍ରର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଇଥାଏ, ତାହାକୁ ହିଁ ‘ସ୍ଵେଚ୍ଛା’ ବା ନକସା କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରେ କୌଣସି ଚରିତ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ରୂପ ତେଣୁ ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ‘ବାବାଜୀ’ ହିଁ ଯେଉଁ ଆଲୋଚ୍ୟ ନାଟକର ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଦ-ମଧ୍ୟ-ଅନ୍ତ-ସମନ୍ୱିତ—ଏ ହେଉଛି ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକଶିତ ଚରିତ୍ର । ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନେ ସହାୟକ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ବାବାଜୀ ଚରିତ୍ରକୁ ପରିଷ୍କୃତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପୁଣି ସୁକାଶ ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡାକୁ ଏ ନାଟକର ‘ପ୍ରତି ନାୟକ’ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ଅନ୍ୟକୁ କାରଣ ନଥାଇ ହଇଶା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ଅନୁତାପରେ ଏହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପ ଦିଆଯାଇଛି । ନାଟକର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବିକାଶ ଯେଉଁ ନାଟକରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ୩ ତାକୁ କରଲି ‘ନକସା’ ଅର୍ଥାତ୍ ଦିଆଯାଇପାରିବ, ଏହି ବିଷୟର ଦାୟିତ୍ଵ ପାଠକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଛାଡ଼ିଦିଆ ଯାଉଛି । ସଂସାଧନ ସାହାଯ୍ୟର ଏହି ବିଭାଗଟି ସହ ସେ କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ-ମାନଙ୍କର କୌଣସି ପରିଚୟ ସ୍ଵରା ଚଣାଯାଇ ନାହିଁ । କେବଳ ଭାଷାରେ ସେ

ମୁଗରେ କିଛି ‘ହେଉ’ ଅଟେ ରଚିତ ହୋଇଛି, ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସେଇଲି କୌଣସି ରଚନା ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

‘ବାବାଜୀ’କୁ ଏକ ସଫଳ ପୁଣ୍ୟାଙ୍ଗ ବୋଲି ଉପଲବ୍ଧ ପ୍ରମାଣ ଭିତ୍ତିରେ ଆଲୋଚନା କରି ସାରିବା ପରେ, ଏ ବିଷୟରେ ପୁଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ କେତେକ ଭ୍ରାନ୍ତି ମତ ହସାବରେ ସେତେକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଏଠାରେ ସୁଚିତ ହେବ ।

ସେନଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ଧରଣର ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଲେ କାହିଁକି ? ତାଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ‘ଶୁଣା କଥା’ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାଧାର ଥିଲା କି, ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ସତ୍ୟ ମନକୁ ଆସେ । ଉଭୟ ହେଉଛି—ନା । ସେହି ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ପ୍ରାଥମିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ଏଠାକାର ଦୁଇ ଜଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟକୁ ନିଶ୍ଚୟ ବରୁରକୁ ନେଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ମନ୍ତବ୍ୟ ଆସିଥିଲା ଦେଶପ୍ରାଣ ମଧୁସୂଦନଙ୍କଠାରୁ । ଜଗନ୍ନାଥନନ୍ଦ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କର ଅପରିଚିତ ନ ଥିବେ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ନିଶ୍ଚୟ ସେ ଦେଖି ନ ଥିବେ । ତେବେ ମଧୁସୂଦନ ସ୍ୱୟଂ ‘ଘାସିକା’ରେ ‘ସଙ୍ଗ’ ନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ଆଲୋଚନା ଲେଖିଥିଲେ, ଯାହାର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ଏ ଯାବତ୍ ‘ସଙ୍ଗ’ ନାଟକ ଉପରେ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନାଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚରେ । ଜଗନ୍ନାଥନନ୍ଦଙ୍କୁ ଏ ଚମତ୍କାର ସାର୍ବଜନିକେ ଦେଖିବାବଳ ପରେ ସେ ପୁଣି ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ ‘Father of Oriya Drama’ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କଲେ କିପରି ? ଏହା ଅନୁମାନ କରିବା କଷ୍ଟକର ନୁହେଁ, ନାଟକ ପାଇଁ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଯେଉଁ ନିଷ୍ଠା ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ମଧୁସୂଦନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଦୁଇବର୍ଷ ନାଟକ ଲେଖିଥିବା ଜଗନ୍ନାଥନନ୍ଦଙ୍କର ତାହା ନ ଥିଲା ବୋଲି ମଧୁବାବୁଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ଲଳିତଙ୍କର ନାଟକ ସମ୍ପର୍କରେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ହେଲା ମାହାଙ୍ଗା । ଯେଠି ନା କଥା ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ରାମଶଙ୍କର ଯାହା କହୁଥିଲେ ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଖୋଦ୍ ଆଖି ଆଗରେ କଟକ ସହରରେ । କୋଠପଡ଼ା ମନ୍ଥରେ ମାନ୍ୟ ହେଉଥିଲା, ସେସବୁର ଟିକିନିଖି ବବରଣୀ ‘ଘାସିକା’ ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଶ୍ଚୟ ପହଞ୍ଚିଥିବା ସଙ୍ଗୋପରି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ‘ଉକ୍ତଲ ଭ୍ରମଣ’ରେ ରାମଶଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ମନ୍ତବ୍ୟ । ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଲେ—

“ହେ ରାମଶଙ୍କର ମୋର ମାଗୁଛି ମନକୁ,
ହୋଇପାର ଭାବ ଗୁମ୍ଫା ଗଉରୀ ପଛକୁ,
ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଆଉ ନଭେଳର ଲେଖା,
ପ୍ରଥମରେ ତୁମ୍ଭଠାରେ ଗଲୁଥିବା ଦେଖା ।”

ଏହା କେବଳ ସେକାଳରେ ନୁହେଁ, ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ବହୁ ପାଠକଙ୍କୁ ବିଭ୍ରାନ୍ତ କରିଛି । ରାମଶଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟକାର ତ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଔପନ୍ୟାସିକ ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ଯଦିଓ ପ୍ରଥମେ ସେ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ତାହା ଅସୁଖୀ ରହିଗଲା । ତେବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମାଧ୍ୟମରେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ଏ ଉଭୟ ଗୌରବ ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଗଲା ।

‘ବବାନୀ’ ଶୁଣି ଅଙ୍କର ଏକ ଆଧୁନିକ ନାଟକ ଏବଂ ଏହାର ନାଟ୍ୟକାର ଜଗନ୍ନାଥନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ନାଟ୍ୟକାର—ଏ ସ୍ତରରେ କେଳେ ଏହିକି କହି ଆମେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶେଷ କରୁଛୁ ।

ବାବାଜୀ ନାଟକ ଓ ଆଧୁନିକତା—

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଦେଉଛି ଓଡ଼ିଶାରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କରଣର ଅମୃତମୟ ଫଳ । ଯଥାର୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରିକ କେଳନାଟ୍ୟ ଧରା ସବୁ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ସେତେ ଦୂର ନୁହେଁ । ଲୋକନାଟକର ସଙ୍ଗୀତମୟତା ଏଥିରେ ପୁରପୁର ଅନୁପସ୍ଥିତ । ଅଧ୍ୟାତମ ଦ୍ଵିସରଞ୍ଜନ ଏହି ଜ୍ଵାରରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି, “There was no dramatic literature in ancient Oriya in the modern sense” (Modern Oriya Literature — P. 105) ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ, ଭରନର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶିକ ଭାଷାରେ ଆଧୁନିକ ନାଟକ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଭାବରେ । ଭରନର ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ଏବଂ ଲୋକନାଟକଠାରୁ ସମ୍ପର୍କ ଦୃଢ଼ କରିବା ପରେ ହିଁ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ତଃ ନଟବର ସାମନ୍ତସ୍ଵୟ ଆଧ୍ୟାତମ ସେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟାସ ପ୍ରତିଧ୍ଵନି କରି ଚହନ୍ତି, “ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନାଟକ ରଚନା ସମ୍ପର୍କି ଏକ ନୂତନ ଉଦ୍ୟମ । ଏହା ଚିତ୍ତାନ୍ତନ ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଇଂରାଜୀ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ଓ ପରିପୁଷ୍ଟ । ଲାଲା ଓ ଯାହାଗ ଲୋକରୁତ ଅନୁକୂଳ କେତେକ ଉପାଦାନ ଏଥିରେ ଗର୍ଭଭୂମି ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଏ ଦେଶର ପରମ୍ପରା ଗତ ଲାଲା ବା ଯାହାର ସଂସ୍ପର୍ଶେ ନିର୍ମିତ ନୁହେଁ । X X ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଯୋଗଦାନ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ନୂତନ ଗୁଣରେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ଜନ୍ମଗ୍ରସ୍ତ କରିଥିଲେ, ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ହେଉଛି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତମ” (ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ-ପୃ. ୪୦୯)

ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ପାଇଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କରଣ ମୁଖ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ ଥିଲା—ନାଟକ । ନ’ଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଛକ୍ତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇବାର

ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଶିକ୍ଷାର ନିମିତ୍ତ ପ୍ରସାର, ଗମନାଗମନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି, ତ କଳାର ବ୍ୟବହାର ସୂଚିତ୍ୱ, ମୁଦ୍ରଣ ଯନ୍ତ୍ରର ସ୍ଥାପନ ଏବଂ ପତ୍ତପତ୍ତିକାର ଅସୁବିଧାଗୁଡ଼ିକରେ ଏହି ପରବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲେ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଗର୍ଭରୁ ଯେଉଁ ନୂତନ ମଧ୍ୟବିତ୍ତଗୋଷ୍ଠୀ ଆସୁପ୍ରକାଶ କଲେ ସେମାନେ ହେଲେ ଏ ପରବର୍ତ୍ତନରେ ବାହକ । ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ସହ ଏମାନଙ୍କର ନିବିଡ଼ ଯୋଗାଯୋଗ ହେଉ ପରବର୍ତ୍ତନ ସେଇ ମାର୍ଗରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶ କଲ । ଏଇ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲେ । ସେଇମାନେ ତାହାର ଉପଭୋକ୍ତା ଏବଂ ଅଲୋଚକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ସଚେତନତା ସମାଜ ପାଇଁ ଶୁଭପ୍ରଦ ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ସମାଜ ଜୀବନର ଯେତେକ ଦେଖିବାକୁ, ଏଇମାନେ ହିଁ ତାହାର ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ସଜ୍ଜସମ୍ପନ୍ନ, ଏବଂ ବିଶେଷ କରି ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାର ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ହେଉଛି, ଏହିଭଳି ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନାର ପ୍ରସୂତି । ଧର୍ମ ଥିଲା, ସେ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବୁଠାରୁ ସର୍ବ ନାଟକ ଅଟେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ଅନୁପ୍ରାଣ ଦୋଷ-ତ୍ରୁଟିକୁ ଧର୍ମଗୁଣକୁ ଜନତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ, ଆଖିରେ ଦେଖୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭିତରେ ତା’ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପଦେ ହେଲେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରୁ ନଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଥମେ ଧର୍ମୀୟ ଉତ୍ସାହି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜନସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ତେଣୁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଦୁଃସାହସିକ ଉଦ୍ୟମର ଆଦ୍ୟ-ଫଳ ବୋଲି ବୁଝାଯାଇପାରେ । ମୁଗ ମୁଗ ଧରି ଏ ଦେଶର ଜନତା ଧର୍ମ-ସଂକ୍ରାନ୍ତି ସମସ୍ତ ବ୍ୟାପାରକୁ ଉତ୍ସର ସହଜ ଗ୍ରହଣ ଓ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବାରେ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଲା ପରେ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ଚଳଣି ଘଟିଲା । ଗ୍ରହଗୁଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ବଦଳରେ ସହେଦାସ୍ତ୍ରର ଶେଷରେ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ଖୋଜିବାର ଏକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମନେଲା । ଏଇ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି ହେଉଛନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥ । ବାବାଜୀ ନାଟକର ଅନ୍ତଃସ୍ୱରରେ ଗୋଟିଏ ପରଜନ୍ମ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନର ସୃଷ୍ଟି ହିଁ ପଦେ ପଦେ ଅନୁଭବ ହୁଏ । ସେ ଯୁଗରେ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ଅଧିକତା, ଯାହା ସମୟର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକକୁ ତେଣୁ ଆଧୁନିକତାର ପ୍ରଥମ ବାଣୀବତ୍ତ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ସମୀକ୍ଷା :—ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟ୍ୟକାର ଗଜବନ୍ଧୁ ମିତ୍ର ‘ମାନ ଦର୍ପଣ’ (୮୭) ନାମକ ଏକ ମୁଖ୍ୟତାଶାସ୍ତ୍ର ନାଟକ ଲେଖି ସେ ସମୟରେ ତତ୍କାଳୀନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଏହାଫଳେ ଲଲାବଟ (୮୭) ନାମକ ଏକ ନାଟକ ଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ଏଭଳିକି ‘ବାବାଜୀ’

‘ଲଲାବତୀ’ର ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗକାଣ୍ଡ ଅନୁକୃତ ବୋଲି ସେ ସମୟରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦିଆଯାଇ-
 ଥିଲା । ଏଥିରେ କୌଣସି ସଙ୍ଗତା ନ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ସେ କାଳର ଜଣେ ପତ୍ର ପ୍ରେରକ
 ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ନଟକର ସାମନ୍ତରାୟ, ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର
 ଇତିହାସ (ପୃ. ୪୫୧)ରେ ଉଭୟ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାଂଜ୍ଞିତ୍ୟର ଏକ ଗୁନମାତ୍ରକ
 ଆଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଉଭୟ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ‘କଥାବସ୍ତୁ’ରେ
 ‘ବାବାଜୀ’ଙ୍କର ଯେଉଁ ନେତୃତ୍ୱ ଏବଂ ଚମ୍ପା (ଲଲାବତୀ)ର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ମୂଳକଥା-
 ବସ୍ତୁକୁ ଯୋଡ଼ିଉଳି ନିପୁଣତା କରିଛି, ତହିଁରେ ଲଲାଜୀ ‘ଲଲାବତୀ’ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ
 ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭବତଃ । ଜଗନ୍ନାଥଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ମଂସୂରୀ ସଚେତନ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ତେଣୁ
 ଘନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ସହ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଥିବା କଥା ଶୁଣି ସନ୍ଦୋଧ୍ୟ ।
 ବିଶେଷ କରି ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ନାଟକ ‘ସତୀ’ର ପରିକଳ୍ପନାରେ ‘ମଳ ଦର୍ପଣ’
 ନାଟକର ଯେଉଁ ପୃଷ୍ଠ ଛାୟା ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ସେଥିରୁ ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି
 ଯେ, ଘନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର, ଲଲାଜୀଙ୍କ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପରିଚିତ ନଥିଲେ । ପୁଣି ସେ ମୁଗରେ
 ‘ଲଲାବତୀ’ କଟକରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ।
 ‘ଲଲାବତୀ’ ନାଟକ ଦେଖିବାର ନ ହେଲେ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ଅବଶ୍ୟ ପାଇଥିବେ ।
 ତେବେ ମୂଳ କଳନା ‘ଲଲାବତୀ’କୁ ଛଦ୍ମ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି
 ତାହାଦ୍ୱାରା ୧୯୫୫ ଫେବୃଆରୀ ୧୯ରେ କଲେବା ଯାହା ‘ଲଲାବତୀ’ ନାଟକରେ କଲା-
 ଯାଚିଛି, ତାହା ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ନାହିଁ । ‘ବାବାଜୀ’ ଏଠାରେ ମୂଳରୁ ଶେଷ
 ଫର୍ମେଣ୍ଟ ନିଜର ଦୃଢ଼ତା ବୁଝାଏ ଛାଡ଼ି ଦେଇଛି । ତେବେ ଉଭୟ ‘ବାବାଜୀ’ଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ-
 କଳାପରେ ସାଂଜ୍ଞିତ୍ୟ ହେଉ । ସେଥିରୁ କେବଳ ଏତକ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ, ଲଲା
 ମହାଶୟ ମିଶ୍ର ନାଟକ ବଳୀ ଅନୁଧ୍ୟାନ କବିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ।

କଥାବସ୍ତୁ :—

ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ‘ବାବାଜୀ’କୁ ନେଇ ଏହାର କଥାବସ୍ତୁ ପରିକଳ୍ପିତ ।
 ତେଣୁ ଏହି ସଦାଶୟ ସାମୁକ୍ତ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଘଟଣାସମୂହ ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି ।
 କଥାବସ୍ତୁର ରୂପ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ । ବସ୍ତୁତଃ, କେତୋଟି ଘଟଣାକୁ ସାଧାରଣ ସୁନ୍ଦରୀ
 କରାଯାଇ ଏହାର କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି । ଭ୍ରଷ୍ଟାଶୀ ବାବାଜୀ ଧର୍ମଶୂର ମଦ୍ୟପ
 ଗୃହସ୍ଥ ସୁବଳ ଫଳନାୟକଙ୍କ ଗୃହରେ ଭେଜନ ଚକ୍ରା କଲେ । ବାବୁ ନିଜର ସୁନାହାଣ୍ଡ
 ଆନନ୍ଦକୁ ଭେଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିମନ୍ତେ ଯଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ଧୂର୍ତ୍ତି ଆନନ୍ଦ ଭେଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତ
 କରେନାହିଁ । ହାଣ୍ଡି ଭିତରେ ଜାଅନ୍ତା କୁକୁଡ଼ାଟାଏ ଘୋଡ଼ାଇ ସାଧୁ ଝରିରେ ମୃତ୍ୟୁ
 କୁକୁଡ଼ା ଜାଦନ୍ତ ହୋଇଗଲା ବୋଲି ବାବାଜୀଙ୍କୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରେ । ବାବାଜୀ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ
 ହେଉଯାଆନ୍ତି ଅନ୍ଧା ଅବଶ୍ୟ ଅନୁଗ୍ରହ ହୁଏ । ବାବାଜୀ ଏବଂ ଘୋଡ଼ାଟାଟି ମଧ୍ୟରେ

ଉପସ୍ଥିତ ହେଉ ଶ୍ରେୟସୀୟ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟତମ ମଣ୍ଡପକୁ ମଠାଧିକାରୀ, ଅଧିକାରୀଙ୍କ ପ୍ରକାଶୀ ଲାଭା ଅବଲୋକନ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କପାଇଁ ମଠର ନିରୁଦ୍ଧାୟ ସେବକମାନଙ୍କର ମନଚଢ଼େ । ମନ ଅଧିକାରୀ ବା ମଠାଧିକାରୀଙ୍କ ଦୃଢ଼ ଦୃଢ଼େନାହିଁ । ମୋରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ନିରାଶରେ ଲେଉଟିବାକୁ ପଡ଼େ । ଅନ୍ୟାୟକାରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବାବାଜୀଙ୍କ ଦୃଢ଼ତାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ଶୁଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାପରେ ଗ୍ରାମୋପକଣ୍ଠସ୍ଥ ଏକ ଉପବନରେ ବହୁମରତ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯେଉଁଠି ତାଙ୍କର ଶେଷ ସମ୍ପର୍କ ମୁଗ ଗୁଲଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେୟ ନେଇଯାଏ । ବାବାଜୀ ସ୍ବଚ୍ଛ ମନରେ ସେଇଟିକୁ ଶ୍ରେୟକୁ ଦାନ କରିଦିଅନ୍ତି । ଏଇଠି ଦୁଇଜଣ ଦେହୋପକଣ୍ଠଗ୍ରସ୍ତ ଏବଂ ଜେମିଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସନ୍ଧାନ ହୁଏ । ବାବାଜୀ ମୃତ ଶରୀରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣ ସଞ୍ଚାର କରିବାର ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ରଖନ୍ତି—ଏଇଭଳି ଏକ ଜନରବ (ଯାହା ପୂଜା ଥାନା ପଣ୍ଡାଦ୍ବାରା ସୃଷ୍ଟି) ଶୁଣି ସେମାନେ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସନ୍ତି । ବାବାଜୀ ସେମାନଙ୍କର ଭୁଲ ଧାରଣା ଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଭୁଲ, ସ୍ବେଚ୍ଛା; ତା'ଆଣୀ; ଚରଣଶ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଅପଣ୍ଡା-ମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଯେ, ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ଗେଷ୍ଟର ଏକ ମିଥ୍ୟା କଲ୍ୟାଣ, ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାକ୍ତିକ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ଏହାପରେ ବାବାଜୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସନ୍ତି ଶିବମିତ୍ର ଓ ଜେମିସ ଦଳାର । ଜଣେ ହୁନ୍ଦୁ, ଅନ୍ୟଜଣକ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବାବାଜୀଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ବସ୍ତୁରେ ଶୁଣି ନିଜର ସମସ୍ୟା ନେଇ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଗୁଣଗାରେଡ଼, ହଟତମଟ, କର୍ଣ୍ଣପିଣ୍ଡାତୀ ବଦ୍ୟା ଏସବୁ ଯେ କେବଳ କେତେକ ଧୂର୍ତ୍ତି ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କର ଚକ୍ର, ବାବାଜୀ ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଉଦ୍‌ବେଗ, ଭୁବସ୍ଥାର, ଅନ୍ଧବିଶ୍ବାସର ଅସାରତା ସମ୍ପର୍କରେ ଉପଦେଶ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବଦାୟ ଦିଅନ୍ତି । ଶେଷରେ ଆସେ ଅନୁଭବ ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ପୂଜାସ୍ଥ । ସେ ଜଣେ ଗୁଣିଆ । ଭୁଲ, ତା'ଆଣୀ ଛଡ଼ାଇ ଗ୍ରାମୀଣ ନିରାଶ ଲୋକଙ୍କର ସରଳତାର ସୁଯୋଗରେ ସେ ନିଜର ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଏ । ବାବାଜୀ ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ ତା ବ୍ୟବସାୟର ସମସ୍ତ ଗୁପ୍ତ ତଥ୍ୟ ବାହାର କରିଦିଅନ୍ତି । ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କୁ ଏଭଳି ଠକିବାଦୁର ସେ ଯେ କେତେ ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦିଅନ୍ତି । ଅନ୍ୟାୟ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ, ଅସ୍ବକୁ କଳ୍ପସିଦ୍ଧି କରେ ଏବଂ ସେଥିରୁ ମହା ଅନର୍ଥ ଜାତହୁଏ । ପଶ୍ଚିମ ଓ ଯନ୍ତରେ ସଦୃଶ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ଅର୍ଜନ କରାଯାଇ ପାରେ ବୋଲି ତାହାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହାହିଁ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁ ।

ସମଗ୍ର କଥାବସ୍ତୁଟି ଏକମୁଖୀ ଏବଂ ଏଥିରେ କୌଣସି ଉପ-କଥାବସ୍ତୁ (Sub-plot)ର ପରିଚାଳନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ବାବାଜୀଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ବ ପ୍ରତିପାଦନ

ନିମନ୍ତେ କେତୋଟି ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ମାତ୍ର । ପରିଣାମରେ ଘଟଣାର ଗତ ହୋଇ ଦ୍ରୁତ ପରିଣତି ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଯାଇଛି । ମୂଳଘଟଣା ସହ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଛୁଦ୍ର ଛୁଦ୍ର ଘଟଣାର ସନ୍ନିବେଶ କରାଯାଇ ମୂଳକାହାଣୀ ସହ ସେ ଛୁଦ୍ର ସମ୍ପର୍କରୁ ଦୃଢ଼ ଏବଂ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ କାହାଣୀର ସମୁଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରସବ ଉତ୍ତେଜଯୋଗୀ ହୋଇପାରିଛି ।

ସାହିତ୍ୟ ଚିତ୍ରବିତ୍ ଆଶିଷ୍ଟକଲ କଥାବସ୍ତୁକୁ ନାଟକର ଆତ୍ମା ବୋଲି କହନ୍ତି । ଉକ୍ତତା ଏବଂ କୌତୁହଳ ଏ କାହାଣୀର ବିଶେଷତ୍ୱ ବୋଲି ତାଙ୍କର ମତ । ଏଥିପାଇଁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ ବିଶେଷ କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଜଣେ ଅଭିନେତା ସତ୍ତ୍ୱ-ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଭେଜନ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଏବଂ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟାଶା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ, ଏଇ ଦୁଇ ଘଟଣାର ଅନ୍ତରାଳୀ ସମୟକୁ ନାଟ୍ୟକାର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଉକ୍ତତା ବୃଦ୍ଧିର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଇଛନ୍ତି । ମଠରୁ ନିଗଣହୋଇ ଫେରିବା ପରେ ବାବାଜୀଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦକ୍ଷେପ ସମ୍ପର୍କରେ ସୁଦ୍ଧା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଉକ୍ତତା ବଳାୟିତ ରହିଛି । ହୃଦୟରୁ ଜାତୀୟ କୁକୁଡ଼ା ବାହାରକରି ନାଟ୍ୟକାର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଭୁତ ଭରରେ ଅଚେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ରାଧା ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ଆକର୍ଷକତା ସୃଷ୍ଟିର ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଛି ! କାହାଣୀର ଧାରା ଏଠାରେ ଏକମୁଣୀ ଏବଂ ଅବାଣ । ଏହାକୁ କାହାଣୀର ‘ସରଳ ରୂପ’ ବୋଲି ଆଲୋଚକମାନେ କହନ୍ତି । ଗୁଣେଟି ଅଙ୍କ (ଏଥିରେ କୌଣସି ଦୃଶ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନା ନାହିଁ) ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର କାହାଣୀକୁ ବିରାଜିତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କରେ ସୁନ୍ଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଗୃହରେ ବାବାଜୀଙ୍କର ଭେଜନ ପ୍ରାର୍ଥନା, ଭେଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିମନ୍ତେ ବାବୁଙ୍କର ଆଦେଶଦାନ ଓ ସ୍ୱୟଂ ନିଶାରେ ହତଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିବା ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି । ନାଟ୍ୟ କାହାଣୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଏଥିରେ ଜଣେ ଯୁଧାର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ତାର ପରିଣତି ପ୍ରଦର୍ଶନ ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ସଫର୍ପର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍କରେ ସୁନ୍ଦର ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡାର ଧୂର୍ତ୍ତିତା ଓ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଦ୍ୱାରା ଏହି ସଫର୍ପର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟ ଅଙ୍କରେ ବାବାଜୀ ମଠରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଠାରେ ମଠାଧୀଶଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ବାବାଜୀଙ୍କର ଘୋର ନୈରାଶ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସଫର୍ପର ରୂପ ଅଧିକ ଗତ ହୋଇଛି । ଏମିତି ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ କଥାବସ୍ତୁର କୌଣସି ଶୀର୍ଷବନ୍ଧୁ ନାହିଁ । ଏହା ହଠାତ୍‌ପୁଣି କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମାତ୍ର । ତଥାପି ଏହି ତୃତୀୟ ଅଙ୍କରେ ହିଁ ବାବାଜୀଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଶାର ତରମ ପରିଣତି ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏହାକୁ କଥାବସ୍ତୁର ଶୀର୍ଷବନ୍ଧୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଆଯାଇ ପାରେ । କାରଣ ଶେଷ ଚରଣ ଅଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ କେବଳ ପଥପ୍ରସ୍ତୁତ କେତେକ ନରନାରୀକୁ

ବାବାଜୀଙ୍କର ଉପଦେଶ । ନାଟକର ଶେଷ ଅଂଶରେ ଅନନ୍ତ ପଣ୍ଡାକୁ ସୁନବାର ମଞ୍ଚକୁ ଅଣାଯାଇ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥାସ୍ଥଳ କୋଶଳର ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଏବଂ ଅନୁତାପ ମଧ୍ୟମରେ ସୁନବାର ଏକ ମେଳାମିତା ସୃଷ୍ଟିର ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଛି । ତେବେ ତୃତୀୟାଞ୍ଚ ଶେଷ ପରେ ଧୃତ୍ୟୁକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁରେ ସେଇଲି କୌଣସି ନୂତନ ମୋଡ଼ ସୃଷ୍ଟି ହେଇନାହିଁ । ତେବେ ଶୁଦ୍ଧେତି ଅଙ୍କରେ ଶରକ୍ତ ମୂଳ କଥାବସ୍ତୁର ଗତି ଯେ ଆମ୍ଭଙ୍କ ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି, ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଆଲେକ୍ସି ନିକଲ୍ (Nicoll)ଙ୍କ ମତରେ A drama is never really a story told to an audience, it is a story interpreted before an audience by a body of actors". (The Theory of Drama pp. 51) ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ଗଲେ ବାବାଜୀ ନାଟକର ପ୍ରକାଶ ଯେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ସେ ସୁଗର ଲୋକନାଟ୍ୟରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଏକ ରସାଳ କାହାଣୀର ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଚଳିଥିବା କଥାକୁ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ, ବରଂ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବର ବିଶ୍ଳେଷଣ ହିଁ ତାଙ୍କର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା, ଏହା ନ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଚଳିବ । କାହାଣୀରେ ସେହି ସୃଷ୍ଟିକାରୀ କୌଣସି ଚରାନ୍ତ, ହତ୍ୟା, ପ୍ରେମ, ପ୍ରତାରଣା, ଲୁଣ୍ଠନ, ଗୋପନ ଗଡ଼ହତ, ଅପହରଣ, ଦୁର୍ଘଟଣା, ଅସ୍ତ୍ର ବିଳାପ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଅଳ୍ପ କେବଳ ଜଣେ ପତ୍ନୀ-ଭାଗ୍ୟ ବାବାଜୀର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଏକ ଅତି ସାଧାରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା । କେତୋଟି ଦୁର୍ଘଟ ଗର୍ଭିତ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକରି ନାଟ୍ୟକାର ଏହାକୁ ଅବର୍ଣ୍ଣାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ, ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ଏହା ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ବାହ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ସ ମାନବ ଭୂଷଣ, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ କୁସଂସ୍କାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ଯାହାକୁ ନିକୋଲ୍ (Interpretation) ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କେତୋଟି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗୀ ଘଟଣା ଏବଂ ସମସାମୟିକ ଚରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ନାଟ୍ୟକାର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ନିଜ ଭାବକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ କାହାଣୀଟି ପ୍ରକୃତରେ ନାଟକୀୟ ହୋଇପାରିବ ।

ଆମେ ପ୍ରଥମରୁ ସୂଚନା ଦେଇଛୁ ଯେ ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯିବା ଏକାନ୍ତ ଅନୁଚିତ ଏବଂ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହା ଅନ୍ୟାୟ ହେବ ମଧ୍ୟ । ନାଟକ ପଢ଼ି ଏକ କାହାଣୀ ରହିବା କଥା — ତାହା ଏଥିରେ ରହିଛି । କାହାଣୀର ଏକମୁଖୀ ରୂପ — ଏହାର ଗଠନକୁ ଦୃଢ଼ କରେ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର କାହାଣୀ ଏକମୁଖୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଯାଇ ନ ପାରେ । ନାଟ୍ୟ-କାହାଣୀରେ ପରସ୍ପର ଦୁଇ ବିରୋଧୀ ତତ୍ତ୍ୱ ‘ସୁ’ ଏବଂ ‘କୁ’ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଘଟ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇ ପ୍ରଥମଟିର ଚକ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଇଛି । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟ

ଉଦ୍ୟମରେ ସମାଜର କିଛି ଅସାମାଜିକ ଚକ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ନାଟ୍ୟକାହାଣୀର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ (Turning point) କୁହାଯାଇପାରେ । ଶେଷସ୍ତର, (ଯାହାକୁ ନାଟ୍ୟଲେଚକମାନଙ୍କ ଭାଷାରେ Resolution ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ) ନାଟ୍ୟକାହାଣୀକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିଣତି ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନେଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟନେଇ ବିଷୟବସ୍ତୁର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ, ଏଇଠାରେ ତାହା ସଫଳ ହୁଏ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି କୁହସ୍ବାର ବିଲେପ । ନାଟ୍ୟକାର କାହାଣୀର ଶେଷ ସ୍ତରରେ ‘ବାବାଜୀ’ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାର ସଫଳତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଜାତୀୟ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ବାବାଜୀକୁ ହିଁ ମାଧ୍ୟମ (Objective correlative) ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ମୂଳକାହାଣୀର କୌଣସି ଉପବୃତ୍ତ ନାହିଁ । ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛଦ୍ମକାରକ ଅଭ୍ୟାସର ବିଲେପ ସାଧନ ହେଉଛି ଏହି କାହାଣୀର Root Action । ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନର ସୁଦୃଢ଼ ଚେତନାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଇ ତାହାକୁ ସତ୍ତ୍ବପଥରେ ପରିବୃଦ୍ଧିତ କରିବା ହେଉଛି ଏହାର Root Idea । ଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର କଳାତ୍ମକ ସମନ୍ବୟରେ ନାଟ୍ୟକାର କାହାଣୀର ବୃତ୍ତ ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଘଟଣାର ସନ୍ତୁଳିତତା ଏଥିରେ ସହାୟକ ହୋଇଛି । କଥାବସ୍ତୁରେ କୌଣସି ନିଷିଦ୍ଧତା ନାହିଁ, ଘଟଣା-ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସେଭଳି କୌଣସି ଦୁନ୍ଦ୍ବ ବା ସଂଘର୍ଷର ସୂଚନା ନାହିଁ । ନାଟକାତ୍ମକ ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ସେଭଳି କୌଣସି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର କଳ୍ପନାର ସାହାଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନିଆଯାଇନାହିଁ । ସମସାମୟିକ କେତୋଟି ବାସ୍ତବ ଘଟଣାକୁ ଏକତ୍ରିତ କରାଇ କାହାଣୀର ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି ମାତ୍ର । ତେଣୁ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର କାହାଣୀ ଭାଗ ଯେ, ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରୁନାହିଁ । ନାଟକ ଦୃଶ୍ୟ କାବ୍ୟ ଏବଂ ଏଥିରେ ଘେରି ଦୃଶ୍ୟଧର୍ମିତାର ଘୋର ଅନ୍ଧାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଶେଷ ଅଙ୍କରେ ଆନନ୍ଦପୁଳାଞ୍ଚର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଯେଉଁ ବକ୍ରବ୍ୟାଧର୍ମୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି, ତାହାକୁ ଦୃଶ୍ୟଧର୍ମୀ କରାଯାଇପାରିଥିଲେ, କାହାଣୀ ଭାଗ ଆହୁରି ପ୍ରସ୍ତୁତଶାଳୀ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତା । ତେବେ ଆମକୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ, ବାବାଜୀ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ଆଧୁନିକ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ । ନାଟକ ରଚନା ପାଇଁ ସେତେବେଳେ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଆଗରେ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଥିଲା, ସେସବୁର ତାତ୍ତ୍ବିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ସୁଯୋଗ ଆହୁରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ଜଗନ୍ନାଥନ ଏକ ସରଳ କାହାଣୀ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ମୌଳିକତା ।

ବୈସାଦୃଶ୍ୟ (Contrast) ଯେ ନାଟ୍ୟ କାହାଣୀରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରି ଚର୍ଚ୍ଚିତରେ ରହି ସଞ୍ଚାର କରିଥାଏ । ଏହି ଚକ୍ରା ହୁଏ ତ ସେତେବେଳେ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ମନରେ ଆସି ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ମୂଳକାହାଣୀରେ କୌଣସି ଉପକାହାଣୀ ସୂଚ

କରିନାହାନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ନାଟକ ‘ସଞ୍ଜ’ ରଚନା କଲବେଳକୁ ନାଟ୍ୟକାର ପ୍ରଥମ ନାଟକର ଦୋଷଦୂର୍ଘଟ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଦୃଢ଼ଯୁଜ୍ୟମ କରିପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ତା’ର କାହାଣୀ ଶ୍ରୀମକୁ ବଳିଷ୍ଠ ଏବଂ ଅଧିକ ଜଳାମୃତ ରୂପ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଏକମୁଖୀ କାହାଣୀର ପରିବେଷଣ ହିଁ ହେଉଛି ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଏହାର ସଫଳତା ଏବଂ ବିଫଳତାକୁ ତେଣୁ ସେଇ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଶ୍ଳେଷ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ତରଞ୍ଜ :

ଘଟଣା ସଂଯୋଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ କାହାଣୀ ଏବଂ ମଞ୍ଚ ଉପରେ ସେଇ କାହାଣୀକୁ ରୂପାୟିତ କରିନ୍ତି, କେତୋଟି ଚରିତ୍ର । ଏଇ ଚରିତ୍ର ସହ ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ସମ୍ପର୍କ ଯେତେ ନିବିଡ଼ ହେବ, ସେଗୁଡ଼ିକ ସେତେ ବିଶ୍ଵାସଯୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ପୁଣି ଚରିତ୍ର ନିଜ ସମୟ ଯଥା ପରିବେଶର ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିନିଧି ହେବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଘଟଣାର ରୂପାୟନରେ ଯେଉଁ ଚରିତ୍ରର ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି, କିମ୍ବା ଯାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଘଟଣା ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ, ସେ ହେଉଛି ନାଟକର ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଏବଂ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ ପରିଚ୍ଛେଦ ନିମନ୍ତେ, ଘଟଣାର ଯଥାଯଥ ରୂପାୟନ ନିମନ୍ତେ ନାଟ୍ୟକାର ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପରିକଳ୍ପନା କରିନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସାଧାରଣତଃ ଗୌଣ ଚରିତ୍ର ବୋଲି ବୁଝାଯାଇଥାଏ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରୁ, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରଭାବ ସଂଗୃହୀତ ଚରିତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ମୋଟ ବାରଜଣ ପୁରୁଷ ଏବଂ ଗୁଣ ନିଶ୍ଚ ନାରୀ ଚରିତ୍ର ରହିଛି । ନାଟକର ଷ୍ଟୁଡ଼ ପରିସରରେ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଚରିତ୍ରର ସମାବେଶ, ଟିକିଏ ଅସ୍ଵାଭାବିକ ଅବଶ୍ୟ ମନେ ହେଉଛି । କାରଣ ଏଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତା ବିକାଶ ବ୍ୟାହତ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ସେପରି ହୋଇନାହିଁ । କାରଣ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ବାବାଜୀ ବୁଦ୍ଧେତିହାସ ଅଂଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିଛି ଏବଂ ନାଟ୍ୟକାର ଏହାର ପୁର୍ଣ୍ଣବିକାଶ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ସଂକଳ୍ପ ରଖିଛନ୍ତି । ସେ ଏହି ନାଟକର ନାୟକ ହୋଇପାରେ । ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ରର ବିରୁଦ୍ଧାତମଣ ଚିତ୍ତୁଆ ଚରିତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ନାଟକର ପ୍ରତି ନାୟକ ବା ଖଳନାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ପୁଲ୍ଲଭ ହେଉଛି ନାଟକର ସେଇ ଧରଣର ଚରିତ୍ର । ୩ୟ ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କରେ ଆତ୍ମ-ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଙ୍କରେ ନାୟକର ଦୋର ବିଶ୍ଵେକ୍ଷାତରଣ କରିଛି ଏବଂ ପୁଣି ଶେଷ ଅଙ୍କରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ନାୟକ ପାଖରୁ କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଛି । ନାଟକର ଚରିତ୍ରକୁ ସରଳ ଏବଂ ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ର ଏଭଳି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ହେଉଛି ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ର ଧରଣର ଚରିତ୍ର । ଏ ଧରଣ ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ସେ ଏମାନେ ପ୍ରଥମରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵପାତ୍ତ

ହୋଇଥିବା ବେଳେ ସମୟର ଗୁପ୍ତରେ ନାଟକର ପରିଣତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଅନନ୍ତ ପଣ୍ଡାକୁ ଏଇ ଧରଣର ଚରିତ୍ର ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ । ଏ ଚରିତ୍ରଟି ଜୀବନ ପ୍ରତି ସଦା ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ସାଧାରଣ ସଂସାର ଭଳି ଜୀବନ ପାଇଁ ପାପପୁଣ୍ୟ, ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ତରଳ ହୋଇଯାଏ ଏକ ପୁରାଧାର୍ମିକ ବାସ୍ତବ ଗେଟ୍, ନାଟକର ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିସରରେ ସୁଦ୍ଧା ନାଟ୍ୟକାର ତା' ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା ସୁବିଧା ଦେଇଛନ୍ତି, ଏବଂ ଯେଉଁ ଝିନ୍ଦା କଳାପ ଦ୍ୱାରା ତାକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ କମ୍ପା ନାଟକରେ ତା'ର ସ୍ଥିତିର ପ୍ରୟୋଗମୟତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେବାରେ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ପଛରେ ଔଚିତ୍ୟ ଥିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଆଲୋଚନାମାନଙ୍କର ମତ । ଅନନ୍ତ ଚରିତ୍ରର ନିମ୍ନରୂପ, ଭଦ୍ର ମି ଏବଂ ଧୂର୍ତ୍ତିତାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ହିଁ ବାବାଜୀ ଚରିତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବାରେ ସକ୍ଷମ ହେଉଛି । ତେଣୁ ଔଚିତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ଚରିତ୍ରକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ନାହିଁ । ଏ ଦୁଇଟି ଚରିତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣଦେଲେ ନାଟକରେ ଅଛନ୍ତି ଧର୍ମରୁ କିନ୍ତୁ ମନ୍ଦାପ ଗୁଡ଼ିକ ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ । ସେ କାଳର ଅଲଗା ଧନାତ୍ମ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିନିଧି । ଧନସମସ୍ୟା ନାହିଁ, ଶିକ୍ଷାଗଣା ମାନସମ୍ମାନ କିଛି ଅଛି ଅଥଚ କରିବାକୁ କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ କାଳର ଏଇ ଧରଣର ଗୃହସ୍ଥଙ୍କ ଭଳି ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପାନଦୋଷ ରହିଛି । ନିଶାସକ୍ତ ଜଣେ ଧନୀମାନ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କରଲି ଅମଣିଷ୍ଠରେ ପରିଣତ କରିଦେବ । ନାଟ୍ୟକାର ଏହାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଏତିକି ମାତ୍ର ଦେଖାଇବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ମନ୍ଦାପାନ ପରେ ତାଙ୍କର ଆଚରଣ ତାଙ୍କ ପୁରାଣ ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ନିରାକୃତ ହୋଇଛି । ପଥମ ଅଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ନାଟକରେ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ । କାରଣ ତାଙ୍କୁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗନ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଛି । ତୃତୀୟ ଅଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ, ମହନ୍ତ, କାମୁଜୀ, ମାଲତୀ ଏବଂ ଆଉ ଦୁଇଜଣ ସେବକ ଚରିତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ନିମ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରେଣୀରୁ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଏକ ପ୍ରମାଣ ସିଦ୍ଧି ବ୍ୟାପାର । ଗର, ଦାମ, ରାମ ପ୍ରଭୃତି ଏ ଶ୍ରେଣୀର ଯେଉଁ କେତୋଟି ଚରିତ୍ର ନାଟ୍ୟକାର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଭଦ୍ରାବତୀ, ଦୟା, ପରାଧୀନ-ପରତା, ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ପ୍ରଭୃତି ଏଭଳି କେତେକ ସବୁର ଆଶ୍ରେ କରାଯାଇଛି ଯାହା ସମାଜର ଜଣାଶୁଣା ଚରିତ୍ର ଯଶ ଉଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ କମ୍ପା ଧର୍ମୀୟ ନେତା ଅଧିକାଂଶ ଓ ମହନ୍ତ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଏ ଧରଣର ଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରଧାନ ଚରିତ୍ରକୁ ସ୍ୱଳ୍ପ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ହିଁ ହୋଇଛି ।

ମହନ୍ତ ଆଉ ଅଧିକାଂଶ ଏ ନାଟକର ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ଚରିତ୍ର । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍କରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ମଧ୍ୟରେ ଏମାନଙ୍କର ଆବର୍ତ୍ତନ । ତାହା ଭିତରେ

ନାଟ୍ୟକାର ଏମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବେଶ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଦେଇପାରିବନ୍ତି । ‘ବାବାଜୀ’—ଜଣେ ସାଧୁପୁରୁଷ ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର—ସଂସାର ବିରାଗୀ—ଜଗତ୍‌ହତ-କାମନାରେ ସାଧନାରତ । ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ । ମାତ୍ର ଏମାନେ ସଂସାର ଗୁଡ଼ିଲେ ବି ସଂସାର ଏମାନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିନାହିଁ । ଅଳଗର ଭଳି ଗୁରୁଆଡ଼ୁ ବେଶ୍ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ବାନ୍ଧିରଖିବ । ସଂସାର ଅଛି ଦାୟିତ୍ବ ନାହିଁ । ଛେନା ଅଛି ସୋଲଅଣା-ବନ୍ଧନ ନାହିଁ ଅଣାକର । ଶୁଦ୍ଧସିଦ୍ଧ ଏବଂ ତାମସିକ—ଏ ଦୁଇ ପ୍ରକୃତି ଏମାନଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଭଲଭାବରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବ । ଅହାର, ବ୍ୟବହାର, ସାଂସାରିକ ସୁଖର ଆସ୍ବାଦନ—ଏସବୁ ଭିତର ଫେର ସେମାନଙ୍କ ବିଳାସ—ଲଳିତ ଘୋର ସଂସାର ରୂପଟିକୁହିଁ ନାଟ୍ୟକାର ଦେଖାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ସଂସାର ସହଜ ଏମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ଏତିକି ଯେ, ଏମାନେ ଯାହା ନୁହନ୍ତି, ସେଇ ଭୂମିକାରେ ତାଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟକ୍ତି ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଯାହା ଏମାନଙ୍କର ହେବା କଥା, ତାକୁ ସେମାନେ ଭୁଲିଯାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଇ ଭଣ୍ଡ ଧର୍ମ ଧୂଳିମାନଙ୍କୁ ସବଦା ଏକ ମୁଣା ପିରି ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ନାଟ୍ୟକାର ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ସେଇ ମୁଣା ଖୋଲିଦେଇ, ସେମାନଙ୍କ ବାସ୍ତବ ସ୍ବରୂପକୁ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ‘ବାବାଜୀ’ ଚରିତ୍ରର ଶୁଦ୍ଧସାହିତ୍ୟିକ ଗୁଣର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଏମାନଙ୍କ ଘୋର କୃଷ୍ଣକଳ୍ପନା ତାମସିକ ରୂପ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଛି ଏବଂ ସତେଜନ ମଧ୍ୟ କରିଛି । ଏତିକି ହେଉଛି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ ସେ ସେଥିରେ ସଫଳତା ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସୁଦୂର ସୁପ୍ରତି ହୋଇଛି ଯେ, ଏ ଧରଣର ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଘଟଣା ନାଟ୍ୟକାର ସମସ୍ତ କରିଥିଲେ, ସମସାମୟିକ ସମାଜ ଜୀବନରୁ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଜୀବନ୍ତ ଏବଂ ବାସ୍ତବ ହୋଇଛନ୍ତି । ଦୃଶ୍ୟ ଏତିକି ଯେ, ନାଟ୍ୟକାର ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନର କୌଣସି ପରିଣତି ଦେଖା ନାହାନ୍ତି । ତେବେ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ତାହା ନଥିବାରୁ । ସେ ଭିତରେ କୌଣସି ଉଦ୍ଦ୍ୟମ କରାଯାଇନାହିଁ । ପରିଣତ ଲଳନା କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗୁଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି । ନାଟ୍ୟତତ୍ତ୍ବର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ନାଟ୍ୟକାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା ବା ଚରିତ୍ରର ପରିଣତ ଦଶାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁସାରେ ସେ କିଛି କହିବେ ଏବଂ ବାକି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ କଳ୍ପନା ପାଇଁ ଗୁଡ଼ିଦେବେ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ହୋଇଛି ।

ଶେଷ ଅଙ୍କରେ ନାଟ୍ୟକାର ମସ୍ତକୁ ଆଣିଛନ୍ତି ଗୁରୋଟି ଚରିତ୍ରକୁ (ଗୁରୋଟିକୁ ଗୁଡ଼ି) ଦୁଇଜଣ ପୁରୁଷ-ଦୁଇଜଣ ମାତ୍ର । ଏମାନଙ୍କୁ ନାଟ୍ୟକାର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ‘ବାବାଜୀ’ଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦର୍ଶନ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେବାପାଇଁ ଅନ୍ଧବଶାୟ ଓ ରୂପସାର-ରୂପ ମୂଳରୁ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଏ ଦୁଇ ଶତନାୟକ ବ୍ୟାପାରର ସିକାର ହୋଇଯାଆନ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ଏ ଦେଶର ନାୟ ସମାଜ । ସିଧା ସାଧାରଣ ଅସବୁ, ଗୃହର ଗୁରୁତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନ କଟାଇ ଦେହଧରା

ବାହାର ଦୁନିଆ ସମ୍ପର୍କରେ ସେମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞତା, ସରଳଧର୍ମାତ୍ମ ଓ ନିଷ୍ଠାବୃତ୍ତା
 କାରଣରୁ ସେମାନେ ସହଜରେ ଯେ କୌଣସି କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇ ନିଜେ ତଥା
 ନିଜର ପରିବାରକୁ ଗତିଗତ କରୁଥିବାଥାନ୍ତି । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନଥାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଧୂର୍ତ୍ତି
 ମଣିଷ । ନାଟ୍ୟକାର ଏହାର ଅଧାରତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବାହୁ ନେଇଛନ୍ତି
 ଯୋଡ଼ିବ ନାଟ୍ୟ-ରାସୀ ଓ ଜେମାକୁ । ବାବାଜୀଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ସମ୍ପର୍କରେ ଶୁଣି
 ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ସମସ୍ୟା ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ
 ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ଭୂତ, ପିଶାଚ, ତାଅଣୀ, ଚରାଶୁଣୀ ପ୍ରଭୃତି କାଳ୍ପନିକ ପ୍ରେତ
 ଯୋଡ଼ି ସମ୍ପର୍କରେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଭ୍ରାନ୍ତଧାରଣା ବିପଦରେ ଦର୍ଶନମାନଙ୍କୁ
 ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଜୀବନ ପାଇଁ ଏସବୁ କେତେ ଯତିକାରକ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ତାହା
 ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଭିତରୁ ଫୁଟି ଉଠିଛି, ବାବାଜୀଙ୍କର ହେତୁବାଦୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟି-
 କେଣ । ସେ ଚରିତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗ ନ ଦେଇଠି ଶେଷ ହୋଇଛି ।

ସ୍ୱପ୍ନା ଓ ମେ ଏଠାରେ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଅନ୍ୟ ଦୁଇନାୟକ ଚରିତ୍ର
 ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇପାରେ । ସେମାନେ ହେଲେ ଯଥାକ୍ରମେ ମାତା
 ନାମୁନା ଓ ସେବାକାରିଣୀ ମାଳତୀ । ମହନ୍ତ ଓ ଅଧିକାରୀ ଚରିତ୍ରର ଚରିତ୍ରତା
 ଦେଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ଏମାନଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା । ଇଶ୍ୱର ପ୍ରେମର ମଲ୍ଲିକ ତଳେ
 ଏମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଇଶ୍ୱରଙ୍କର ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାମାନେ ଶରୀର ପ୍ରେମର ଯେଉଁ ନିଶ୍ଚଳ
 ଲାଳା ଚଳାଇଥାଆନ୍ତି, ତାହା ଦେଖାଇ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଏ ଧରଣର ଚରିତ୍ରର
 ପରିକଳ୍ପନା । ପେଟକୁ ମୁଠେ ଖାଇବାକୁ, ଦେହକୁ ଝଣ୍ଟେ ପିଛାବାକୁ ଏମାନେ ଅନ୍ୟ
 ଜଗତରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ନିଜର ଜୀବନକୁ ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦିଅନ୍ତି । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଅଜ୍ଞତା,
 ଅସାଧ୍ୟ ଓ ପରଲୋକ—ଏହାହିଁ ହୁଏ ସେମାନଙ୍କ ନୈତିକ ସ୍ଥଳନର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ।
 ବୃତ୍ତାନ୍ତି ନାଟ୍ୟ ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ସେ ଯୁଗର ନାୟମାନଙ୍କର
 ଅସମ୍ଭାବିତାକୁ ଟିକି ଏବଂ ତମିଜାର ଶବ୍ଦରେ ଫୁଟାଇ ପାରିଛନ୍ତି ଏସବୁ ଚରିତ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣତା
 ଆଣି କରିବା ତେଣୁ ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ।

ବାକି ରହିଲେ ନାଟକର ଦୁଇଟି ଚରିତ୍ର । ଜେମ୍ସ ଦଲାଲ ଏବଂ ଶିବମିଶ୍ର ।
 ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଅପର ଜଣେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ । ଏମାନଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ପାରିବାରିକ ସମସ୍ୟା
 ରହିଛି । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ବାବାଜୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମରେ ବାବାଜୀ
 ଏମାନଙ୍କୁ ସାମ୍ନା ଦେଖିବ ସର୍ବସ୍ୱର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇବ ଏବଂ ଅଲୌକିକତା ସମ୍ପର୍କରେ
 ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ଜନତା ମଧ୍ୟରେ ଯୁଗ ଯୁଗରୁ ଯେଉଁ ବଦଳୁନ ଧାରଣା ପ୍ରଚଳିତ
 ରହିଛି, ତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଆଲସ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରି କର୍ମପ୍ରବଣତାରେ ମାତି
 ଉଠିଲେ, ସାଂସାରକ ଉନ୍ନତ ଯେ ନିଶ୍ଚୟ ସମ୍ଭବପର—ବାବାଜୀ ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ

ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ । ‘କର୍ମଯୋଗ’ର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ତଥା ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ରଦାୟିକ-ସଦ୍‌ଭାବ ଜନିତ ସହାବସ୍ଥାନ—ଏ ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିମନ୍ତେ ସୁବୋଧ୍ୱତ ଚରଣ ଦ୍ୱୟର ପରିଚାଳନା ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ନାୟକ, ପ୍ରତିନାୟକକୁ ଗୁଡ଼ିତେଲେ ସବମୋଟ ଦଶଗୋଟି ସହାୟକ ଚରଣ ରହିଛନ୍ତି । କହବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, କୌଣସି ଚରଣ ସୃଷ୍ଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସ୍ଥାନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଚରଣଗୁଡ଼ିକ ଆଦୌ ଲଳନାପ୍ରସୂତ ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣ ସୃଷ୍ଟି ପଛରେ ଔପତ୍ୟ ବହୁଛି । ନିଜ ନିଜର ପରିବେଶକୁ ଚୁଟାଇବା ନିମନ୍ତେ ଏମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛି ଏକ ନାୟକ ପ୍ରଧାନ ନାଟକ ଏବଂ ‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛନ୍ତି ଏହାର ନାୟକ । ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟରୁ ତାହାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି । ଯଥାର୍ଥ ଭଗବତ୍ ଚିନ୍ତାରେ ବିଶ୍ୱାସୀ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସମ୍ପନ୍ନ, କର୍ମଯୋଗୀ, ସହାରର ହିତାକାଂକ୍ଷୀ—ଏ ଚରଣକୁ ଏକ ‘Positive Good man’ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ସେ ଏହି ନାଟକର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏବଂ ଏହି କାରଣରୁ ଚରଣଟି ସ୍ଥାୟୀ ନ ହୋଇ ଅଧିକ ଗତିଶୀଳ । ‘ସବେ ଭବନ୍ତୁ ସୁଖୀନଃ’ କମ୍ବା ‘ମୋ ଜୀବନ ପଛେ ନର୍ଦ୍ଦେ ପଡ଼ିଥାଉ’ର ପାରମ୍ପରିକ ଦର୍ଶନରୁ ହିଁ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ।

ଅଧ୍ୟାପକ ବେଣୁଧର ଗୁପ୍ତଙ୍କ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଚରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ତାଙ୍କ ମତରେ “ଏଠି ଏକମାତ୍ର ନିଶାଣ ତଥା ଲକ୍ଷଣ ବାସ୍ତବତା । ଏ ବିଶ୍ୱର ଭିତ୍ତିରେ ବାବାଜୀ ବାସ୍ତବ୍ୟର୍ଥୀ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଚରଣଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ଧିପ୍ତ ହେଲେ ବି ସତ୍ୟ ଓ ଜୀବନ୍ତ ପରିପାଟୀରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ରଙ୍ଗ ରଂଜିତ ନୁହନ୍ତି । “(ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ) ଏହାର ଚରଣ ଅତି ମାନବ, ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ, ଅତି ଭୌତିକ, କମ୍ବା ଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ନ ହୋଇ ହୋଇଛନ୍ତି କେବଳ ବାସ୍ତବ । କହୁବଧ ତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ସମସ୍ୟାର ନିଜିଳତାକୁ ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତୋତ କରାଯାଇଛି । ଘଟଣା, ଉପଘଟଣାର ଘାତପ୍ରତିଘାତ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣ ଗତିଶୀଳ ହୋଇଛି । ଚରଣ ସବୁ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଘଟଣାର ଏକ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ରୂପେ । ତେଣୁ ଲାଲ ମହାଶୟଙ୍କର ଏ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସଫଳତା ନିଃସନ୍ଦେହ ।

ସଂଳାପ :

ଚରଣ ଏବଂ ଘଟଣାକୁ ବୁଝିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ସଂଳାପ । ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାବସ୍ତୁରେ ଯେ ଦୃଷ୍ଟି କରେ; ନାଟ୍ୟ ସଂବାଦକୁ ଡେଇଁ କରେ । ପାଠୋପଯୋଗୀ

ସ୍ଥଳାପ ନାଟକକୁ ଦେଖିବା ଦେଇଥାଏ ବେଳି ଆଲେକେମାନେ ମତେଅନ୍ତୁ ।
 ଚରିତ୍ରର ଶିକ୍ଷାଦାତା ସାମାଜିକସ୍ଥିତି ପରିବେଶ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଆଖିରେ ରଖି ଯେଉଁ
 ସ୍ଥଳାପ ଯୋଜନା କରାଯାଏ ତାହାହିଁ ହୁଏ ପାହୋପଯୋଗୀ । ସାଧାରଣ କଥୋପ-
 କଥନ ଏବଂ ନାଟ୍ୟ ସ୍ଥଳାପ— ଏହା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ଶିଳ୍ପୋଚିତ ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ
 ରସାଗିତ ନ ହେବା ଫଳନ୍ତି ସ୍ଥଳାପ ଯଥାର୍ଥରେ ସ୍ୱରଣୀୟ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ।
 ଏଥିପାଇଁ ସ୍ଥଳାପକୁ ଶାଗିତ ଏବଂ ନିଆମୟକ କୁହା ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଘର୍ବ
 ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟକ ସ୍ଥଳାପ ନାଟକ ପାଇଁ ଅଦୌ ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଆଲେକ
 ଏରିକ୍ ବେଣ୍ଟଲି (Eric Bentley)ଙ୍କ ମତରେ, “All literature is
 made up of words, but plays are made up of spoken
 words, while any literature may be read aloud, plays
 are written to be read aloud—” (The Life of Drama)
 ନାଟ୍ୟସ୍ଥଳାପ ଯଥାସମ୍ଭବ କଥିତ ଭାଷାକୁ ଅନୁସରଣ କରେ ଏବଂ ଅଭିନୟରେ
 କୌଣସି କୃତ୍ରିମତା ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ନାହିଁ ବୋଲି ବେଣ୍ଟଲି (Bentley)ଙ୍କର ମତ ।
 ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଖ୍ୟତଃ କଥିତ ଭାଷା ଉପରେ ଅଧୀଷ୍ଠିତ ‘ବାବନ’ର ସ୍ଥଳାପ ଯେ ସାର୍ଥକ
 ହୋଇପାରିବୁ ଏହା ନ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ତଳିବ । ସମାଜର ଶ୍ରେଣୀ ଶେଷରୁ ଏହି ନାଟକ
 ପାଇଁ ଚରିତ୍ର ସମୂହ କରାଯାଇଛି । ଚେତନାଶୂନ୍ୟ ସମକାଳୀନ ସମାଜର ହୋଇଥିବାରୁ
 ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥଳାପ କଲ୍ପନାରେ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ନିଜ ଫର୍ସବେନେସ ଏବଂ ସ୍ମୃତି
 ଶକ୍ତି ହିଁ ତାଙ୍କର ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ‘ଗୌରବେଶର ରସ’ ଏହି ନାଟକର ସ୍ଥଳାପ
 ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଥିଲେ, “ନାଟକର ଭାଷା ଓ ରଚନା ଛଟା ହିଁ ପ୍ରକାର ହେବ । ଏହାକୁ
 ଅତି ଚମତ୍କାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣକର୍ତ୍ତା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ।” (ଉତ୍କଳ ଗାପିକା—୩ । ୧୧ ।
 ୮୭୭) ସର୍ବଜନବୋଧ, ସ୍ୱଳେ ତଥା ସ୍ପଷ୍ଟତା ସ୍ଥଳାପ ଯୋଜନା ସମ୍ପର୍କରେ
 ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ସନ୍ଦେହାତ୍ମକ । ତେବେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହି ପ୍ରଥମ ନାଟକ
 କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ‘ଅତିକଥନ’ ଦୋଷରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିବୁ । ଅତିଘର୍ବ, ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ,
 ପ୍ରସ୍ତୁତମୂଳକ ସ୍ଥଳାପ ନାଟକର ସ୍ୱାଭାବିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଏହି କାରଣେ ମାନ
 କରିଦେଇଛି । ଏହାର ଦୁଇଟି ସମ୍ଭାଷ୍ୟ କାରଣ ଆଇପାରେ । (କ) ସେ କାଳର
 ଯାହା ନାଟକର ଘର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟକ ସ୍ଥଳାପର ପ୍ରଭାବ (ଖ) ସମ୍ଭାର ନିମନ୍ତେ
 ପ୍ରସ୍ତୁତମୂଳକ ଘର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରୟୋଗନ ହେଉ— ଏ ଧରଣର ସ୍ଥଳାପର ପରିକଲ୍ପନା ।
 ସୁଷ୍ଟା କାବ୍ୟକାର, ନାଟ୍ୟକାର, ଫରାଦି ନୁହନ୍ତି । ମନର ଆବେଗକୁ ସେମାନେ ରୂପ
 ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହି ଆବେଗ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ । ଏହା ଦ୍ୱାଧା ହିଁ
 ସ୍ଥଳାପ ସନ୍ଧିପ୍ର ଏବଂ ସୂଚନାତ୍ମକ ହୋଇ ଧ୍ରୁବବିଶାଳୀ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରସ୍ତୁତମୂଳକ
 ଯଥାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିଧର୍ମିତାର ବାଧକ । ‘ବାବନ’ ନାଟକର ଶେଷାଂଶରେ ‘ବାବନ’ ଏବଂ

‘ପୁନାଶ’ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମାପ ସ୍ଵଲ୍ପରହିତ, ତାହା ଏହି କାରଣରୁ ଅନାଟକ୍ଷୟ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଅନ୍ୟଥା ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ‘ବାବାଣ’ ନାଟକର ସମାପ ଯୋଜନା ଯେ, ଯଥାର୍ଥରେ ସୁରଖିୟ ହୋଇ ପାରିବ, ଏଥିରେ ଦ୍ଵିମତ ନାହିଁ । ଅଳଙ୍କାରଧର୍ମୀ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀକା ଏହି ନାଟକର ପରିସରରୁ ଦୂରରେ ରଖାଯାଇଛି । ପାତକୀଙ୍କ ନାଟକ ଭଳି ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ କଳାକ୍ରମେ, ସ୍ଵରତ ପ୍ରଭୃତିର ବ୍ୟବହାର ଅଛି । ମାତ୍ର ତାହା ପରିମିତ । ଚରଣର ଆକୃଷ୍ଟକ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ନିମନ୍ତେ ପୁଣି ଏହି ଧରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉଭୟ ପ୍ରାଚୀ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ନାଟକରେ କରାଯାଇଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥନ ଏହାର କୃତ୍ରିମତା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଏହାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସୀମିତ ରଖିଛନ୍ତି । ପାହୋପଯୋଗୀ ସମାପ ପରିକଳ୍ପନା ଚରଣକୁ ଯାଇ ନାଟ୍ୟକାର ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ଇଂରାଜୀ ମିଶ୍ରା ଓଡ଼ିଆ ଓ ବଙ୍ଗୀୟ ଚରଣ ପାଇଁ ବଙ୍ଗଳା ମିଶ୍ରା ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରୀକାର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା, ଏହି ନାଟକରେ ସମ ପକ୍ଷ ପାତ୍ରମୁଖୀ ଚରଣକୁ ଯାଇ, ନାଟ୍ୟକାର ଏଥିରେ ପ୍ରଚର ତର, ତମାଳୀ, ଲୋକୋଚ୍ଚ ଏବଂ ପ୍ରବଚନର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ‘ସ୍ଵର୍ଗକୁ ନିଶ୍ଚିତ ନାହିଁ—ବଡ଼ ଲୋକକୁ ଉଦ୍ଧର ନାହିଁ’, ‘ହାଣ୍ଡିରେ ଖାଏ—ଗୋଡ଼ରେ ଧରିଲେ ଗାଧୋଇ ଯାଏ’, ଆଖୋଉ ଆଖୋଉ ପାଖୋଇବୁ’, ‘ପୋଲରେ ଖାଇ ମେଲରେ ଗଡ଼ିଗଡ଼ୋଇଛନ୍ତି’, ‘ଏହାତ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ତ ନ ଜାଣେ’, ଅଜଗରକୁ ଡାକାଗମ’, ପାପରୁ ପରମାଦ’ ‘ନିଜ ଝାଁ ମଶାଣି, ପର ଝାଁ ନର’, ‘ମାରତାଳ, ଉଠାଥାଳ’, ‘ଯାହା ନ ଦେଖିବ ଦୂର ନୟନେ, ପରତେ ନ ଯିବ ସୁରୁବଚନେ’, ‘ଅସତ ଧନ ଫଳେ ବହୁତ, ଝିଲ୍ଲବେଳେ ଯାଏ ମୂଳ ସହତ’, ‘ଦଣ୍ଡିକା ଶକ୍ତି ଯା’ର ଥାଇ, ସେ ପୁଣି କ୍ଷମା ଆଚରଇ’ । ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ପୁରାଣିକର ମାତ୍ର କେତୋଟି । ଏହାଛଡ଼ା ନାଟ୍ୟକାର ଏଥିରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଏବେ ହୁଏତ ଦୂରରୁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି, କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାରରୁ ବାଦ୍ ପଡ଼ିଲେଣି । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ‘ସନ୍ତୋରବା’—ଏହି ଶବ୍ଦଟି ପୁରୀ ହଲ୍ଲଭାଣ କରିବା, କଷ୍ଟଦେବା, ଅସନ୍ତୋଷ କରିବା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ସେମିତି ‘କୋହ ପଡ଼ିବା’ ସେତେବେଳେ ଅଭିଶାପ ପଡ଼ିବା, ନିଶ୍ଚାସ ପଡ଼ିବା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ‘କୋହ’ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ତ ବେଳେବେଳେ କରାଯାଉଛି । ମାତ୍ର ସେଠାରେ ତାହାର ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ହୋଇ (ବୁଦ୍ଧିମାନ), ପଲଙ୍କ ଲାଗି (ଶୟନ କରିବା), ନିଦା ହେବା (ଚଳିବା) ଦଣ୍ଡବଦ୍ଧ (ଭେଟି) ତଳ ମୋଡ଼ିଦେବା (ଅତେତ ହୋଇଯିବା) ଏସବୁକି ଶ୍ରୀକା ସୌଷ୍ଟ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପୁରୀ ଆମ ଭାଷାରେ ବହୁଳଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ନାଟ୍ୟକାର ନାଟ୍ୟଭାଷାକୁ ଶିଳ୍ପୋପକରଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ରସ ଶିତ କରିବା- ନିମନ୍ତେ ଏହିଭଳି ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଏଥିରେ କରିଛନ୍ତି । ଏସବୁକି ହିଁ

ନାଟ୍ୟରାସୀର ଅଳଙ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଛି । ସାଲାରୁ ଜୀବନଧର୍ମୀ ଏବଂ ସ୍ୱାଭାବିକ ରୂପ ଦେଇଛି ।

ଦ୍ରୁଦ, ସଂଘର୍ଷ ଏବଂ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ :

ନାଟକର ସଫଳତା ପାଇଁ ଦ୍ରୁଦ ଓ ସଂଘର୍ଷର ଅବଦାନ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଦ୍ରୁଦ ହେଉଛି ସେହି ଶକ୍ତି ଯାହା ଘଟଣା, ଚରିତ୍ରରେ ଗତି ସୃଷ୍ଟି କରେ । ନାଟକର ସ୍ଥାପନାକୁ ଦୂର କରେ । ଏହାକୁ ନାଟକର ପ୍ରାଣ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅଲୋଚକ ‘No conflict, no drama’ ବୋଲି ମନୁଷ୍ୟ ଦେଇ ନାଟକରେ ଦ୍ରୁଦର ଭୂମିକାକୁ ସୂଚିଦିଅନ୍ତି । ନାଟ୍ୟ ଘଟଣା ଓ ଚରିତ୍ରରେ ‘ଅବସ୍ଥିତତା’, ହଠାତ୍ କୌଣସି ଏକ ନୂଆ ମୋଡ଼ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୱିଗ୍ନତା ବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଦ୍ୱାରା ନାଟକ ପ୍ରତି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ଦ୍ରୁଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଯଥା: ବହିର୍ଦ୍ରୁଦ ଓ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ରୁଦ । ବହିର୍ଦ୍ରୁଦରେ ଯୁଦ୍ଧ ବସ୍ତ୍ର, ମସମର ଅସ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରାଦି ସଂଘର୍ଷର ତଥା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ରୁଦରେ ଚରିତ୍ରର ମାନସିକ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ‘ବିବାଳ’ ନାଟକରେ ଦ୍ରୁଦର ରୂପ ସେତେ ଫଳ ଦୁହେଁ ସତ୍ୟ; ଯେତେ ଏହା ଏକ ଦ୍ରୁଦଫଳ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆହାରମୁଖା ବାବାଜୀଙ୍କର ଦ୍ୱାର ଦ୍ୱାର ଭ୍ରମଣ ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ଦୈନିକ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ନାଟ୍ୟ କାହାଣୀରେ କିଛିଟା ଗତି ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଛି । ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ପୁରୀରେ ‘ବିବାଳ’କୁ ଉଦ୍ଘାଟନା ପ୍ରତିସ୍ଥାରେ ତଥା ସ୍ଥାନ ବାବଜୀଙ୍କ ମୃଗଶିରା ଅପହରଣ କରିବା ଘଟଣାରେ ବାହ୍ୟଦ୍ରୁଦର ସାମାନ୍ୟ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ମାତ୍ର । ‘ବିବାଳ’ର ନାଟକୀୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଶୂନ୍ୟ ଦୃଢ଼ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୁରୀ, ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ, ମଠାଧୀଶ, ଅଧିକାରୀ, ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ଏହାର ଆକର୍ଷଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ହାଣ୍ଡି-ଉତ୍ତର କୁକୁଡ଼ା ବାହାର କରିବା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ସହ ଆବସ୍ଥିତତା ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ତେବେ ନାଟକ ପାଇଁ ସେତେକ ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ ନାଟକରେ ସମସାମୟିକ ସମାଜ :

ଉନବିଂଶ ଶତକ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶାରେ ‘ମରିବଞ୍ଚିତ’ର ସୂଚକ । ଏହି ସମୟରେ ହିଁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ପଶ୍ଚିମୀ ଫରାଦୀ ଓ ସମ୍ବେଦନା ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମୀ ଶିକ୍ଷାର ଫଳିତ ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଲୋକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବଦଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । ନୂତନ ଗମନାଗମନର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ମୁଦ୍ରଣ ଯନ୍ତ୍ରର ସ୍ଥାପନ, ଡାକତାର ବ୍ୟବସ୍ଥା

ଏବଂ ପତ୍ର ପତ୍ରକାର ପ୍ରକାଶନ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ବକ୍ଷପଲ୍ଲୀକତା ଦୂର ହୁଏ । ବାହାର ଦୁନିଆ ସହ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଜନଜୀବନରେ ଏହାର ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ପ.ଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିବା ନବ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କର ହେତୁବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଏବଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଦୋଷ ଦୂରୀକରଣକୁ ନୂତନ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସର୍ବ ସମ୍ପିଦ, ପତ୍ରପତ୍ରିକା, କାବ୍ୟ କବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଜନସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବିବାହ-ଜନିତ ସମସ୍ୟା ଥିଲା ସେ କାଳର ଏକ ବଡ଼ ସମସ୍ୟା । ବାଲବିବାହ ଅସମ ବିବାହ, ସହୃଦ ବିଧବାମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା ସମାଜ ଜୀବନକୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦଳ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ବର ଦେଶରେ ଭଣ୍ଡାରତନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟା-ସାଗର ବିଧବା ବିବାହ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମାଗତ ପ୍ରଭୁରକର ଏହାପାଇଁ ସରକାରୀ ଅନୁମୋଦନ ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ରାମମୋହନଙ୍କ ନବ-ସୃଷ୍ଟି ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଏ ଦେଶରୁ ଗୌରଲକ୍ଷ୍ୟତା ଦୂର କରି ଧର୍ମୀୟ ଉଦାରତା ଓ ସହନଶୀଳତା ପ୍ରଭୃତି ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ସେକାଳର ଶକ୍ତି ଗୋଷ୍ଠୀ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, କୁହସ୍ୱାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲେଖନ ଉଠାଇ ନେଇଥିଲେ । ‘ବାବଜା’ ନ ଟକ ହେଉଛି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସଫ୍ଟ୍‌ରପ୍ରିୟ ମନୋଭାବର ଫଳଶ୍ରୁତି ମାତ୍ର । ଧର୍ମ ନାମରେ ସେ କାଳର ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଭଣ୍ଡାମି ଖୁଲିଥିଲା, ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀ (ଯାହାକୁ କୁହାଯାଉଥିଲା ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦ୍‌ବଳକ) ସେ ବିଷୟରେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ଜାତିପ୍ରଥର ଏହାହିଁ ଥିଲା ମୂଳଭୂମି । ଲେଖକର ଅଶିକ୍ଷା, ଅଜ୍ଞତା ଜନନି ଲକ୍ଷ୍ମୀବତୀର ସୁଯୋଗ ନେଇ କେତେକ ଭଣ୍ଡ ନିଜକୁ ଭଣ୍ଡାରକର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ଦେଖି କର, ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ଡୋପଣ କରି ଖୁଲିଥିଲେ । ବାବାଜୀ, ଅଧିକାରୀ, ମନ୍ତ୍ରୀ, ସାଧୁ ନାମଧାରୀ ଭଣ୍ଡମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗମୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଧର୍ମ ଏକ ସ୍ୱର୍ଗାତର ବିଷୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସର ଉତ୍ତେଜନ କରିବା କିଛି ସହଜକଥା ନଥିଲା । ତଥାପି ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ ଭଳି କେତେଜଣ ପଥକୃତ ଏ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥନ ହେଉଛନ୍ତି, ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ କି ଧର୍ମଧୁନି ମଠାଧୀଶଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଥିଲେ ଶାହୁଡ଼ା ମାଧ୍ୟମରେ । ଅବଶ୍ୟତା’ ସୂତ୍ରରୁ ଦେଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଏଭଳିଭଳି ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ମଧ୍ୟ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖାଲେଖି ଖୁଲିଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନ ଟକରେ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ କିଭଳି ସମାଜ ଜୀବନରେ ଭଣ୍ଡାରକର ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ରୂପେ ବିଦେଶର ଏକ ପରୀକ୍ଷାପୁଷ୍ଟ ‘ମଲ୍‌ଜା’ ଶ୍ରେଣୀକୁ ପରୀକ୍ଷା ତଥା ବିକ୍ଷିତ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା, ସେ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି । ସମ୍ପର୍କର ଏହି ଗନ୍ତର ଏବଂ ଶତାବ୍ଦୀ ଅନ୍ତ ସମ୍ପର୍କରେ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ଅବହେଳା କରି ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବା ଥିଲା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ପାହାଚ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଏ ଦେଶର ଉପକାର ନିଶ୍ଚୟ କରିଥିଲା । ତାହା ସହଜ ମନ୍ଦ୍ୟପାନ ଓ ବେଶ୍ୟାସ୍ତ୍ରୀତ ନାମକ ଦୁଇଟି ମହାବ୍ୟାଧି ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜର ବିଶେଷ ଯୋଗ୍ୟତା ରୂପରେ ବଡ଼ ଦେଶ ମାଧ୍ୟମରେ ଏଠାରେ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କରି ବହୁ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ସୁଦୂର ଯେ ଏ ଦୁଇଟି ବ୍ୟାପାର ଏଠାରେ ନ ଥିଲା, ଏହା ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଯେଉଁଭଳି ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇ-
ଯାଇଥିଲା, ସୁଦୂର ଏହା କେବେ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବଡ଼ ବଡ଼ ଧନୀ, ସାମନ୍ତ, ଭୂମ୍ୟଧିକାରୀମାନେ ମଦ, ଅର୍ଘମ, ଗୁଜା ସେବନ କରୁଥିଲେ । ସାଧୁ ସନ୍ଥ, ମହନ୍ତମାନେ ଗଞ୍ଜେଇ, ଅର୍ଘମ, ଗୁଜା, ଗୁଲ୍ଲି ଇତ୍ୟାଦିର ନିୟମିତ ସେବନ ଥିଲେ । ପରିଶ୍ରମ ଯାହା ହେବାର ଦେଉଥିଲା । ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଭଳି ମାମା ଗୃହସ୍ଥ ମଧ୍ୟ ମନ୍ଦ୍ୟପାନ ପରେ ଉପହସିତ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସି ଯାଇଛନ୍ତି । ବାବାଜୀ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି କହୁଛନ୍ତି, “ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତିର ଏପରି ଆଚରଣ !” ସମଗ୍ର ସମାଜ ପ୍ରତି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଏହା ହେଉଛି ଏକ ଚେତାବନ । ବାବାଜୀ-ବିଳାସ ସେ ସମୟର ସମାଜ ଜୀବନରେ କେଉଁଭଳି ଆସ୍ଥାନ ମାଡ଼ି ବସିଥିଲା, ତା’ର ସୁରକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଏହି ନାଟ୍ୟକାର ଦିଆଯାଇଛି । ମଠାଧୀଶ, ଅଧିକାରୀ ଧର୍ମର ମୁଖାଧିକାରୀ ମଠର ସେବକାମନାକୁ ଯେଉଁଭଳି ଯୌନ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଦେଉଥିଲେ, ତା’ର ଖଣ୍ଡ ଚର୍ଚ୍ଚନା ଦେଇ ନାଟ୍ୟକାର ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରତିକାର ଲେଖିଛନ୍ତି । ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ନିମ୍ନବର୍ଣ୍ଣକୁ କେଉଁଭଳି ନିଜ ଶିଆଳ ଗୃହର ଖେଳଣା କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରି ଚାଲୁଥିଲେ, ନାଟ୍ୟକାର ତାହା ଦେଖାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାଧୁସନ୍ଥ ବାବାଜୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ଦେଶରେ ଯୁଗ ଯୁଗରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ ରହୁଅସିଥିଲା, ତାର ସୁଯୋଗରେ ବହୁ ବ୍ୟଭିଚାରୀ ବର୍ଗ ଗୁଲୁହ । ପ୍ରକୃତ ସାଧୁସନ୍ଥ ପାଣି ଟୋପାଏ ପାଇ ନ ଥିବା ବେଳେ ଭଣ୍ଡମାନେ ବିଳାସବ୍ୟସନରେ କାଳ କାଟୁଛନ୍ତି । ତଥାପି ଗୃହସ୍ଥମାନେ ଏଇ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରତି ନିଜର ମନୋରାଜ୍ୟ ବଦଳାଇବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହଁନ୍ତି । ସୁବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ ବାବାଜୀ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ତାଙ୍କର ସେବା ପାଇଁ ଉନ୍ମୁଖ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ଥିଲା ସେକାଳର ଆମାଜିକ ରୂପ ।

ଅଲୌକିକତା ପ୍ରତି ସେ ସମୟରେ ଧନୀ, ଦକ୍ଷତ୍ର, ଶିକ୍ଷିତ, ଅଶିକ୍ଷିତ ନବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବ୍ୟାପି ଥିଲା । ଭୂତପ୍ରେତ ତାହାଣୀ ଚରାବୁଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଅପଦେବତାମାନେ ଅତୁରତ୍ର ସମାଜ ଜୀବନର ଶାନ୍ତି ନଷ୍ଟ କରୁଥିବାର ଶୁଣାଯାଉଥିଲା । ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡା ବାବାଜୀଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ ଗୁଳିବ ରଟାଇ ଦେଇଥିଲା, ତାହାର ସତ୍ୟସତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ କରି ରାଧୀ ପ୍ରେମୀଙ୍କ ଭଳି ଅଶିକ୍ଷିତା ନାଶକ ସାଧାରଣ କଥା, କେମିତି ଆଉ ଶିବଙ୍କ ଭଳି ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ବ୍ୟାସ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ସମାଜ ଜୀବନ ସେତେବେଳେ ଏହିଭଳି ବହୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ

ଦ୍ଵାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ଭୂତ ତାହାଣୀ କାହାକୁ ମାଡ଼ିବ ସ୍ଥଳେ ତ, କାହା ଘରକୁ ଟେକା ପଥର ଫୋପାଡ଼ୁଥିଲେ । ପିଣ୍ଡାବୁଣୀ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କୁ ବଡ଼ ହରକରରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ରାତିଅଧରେ ମଶାଣି ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଣୀ ଆଲୁଅ ଦାଉ ଦାଉ ହୋଇ ନିନ୍ଦୁଥିଲା । ନାଟ୍ୟକାର ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟର ବଶେଷତା କରିଛନ୍ତି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ । ଶକ୍ତିର ସମାଜର ହେତୁକାଦୀ ମନୋବୃତ୍ତି ସେ ସମୟକୁ ବଞ୍ଚନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଣି । କାରଣ ନ ଥାଇ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଆଣିବୁକି ଗ୍ରହଣ କରିନେବାର ଦିନ ଶେଷ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ନବୀଶିଷ୍ଟ ଚରୁଣ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଶିଶି ଯାଇଥିଲେ । ଏଣେ ପୁଣି ସେଇ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗୋଟିଏ ଭାଗ ‘Wine and women are the two things in the world.’ ବୋଲି ସ୍ଲୋଗାନ୍ ଦେଇ ସୁରା ଆଉ ସାକାର ସ୍ଵପ୍ନରେ ଫସିଗଲୁ ଥିଲେ । ନେମସ୍ ଆଉ ଶିବ ହେଉଛନ୍ତି, ଏହିଭଳି ଭ୍ରାନ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି । ଏମାନେ ଗୋଟାଏ ଅଡ଼େ ଅଲୌକିକତା, ଚମତ୍କାରତା ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିବେ, ପୁଣି ଅନ୍ୟଅଡ଼େ ମହମାସ୍ ମୈଥୁନର ତାତ୍ତ୍ଵାଳୀନ ଆନ୍ଦ୍ର ପଛରେ କୁଟିବେ । ପରମହଂସ ବାବାଜୀମାନଙ୍କର ଚମତ୍କାରତା ଦର୍ଶନରେ କାଢ଼ ପାଦୋଦକ ପାଇବେ । ଏଣେ ପୁଣି ବାସୁଙ୍କନା ସଂସାରରେ ମଉହୋଇ ରହିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସଙ୍କୋଚକୋଷ କରିବେ ନାହିଁ । ଏଇଭଳି ଦୁଇ ନବରେ ଗୋଡ଼ ଦେଉଥିବା ଲେଙ୍କା ଆଲୋଚନା ନାଟକରେ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । କସ୍ତୁରୀ ଏମାନେ ସମାଜରେ ସବୁବେଳେ ଥାଆନ୍ତି । ସରସ୍ଵର ଦୋଳାରେ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଏମାନଙ୍କର ସମୟ କଟିଯାଏ । ନା ଏ ପଟର ହୁଅନ୍ତି—ନା, ସେପଟର । ସେଇଥି ପାଇଁ କୁହାଯାଏ, ଦୃଢ଼ ଭରନ୍ତି, ମୁଢ଼େ ଭରନ୍ତି ମଝି ମଝିକିଆ ଗୁଡ଼ି ମରନ୍ତି ।’ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଳି ସେ ମୂରାଭ ସମ ନ ମଧ୍ୟ ଏହି ମଝିମଝିକିଆମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସମସ୍ୟାରେ ପଡ଼ୁଥିଲା । ନାଟ୍ୟକାର ଏଥିରେ ତାହା ପ୍ରତି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି । ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତା ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଳି ସେ ସମୟରେ ବୟସ୍କର ଗୁପ୍ତ ଧରଣ ଥିଲା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ତା’ର ମିତି କମଣ୍ଡା ହସ୍ତ ହେଉଥିଲା । ସୁବୋକ୍ତ ଦୂର ଚରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ସେ ଉପକର୍ଷଣେ ଶୁଭନ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ଅଜ୍ଞାନତା, ଭ୍ରମ ଓ କୁସଂସ୍କାର ଶ୍ଵେତେବେଳର ସମାଜ ଜୀବନର ସ୍ଵଚ୍ଛଦ ଚକାଶରେ ବାଧକ ସ୍ଵରୂପ ଥିଲା । ନାଟକର ଶ୍ଵେତ ଅଙ୍ଗରେ ଏ ଉପକର୍ଷଣେ ଚୟୁତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ମୋଟ ଉପରେ ଡେଇଁ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ସେ ସମୟର ସମାଜ ଜୀବନର ନିୟାମକ ଥିଲା । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଉଥିଲେ କେତେକ ଭଣ୍ଡ ଆଉ ଧୂର୍ତ୍ତି ଧର୍ମଧୂଳି ଶଠ । ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରତିକାର କେହି ଚିନ୍ତା କରୁ ନଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା-ବିଶେଷତଃ ନାୟିଶିକାର ଅଭାବ ସମାଜକୁ କମଣ୍ଡା

ଅନ୍ତଃସାର ଶୂନ୍ୟ କରି ପକାଇଥିଲା । ଏଇ ଗୋଷ୍ଠୀର ନାଗ୍ନ ଅନ୍ୟ ଦୁଗୁର ଜୀବନକୁ ହୋଇ ମାରରେ ଶୋଷିତ ହେଉଥିଲେ । ପ୍ରତିବାଦର ସାହସ ସ୍ଥିତିକ ବ ସେମାନଙ୍କର ନଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ନିଶା ଥିଲା ବାବୁସ୍ଥାନର ଏକ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ । ସମାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଷ୍ଠୀ-ଏକଲକ୍ଷ ଧର୍ମୀୟ ଚେତାମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହା କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ବସିଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ କହୁବାକୁ ଗଲେ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ଯେଉଁ ସମାନ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ତାହା ଏକ କଳ୍ପନିତ ରୁଷ୍ଟ ଏବଂ ସଙ୍ଗର୍ଷ ସମାନ । ଅନ୍ଧଶ୍ରୀ ସାହି କୁସଂସ୍କାରରେ ଜର୍ଜରିତ, ନିଶାରେ ପ୍ରମତ୍ତ ଏକ ଦୃଷ୍ଟି ସମାନ । ବୟସ ସେ ସମୟର ସମାନ ଥିଲା ମଧ୍ୟ ଯେଉଁଭଳି । ଏଥିରୁ ତାକୁ ମୁକ୍ତ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ତା’ର ସୁଚନା ରହିଛି ।

ବାବାଜୀ ନାଟକରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଭାବ :

ବାବାଜୀ ହେଉଛି ପ୍ରସେନସୁମ ମସ୍ତ ନିମନ୍ତେ ଲିଖିତ ଓ ଅଭିନୀତ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ । ଏ ମଠ ହେଉଛି ବିଦେଶର । ସେହିସମୟରୁ ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଏହା ନଫଳ । ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୃଷ୍ଟି । ଇଂରେଜମାନେ ଏଠାକୁ ଆସିଲା-ବେଳେ ତାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଅଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ପ୍ରସେନସୁମ ମଠ ହେଉଛି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅବଦାନ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ପରିଚାଳନା କରିଥିଲେ ଏଇ ମଠକୁ ଆଣିରେ ରଖି ଏବଂ ଏଥିରେ ତାହାର ଉପସ୍ଥାପନ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ବିଦେଶୀ ପ୍ରଭାବରୁ ହିଁ ଏ ଧରଣର ଏକ ନାଟକର ପରିଚାଳନା ତଥା ଉପସ୍ଥାପନ ଯତ୍ନବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ସେ ଦେଶର ହେଉବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ, ବାସ୍ତବତା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ଆସ୍ଥା ଇମଶଃ ଏ ଦେଶର ଜୀବନଧାରାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛି ଏହାର ଏକ ସାହସିକରୂପ ।

ତୃତୀୟତଃ ପାରମ୍ପରିକ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକରେ ବିଷୟ ପ୍ରବେଶ ନିମନ୍ତେ ନଟନଟୀ ସୁନ୍ଦର ନାନ୍ଦୀ, ପ୍ରସାଦନା ଇତ୍ୟାଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥାଏ । ମାତ୍ର ବିଦେଶୀ ନାଟକରେ ଏଭଳି କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥାଏ । ପତ୍ର-ପାତ୍ରୀ ମାଧ୍ୟମରେ ସେଠାରେ ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଥମରୁ ହିଁ ସୂଚନା ଦେଇ ଦିଆଯାଏ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ଏସବୁ ପାରମ୍ପରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବଦଳରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶୈଳୀକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଆଯାଇଛି । ତତ୍ତ୍ୱେ ଚିତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶୈଳୀକୁ ଅବଧାନାର ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ନାଟକର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ତର୍ଗତାତ୍ମା ତରଫ (Positive Good man)

ବଦଳରେ କେବଳ ବାସ୍ତବବାଣୀ ଚରଣ (Natural Character) ହିଁ ଏ ନାଟକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥତଃ ପାରମ୍ପରିକ ନାଟ୍ୟକାରମାନେ ଥିଲେ ରସବାଣୀ । ସେମାନଙ୍କ ନାଟକରେ ଭଲ ଭଲ ରସର ବିନ୍ୟାସ କରାଯାଇଥିଲା ଭଲ ରୂପର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଅଖିରେ ରଖି । ଇଂରାଜୀ ନାଟକରେ ରସ ସେ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପେକ୍ଷିତ ଥିଲା, ଏହା କୁହା ନଯାଇ କରଂ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଇମୋସନ୍ (Emotion) ବା ରସକୁ ସେମାନେ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇ ନଥିଲେ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ କୌଣସି ଜର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରସ ଗୁରୁତ୍ବ ପାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ସେ ଦେଶର ପ୍ରସ୍ତବ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ ।

ପଞ୍ଚମତଃ ପାରମ୍ପରିକ ନାଟକର ଜଟିଳ ପସ୍ତସରି, ପସ୍ତସବୁ, ଅର୍ଥ ପ୍ରକୃତି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଆଲୋଚ୍ୟ ନାଟକର ପରିହାର କରାଯାଇଛି । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କରଣର ଫଳ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଷଷ୍ଠତଃ ପାରମ୍ପରିକ ନାଟକର ସ୍ୱଳପରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦତା ବଦଳରେ ବାଣ୍ୟକତାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଚରଣମାନେ ସ୍ୱଳାପ ବିନମୟ କରୁଥିଲେ, ଆବେଗ-କମ୍ପିତ ସ୍ୱପ୍ନାଚ୍ଛନ୍ନ କଣ୍ଠରେ, ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ସହ ଯାହାର ସମ୍ପର୍କ ଶାନ୍ତି ଥିଲା । ସମ୍ପୃକ୍ତ ନାଟକ ଜର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ଦେଶର ବିବେକ, ସ୍ବାଦ୍ବକ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏଥିରେ କୌଣସି ବାଣ୍ଟି ନଥିଲା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲେ ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ଜନତା । ସେଇମାନଙ୍କ ପାଟିର ଶୁଣାକୁ ଏଥିରେ ସ୍ୱଳାପ ରୂପରେ ବ୍ୟବହାର କରାଗଲା । ଏ ପ୍ରକୃତିଟି ବିଦେଶୀୟ ।

ସପ୍ତମତଃ, ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବା ପରେ ଏ ଦେଶର ଚନ୍ଦ୍ରା ଜଗତର ଆତ୍ମଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଯାଇଥିଲା । କୁସ୍ୱାସାର, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଧର୍ମ ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ସାହି, ଜାତିପ୍ରଥା, ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତା, ଅଶିଷ୍ଟା ପ୍ରଭୃତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରତିବାଦିତ ସ୍ୱର ଉଠାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚେତନା ସହ ପରଚୟ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଗୋଣିକ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । ଲଳ ମହାଶୟ ଥିଲେ ଏଇ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରଧାନ, ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷ ଲଭ କରିବାଫଳରେ ଏବଂ ସେ ଦେଶର ସମ୍ପୃକ୍ତ ସହ ପରଚିତ ହୋଇଯିବା ପରେ ଏ ଦେଶର ଦୋଷତ୍ରୁଟି ବଡ଼ହୋଇ ତାଙ୍କ ଅଗରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଏହାର ବିଲେପ ଗୁଡ଼ିଏ ଥିଲେ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ହେଉଛି ଏହାର ଅନ୍ୟ ଫଳଶ୍ରୁତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କରଣରେ ଆସିବା ଫଳରେ ଲଳଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାଜଗତରେ

ଯେଉଁ ଅନେକେ ମୂଢ଼ି ହୋଇଥିଲା, ‘ବାବାଜୀ’ ସେ ତେଣୁ ତାହାର ସ୍ବାକ୍ଷର ରହିଯିବା ସ୍ବାଭାବିକ ।

ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ତେଣୁ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ସମସ୍ତ ନାଟକଟିର ଚଳନା, ଉପସ୍ଥାପନ ପଦ୍ଧତି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସେ ଦେଶର ନାଟ୍ୟାଦର୍ଶ ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଯୋଗାଯୋଗ ହିଁ ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ନାଟକର ମହତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞା, କଥାବସ୍ତୁ ଚୟନ, ଚରିତ୍ର କଳ୍ପନା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ମଞ୍ଚମୂଲ୍ୟ —

ନାଟକର ସାର୍ବଜନୀ ମଞ୍ଚରେ । ଏହାର ଦୋଷ ଶୁଣି, ସଫଳତା ବିଫଳତା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମନର କପଟୀରେ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ହେବାର ସୁଯୋଗ ମଞ୍ଚରେ ହିଁ ମିଳେ । ଦର୍ଶକମାନେ ହିଁ ହେଉଛନ୍ତି ନାଟକର ସର୍ବଶେଷ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ, ବିଭୂରକ, ଉପସ୍ଥେତା ସହ । ତେଣୁ କୁହାଯାଏ—‘Drama’s laws Drama’s patron give.’ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଯୋଗ୍ୟତା ଥାଇ ନାଟକ ଯଦି ତା’ର ପାତ୍ରନ୍ (Patron) ବା ପୃଷ୍ଠପୋଷକମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ନ ପାରନ୍ତି, ତେବେ ତାହା କେବଳ ପାଠ୍ୟ ନାଟକ (Closed Drama) ହୋଇ ରହିଯାଏ । ନାଟକର ଇତିହାସରେ ଏ ଧରଣର ନାଟକର ବିଶେଷ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । କାରଣ ନାଟକ ହେଉଛି ଦୃଶ୍ୟ କାବ୍ୟ । “ଚିନ୍ତାଭିନେୟଂ” ଦୃଶ୍ୟମ୍ । ଅଭିନେୟଂ ତଥା ଦୃଶ୍ୟଧର୍ମିତା—ଏ ଉଭୟ ହେଉଛି, ନାଟକର ପ୍ରଧାନ ଦୁଇ ଧର୍ମ । ଅଭିନେତା ବା ପାତ୍ର/ପାତ୍ରୀଙ୍କର ପାରସ୍ପରିକ ଆଚରଣ ସେଠାରେ ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଫଳତା ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ବ୍ୟକ୍ତି କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏ ସଫଳତାକୁ ମଞ୍ଚରେ ପ୍ରସ୍ତୋତ କରନ୍ତି ଅଭିନେତା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଫଳତାକୁ ବାଚନିକ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟିକ ଅଭିନୟ ମଞ୍ଚମରେ ଜୀବନ୍ତ କରିବାର, ଚରିତ୍ରର ରୂପରୂପାନ୍ତରର ଚିନ୍ତା ମଞ୍ଚରେ ଫୁଟାଇବାର ଦାୟିତ୍ୱ ହେଉଛି ଅଭିନେତାଙ୍କର । ଅଭିନେତା, ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ମଞ୍ଚ ଏ ତିନୋଟି ଉପାଦାନରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ସଫଳତା କଳାସୂକ୍ଷ୍ମ ସହାୟକ ସ୍ଥାନ ହିଁ ନାଟକକୁ ସଫଳତା ଦେଇଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ମଞ୍ଚସଂଜ୍ଞାକୁ ନାଟକର ଦୃଶ୍ୟ-ଶୁଣର ମାନଦଣ୍ଡ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ ।

ତୃତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ ଯୋଜନା, ଆଲୋକ ଓ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା, ତଥା ଅଭିନେତା ଅଭିନେତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଆକର୍ଷଣ ମଞ୍ଚ ସଫଳତାର ଆନୁସଙ୍ଗିକ କାରଣ । ତେବେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜନନଧର୍ମୀ ସଫଳତା, ଜୀବନ ବୃତ୍ତର ବିଶୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥାପନ, କଳାତ୍ମକ କଥାବସ୍ତୁ ଏବଂ ଚରିତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ନାଟକର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାଦାନରେ ନାଟକର

ସଫଳତା ପଛରେ କହୁ ନା କହୁ ଅବଦାନ ରହୁଥାଏ ଅସମ୍ଭବ ଦୃଶ୍ୟ ବା ଘଟଣା ପରଲୋକ ଅନେକ ସମୟରେ ନାଟକର ମହାସ୍ଥାନରେ ବାଧକ ହୋଇଥାଏ । ଏଭଳି ହେଉଛି ନାଟ୍ୟକରଙ୍କର ଦାୟିତ୍ବ ।

‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛି, ସମସାମୟିକ ଜୀବନଧାରାର ଏକ ଶକ୍ତି ଚିହ୍ନ । ଯାହାର କଥାବସ୍ତୁର ବ୍ୟାପ୍ତି ମାତ୍ର ସାତ କମ୍ ଆଠଗଣା ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଆହୁର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ବାବାଜୀ ସୁବଳ ପଞ୍ଜନାୟକ ଘରକୁ ଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଭାତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରହରରେ ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡାକୁ କହି ଉପଦେଶ ଦେବାପରେ ନାଟକ ଶେଷ ହୋଇଯାଉଛି । ପାତ୍ରାକ୍ରୀ ରୂପେ ଏଥିରେ ଅଛନ୍ତି ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ କେତେଜଣ ପ୍ରତିନିଧି । କେବଳ ନିଶାସକ୍ତ ସୁବଳକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଆଉ କାହାରିଠାରେ ସେଭଳି କୌଣସି ନାଟକୀୟତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ମଞ୍ଚରେ ବର୍ଣ୍ଣାବ୍ୟାସର ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏଥିରେ ସେଭଳି କୌଣସି ସୁଯୋଗ ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଅନେକ ସମୟରେ ଦର୍ଶକ-ମାନଙ୍କର ମନ ସଂଯୋଗରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ ନୃତ୍ୟ ଅଛି—ମାତ୍ର ସେ ମହାସମାଜର ଉଦ୍‌ଘାସ ନୃତ୍ୟ । ତାହା କିଛି ହାସ୍ୟରସ ଅବଶ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି । ମାତ୍ର ତା’ର ବ୍ୟାପ୍ତି ମଧ୍ୟ ଖବ୍ ବେଶୀ ନୁହେଁ । ତିନୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଅଛି । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର ସହଜ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ଯେ, ଏକାନ୍ତକ ଲଳିତାସୁନ । ତେଣୁ ସେ ଦିଗରୁ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ହାଣ୍ଡି ଭିତରୁ ଚୁକୁଡ଼ା ବାହାରିବା ଦୃଶ୍ୟଟି ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

କରୁଣ, ଶୂନ୍ୟର ଆଉ ହାସ୍ୟ—ଏ ତିନୋଟି ରସ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଏଥିରେ ରସାଭାସ ମାତ୍ର ଅଛି, କୌଣସି ରସ ପରମ୍ପରା ହୋଇନାହିଁ । ଏହାର ଏକମତ ଆକର୍ଷଣ ହେଉଛି ଜୀବନଧର୍ମୀ ସଂଜ୍ଞାନବୋଧ ସୃଷ୍ଟିର ସମାପ୍ତି । ଚରିତ୍ରର ମୁହଁର ଗୁଣାକୁ ହିଁ ନାଟକ ପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ କରାଯାଇଛି । କାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା (action)ରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଅନେକ ସମୟରେ ନାଟକକୁ ଦୃଶ୍ୟମିତ୍ରା ଦେଇଥାଏ । ଏଥିରେ ତାହା ଅନୁପସ୍ଥିତ । ଚରିତ୍ରମାନେ ସ୍ୱଳପ ସାହାଯ୍ୟରେ ହିଁ ଯାହା କରିବାର ଯଥା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସାହିତ୍ୟିକ, କିନ୍ତୁ ହାସ୍ୟ-ଅଭିନୟର ସେଭଳି କୌଣସି ଚମତ୍କାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ତେବେ ଏହାର ମଞ୍ଚ ଯୋଜନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର । ଦୃଶ୍ୟବିସ୍ତାର ମାତ୍ର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ଅଞ୍ଚ ସୁବଳ ବାବୁଙ୍କ ବୈଠକଖାନା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଞ୍ଚ ଠାକୁର ପିଣ୍ଡା । ତୃତୀୟ ଅଞ୍ଚ କୌଣସି ଏକ ମଠର ବହିଷ୍କାର ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ଅଞ୍ଚ ଗୋଟିଏ ଉପବନ । ପର୍ବତ ଶକ୍ତି ଏ ଲେଖିକା ମଞ୍ଚମାୟା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ । ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର

ବେଶ ପୋଷାକ ବଳାଇବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ । ବାରଣ କେବଳ ତନୋଟି ଚରିତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣକଲେ ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ର ସବୁ ଥରେ ଲେଖା । ମାତ୍ର ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ନାଟକର ସମସ୍ତସୀମା ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ—ମାତ୍ର ସାତ/ଆଠ ଘଣ୍ଟା । ତେଣୁ ଆହାରୀ ଅଭିନୟ ଦଗରୁ କୌଣସି ସମସ୍ୟା ନାହିଁ । ସେ କାଳର ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପଲବ୍ଧ ଆଲୋକ ଶବ୍ଦ କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗରେ ଏହା ଅଧିକ ଚତୁର୍ବଳ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ।

ତ୍ରୟୀ ଏକତା (Three Unities) :

ଆଶିଷ୍ଟିକ ନାଟ୍ୟ କଥାବସ୍ତୁର ଏକମୁଖୀ ପ୍ରସ୍ତବ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ତ୍ରୟୀ ଏକତା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, କାଳଗତ ଏକତା (Unity of time), ସ୍ଥାନଗତ ଏକତା (Unity of place), ଏବଂ ଘଟଣାଗତ ଏକତା (Unity of action) ଅଧିକ ନାଟକରେ ଅବଶ୍ୟ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଆଦୌ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉ ନାହିଁ । ତେବେ ଓଡ଼ିଆ ଗୁପ୍ତାବଳୀ ପ୍ରଥମ ନାଟକରେ ନାଟ୍ୟକାର ଛାତ୍ର ବା ଅଜ୍ଞତସାରରେ ହେଉ, ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମେ ସମୟଗତ ଏକତା ବିଷୟ ଦେଖାଯାଉ । ଦୃଶ୍ୟକାବ୍ୟରେ ସମସ୍ତସୀମାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଖୁବ୍ ବେଶୀ । ନାଟକରେ ଯେବେ ଗାର୍ବକାଳର ଘଟଣା ସବୁକୁ ଦେଖାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ, ତେବେ ସେଇ ଅନୁସାରେ ଅଭିନେତାମାନଙ୍କର ଆହାରୀ ଓ ବାଚନିକ ଅଭିନୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ବାଚନିକ ସହଜ (Modulation) ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧିକାରୀ । ଏ ନିମିତ୍ତ ନିଶେ ଅଭିନେତା ପାଇଁ ଏତେ ସହଜ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଅନ୍ତତଃ ଦଶବର୍ଷର ସମସ୍ତସୀମା ଗ୍ରହଣ କରିନିଆଯାଏ, ତେବେ ଅଭିନେତା ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିଯିବେ । ତେଣୁ ଆଶିଷ୍ଟିକ ଗାର୍ବକାଳକାବ୍ୟୀ ଘଟଣାକୁ ଯଥା-ସମ୍ଭବ ନାଟକର ପରିସରରୁ ବାହାରି ଦିଆଯିବା କଥା କହୁଛନ୍ତି । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ବାବାଈ’ ନାଟକର କୌଣସି ସମସ୍ୟା ନାହିଁ । ଏଥିରେ ମାତ୍ର ସାତ/ଆଠ ଘଣ୍ଟାର ଘଟଣାବଳୀ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଅଭିନେତା ପାଇଁ ଏହା ହେଉଛି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁବିଧାନୀୟ । ଧ୍ୟେୟ ସ୍ଥାନଗତ ଏକତା । ଅଭିନୟକୁ ପ୍ରସ୍ତବଶାଳୀ କରିବା ପାଇଁ ଏଥିରେ ଦୂରଦୂରନ୍ତର ସ୍ଥାନକୁ ଅଭିନୟର କ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ଗ୍ରହଣ ନ କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ଆଶିଷ୍ଟିକଙ୍କର ମତ । ‘ବାବାଈ’ ନାଟକରେ ବେଶ୍ ପାଶାପାଖି ଗୁଣ୍ଡେଟି ସ୍ଥାନକୁ ଅଭିନୟର କ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଆଯାଇଛି । ବାକି ଗହଳ ଘଟଣାଗତ ଏକତା ପ୍ରସଙ୍ଗ । ‘ବାବାଈ’ ନାଟକର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ।

ଅନ୍ୟସବୁ ଯେଉଁ ଉପ-ଘଟଣାର ସୂଚନା ଏଥିରେ ରହିଛି ସେ ସବୁ ମୁଖ୍ୟ ଘଟଣାର ସହାୟକ ରୂପେ ହିଁ କଲ୍ପିତ ହୋଇଛି । ସ୍ଥଳତଃ, ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକରେ ସମ୍ଭାଷିକ୍ୟ ଚିତ୍ର ସଫଳ ଭାବରେ ଆଗେପିତ ହୋଇ ପାରିଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଉପସଂହାର :

‘ବାବାଜୀ’ ହେଉଛି ଏକ ନାଟ୍ୟଗ୍ରାଣ୍ଟସ୍ଟାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନାର ଆଦ୍ୟରୂପ । ଏହା ଏକ ଇଦିଓ ସ୍ବପ୍ନ (Idea)କୁ ଆଖିରେ ରଖି ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ କିଛିଟା ପ୍ରସ୍ତର ଧର୍ମିତା ଅବଶ୍ୟ ଆସିଯାଇଛି । ମାତ୍ର ସେହିପାଇଁ ଏହାକୁ ଏକାଦେକରେ ହସରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ବରଂ ଗଡ଼଼ଜାଲିକା ପ୍ରବାହରେ ଶୁଦ୍ଧି ନଯାଇ ଲାଲ ମହାଶୟ ଯେ, ସେ କାଳରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ଦୁଃସାହସିକ ଶସ୍ତ୍ରସ୍ବକୁ ନେଇ, ନୂତନ ଗାତରେ ନାଟକ ରଚନା କରିବାକୁ ଆଗେଇ ଆସିଥିଲେ, ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସାଧୁବାଦ ଗଣାଉବାର କଥା । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବରୁଷ ସମାଲୋଚନା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଅନ୍ୟ କିଛି ମିଳିନଥିଲା । ଜଣେ ପତ୍ର ପ୍ରେରକ ତ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବାବାଜୀ ନାଟକର ପ୍ରଖେତା ଯେପରି ନାଟକ କାହାକୁ ବୋଲିଯାଏ, ତାହା ନଜାଣି ନାଟକ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ସେହିପରି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ବାଲେଶ୍ବର କାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଯାହା କାହାକୁ ବୋଲିଯାଏ ତାହା ନଜାଣି ଏକ ଯାହାଦଳ ଫରାଲ ଅଛନ୍ତି ।’ ଜଗନ୍ନାଥନ ନାଟକ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ତାହା ଜାଣିଥିଲେ କିମ୍ବା ନାହିଁ, ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦେବ ‘ସ୍ବପ୍ନ’ ନାଟକ, ଯାହାର ନାଟ୍ୟାଦର୍ଶ ଏ ଏପରିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ଅନନ୍ତରମ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛି ବୋଲି ଆଲୋଚକମାନେ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଦେଉଛନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଏମିତି ଦିଆଯାଏ । ତା’ ପଛରେ କୌଣସି ଯଥାର୍ଥ ଚିନ୍ତା ଭାବନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନାହିଁ । ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ପର୍କ ହିଁ ଏଠାରେ ବଡ଼ ହୋଇ ଦେଖାଯାଏ । ହଲଲ ପାଣିକୁ ଗୋଡ଼ ବଢ଼ାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁନଥିବା ଆଲୋଚକମାନେ ‘ମୁଦ୍ରଣ ପରିପାଟୀ, ପ୍ରଚ୍ଛଦ, ରଚନାଶୈଳୀ’ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଦାର ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ମଲ୍ଲିକ ତଳକୁ ନଅନାଇ । ନହେଲେ ପାରମ୍ପରିକ ଆବେଶ-ପ୍ରଧାନ-ଆଦର୍ଶବାଦ ଭିତରୁ ବାହାର କରି ଆଖି ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରଥମେ ବାସ୍ତବବାଦର ମୁହଁମୁହିଁ କରି ଠିଆ କରିବା ଦେଲେ, ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଭଳି ଅକରୁଣ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ନଥାନ୍ତା । ପ୍ରଥମରୁ ସୂଚିତ ହୋଇଛି ଯେ, ଲାଲ ମହାଶୟ ବାସ୍ତବବାଦର ସମର୍ଥକ ଥିଲେ । କଲ୍ପନାର ଚିତ୍ତମଳ୍ଲ ଶା ଲାଲା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନକରି ସେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳାନ ସମାଜର ଦୋଷଦୁର୍ବଳତାକୁ ଦଶକମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଅନାବୃତ କରିଥିଲେ । ବିସ୍ତ୍ରବ ନିର୍ବାଚନ, ଚରାସ କଲ୍ପନା, ସଲାପ ଯୋଜନା ନାଟକର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଆଦିକ-ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ବାସ୍ତବମୁଖିନତାର ପରିରୂପ । ନାଟକରେ ବାସ୍ତବବାଦର ଭୂମିକା

ତ'ଣ ସେ ବସୟରେ ଜଣେ ବିଦେଶୀ ଆଲୋଚକଙ୍କର ନିମ୍ନ ମନ୍ତବ୍ୟ ପଢ଼ି ଅମେ ପାଠକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ, “ଯେ କୌଣସି ସଫଳ ନାଟକର ଭିତ୍ତିଭୂମି ହେଉଛି ବାସ୍ତବ ଚିନ୍ତଣ । ଏହାର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି, ପ୍ରାକୃତିକତା । ସମସ୍ତରଦାସ ଓ ପ୍ରୟୋଜନସ୍ୱତା ଅନୁଯାୟୀ ଏବଂ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏପରି ବସୟ ପରିବେଷିତ ହେବା ଉଚିତ, ଯାହା ସତ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ପାରବ ।” (Collected Plays/S. Maugham/Preface to 2nd Vol.) ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନର ଏକ ସଦୃଶ୍ୟାନେଇ ଯେଉଁ ନାଟ୍ୟକାର ଲେଖନୀ ଗୁଳନା କରନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନିତ ହେଉ ନାହିଁ କେତେଦୂର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ, ତାହା ପାଠକମାନେ ହିଁ ବିଚାର କରିବେ ।

ଜଣେ ସମାଲୋଚକ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକକୁ ଗାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର ‘ଲଲାବତୀ’ ନ ଟ ୨ ସହଜ ଭୁଲନା କରିବନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବସୟକୁ ନେଇ ଏକାଧିକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଚିନ୍ତା କରିବା କିଛି ଦୋଷାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ‘ଲଲାବତୀ’ ନାଟକ ହୁଏତ ଜଗନ୍ନାଥନ ଦେଖିଥିବେ । ମାତ୍ର ବାବାଜୀଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସସ୍ତ୍ରାର ପ୍ରବଣତାର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ଲଲାବତୀ ନାଟକର ଛଦ୍ମବେଶୀ ବାବାଜୀଠାରେ ଖୋଜିଲେ ମିଳିବ ନାହିଁ । ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଭିତ୍ତି ହେଉଛି, ଔଚିତ୍ୟ ଏବଂ ବାସ୍ତବତା । ସମାଲୋଚକ ଗାସ୍ନର (Gassner) କି ମତରେ A play lives by its logic and reality. ଜଗନ୍ନାଥନଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ଏହି ଆଦର୍ଶ ବଜ୍ରମୂଳ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମୟ ପାଇଁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯଥେଷ୍ଟ । ପଡ଼ୋଶୀ ପ୍ରଦେଶରେ ୦୫ ଏହି ଧରଣର ନାଟକ ରଚିତ ତଥା ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥନ ତେଣୁ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ରଚନା କାଳରେ ସମୟର ଦାସକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପର୍କରେ ରୁଚି ଅନୁକୂଳ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବାର ଅଧିକାର ସମସ୍ତଙ୍କର ରହିଛି । ମାତ୍ର ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, The first necessity for appreciation is a recognition of the convention of the theatre for which the plays were written.” (Introduction Six plays by Corneille and Racine) ଲଳ ମହାଶୟ ଯେ କି ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ଥାୟୀ ମଞ୍ଚ ସ୍ଥାପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘ଭବିରଥ’ର ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ସେ ସମୟର ମଞ୍ଚର ପ୍ରୟୋଜନ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କର ଅଜଣା ନଥିଲା । ତାଙ୍କର ନାଟକଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ଜୀବନର ଏକ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କେବଳ ଏହି କାରଣରୁ । ମନୋରଞ୍ଜନ ତାଙ୍କ ନାଟ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ

ନଥିଲା । ତା' ପଛରେ ରହୁଥିଲା ନାଙ୍କର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ତାହା ହେଉଛି ସମାଜ ସଂସ୍କାର । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ସେ ମନୋରଞ୍ଜନଠାରୁ ଜିଅ ପରମାଣ୍ବରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଯାଇଛନ୍ତି ସତ୍ୟ । ତେବେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।

ସମାଲୋଚକମାନେ ମନେକରନ୍ତି ଯେ, କୌଣସି ବିଶେଷଧରଣର ସାମାଜିକ ଚେତନା ପ୍ରସ୍ତୁତ ମନୋନଗତକୁ ଗ୍ରସ୍ତ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ନ କଲେ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ୱରଣୀୟ ହୋଇ ନଥାଏ । ଉନ୍ନତଶିକ୍ଷା ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ କେବଳ ନ'ଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଭଳି ଦୁଃଖଦ ଘଟଣାକୁ ଗ୍ରହଣଦେଲେ, ସେଭଳି ସ୍ୱରଣୀୟ ଘଟଣା କିଛି ଘଟିନାହିଁ । ପରାଧୀନତା, ଶତ୍ରୁଶାଳୀର ଅତ୍ୟାଚାର ସହ ଏ ଦେଶର ଜନତା ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇ ସାରିଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଦୋଷ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିକୁ ହରଣ କରି ନେଇଥିଲା । ସେମାନେ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସାହସ କରୁ ନଥିଲେ । ଗ୍ରାମ୍ୟ ଆଉ ଉଚ୍ଚତରଙ୍କର ଏକ ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ବଳସ୍ୱ ଭାବରେ ଶତସଂଖ୍ୟ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର ଅଭାବକୁ ପ୍ରତିବାଦ ଶକ୍ତ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ନଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ବଞ୍ଚିବାକୁ କୁହାଯାଇ-ପାରେ, ଏ ଦେଶର ଅଗଣିତ ଦୟାଳୁ ନିଷ୍ପୀଡ଼ିତ ଓ ଇସ୍ତ୍ରୀତ ଜନତାର କାୟା ବେଶରେ ଜୀବନ ଧାରଣ । ଜନତାର ଏଇ ଅସହାୟତା, ଦୁର୍ବଳତା ଓ ପୀଡ଼ା—ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ପ୍ରସ୍ତାବ-ଦୃଢ଼ତାକୁ ଗଭୀର ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ କରିଥିଲା । ଜଗନ୍ନେତ୍ରନ ଏଇ ଅଧ୍ୟାପତନା ଜନତାଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥିଲେ ବରୁରବନ୍ଧୁ, ସଦୁଦୟତା; ଦୟା, କ୍ଷମା, ଭାବରତା ଆଦି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣୀୟ ଗୁଣ । ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀଠାରେ ସେ ପାଇଥିଲେ, ନିଷ୍ଠୁରତା, ଦୃଷ୍ଟା, ସ୍ୱାର୍ଥପରତା, ବ୍ୟକ୍ତି କୈନ୍ଦ୍ରିକତା ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତମତା ପ୍ରଭୃତି ନାରାଜ୍ୟ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରୁଡ଼ିକ । ଜୀବନ ଏବଂ ସମାଜଠାରୁ ଏହାହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଅନୁଭବ ।

ଅନୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ସତତ ବ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିଲା । ଲେବଙ୍କ ଆଗରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖାଇଦେବା, ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ବାସ୍ତବ ସ୍ଥିତି ଧୈର୍ଯ୍ୟରେ ବୁଝାଇ-ଦେବାକୁ ସେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମନେ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବରୁରଧାସ୍ତ ଥିଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତା ନିୟୁତ୍ୱିତ । ସୃଷ୍ଟିର ଆବହମନ ତାଙ୍କରୁ ସମାଜରେ ରହି ଆସିଥିବା ଶ୍ରେଣୀ ବୈଷମ୍ୟର ଛତିକାରକ ଦିଗ ମଧ୍ୟର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ଖୋଲ ଖୋଲ ସାମ୍ୟବାଦର ପ୍ରସାର ନ କରିଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ଗୁହାର ପ ଥିଲେ ଏ ଦେଶର ଚର ଅବହେଳିତ ଗୋଷ୍ଠୀ । 'ବାବାଜି' ନାଟକରେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ରହିଛି ।

ନାଟକଭଳି ସାହିତ୍ୟର ଏକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ବିଶ୍ୱଗତ ପ୍ରୟୋଗନ ବୋଧରେ ସମାଜର ଦୋଷତୁଟି ଦୃଢ଼କରଣରେ ଲଗାଯାଇ ପାରିବ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଗନ୍ନେତ୍ରନ ହିଁ

ପ୍ରଥମେ ଏ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥାରେ ତ କୌଣସି ନାଟକ ସେ ପଢ଼ି ନ ଲେଖାଯାଇ ନଥିଲା । ତେଣୁ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକଟି ତାଙ୍କର ଅବଲମ୍ବନ ଥିଲା । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସୁଦ୍ଧା ମଧ୍ୟ ସେ ଅସ୍ଥାୟୀ ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ି ହେଉଥିବା ଜାମାତ ବାବୁଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ଅଭିନୟ କରାଉଥିଲେ । ପରେ ସ୍ବଇଚ୍ଛା ନାଟକ ‘ବାବାଜୀ’ ‘ସଙ୍ଗ’, ବୃକ୍ଷମାତ୍ର’ ଏବଂ ‘ପ୍ରୀତି’ ମଧ୍ୟ ଏହି ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନୟ ହୋଇଥିବାକୁ କୁହାଯାଏ । ପୁଣି ଏସବୁ ନାଟକର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ମୁଖ୍ୟ ଅଭିନେତା ଭୂମିକାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା । ବାବାଜୀ ନାଟକର ‘ବାବାଜୀ’, ‘ସଙ୍ଗ’ ନାଟକର ଖଳନାୟକ ବଳୀ ବାହାବନ୍ଦେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ‘ପ୍ରୀତି’ ନାଟକର ନାୟକ ‘ଜେନାମଣି’ ଭୂମିକାରେ ସେ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ନାଟକ ପାଇଁ ଏତେ ଅବଦାନ ଯାହାଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନାର କଣ୍ଠରୁ ଅହୁଦ୍ବାରୀ ଆଘାତ କରିବା ଦ୍ବାରା ଯେ ସୁତୀସୁନା ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇ ଘଟିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ପାଞ୍ଚୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ସାହିତ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତା, ନିର୍ମାତା ହେଉଛନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥନ । ନାଟକପାଇଁ ସେ ପ୍ରଥମେ ପଥଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ହୃଦୟ ସମେଶ୍ଟ କଂନିଟ ଦ୍ବାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ପଥର ଦୃଢ଼ତା ନାହିଁ, ହୃଦୟ ନାହିଁ ପଥପାଶ୍ବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୃତ୍ୟର ଲାଗୁ ଅପନୋଦନ ଶମତା । ମାତ୍ର ଅଳଗା ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୈର୍ଘ୍ୟ କରାଉଦେବାକୁ, ତା’ଉଲ ଅବଲମ୍ବନ ଅବା ଦ୍ବିଷୟ କାହିଁ ? ତେଣୁ ସମାଲୋଚକର ଉଦ୍ୟତ ଖଡ଼ଗକୁ ବୁଝାଉଣୁ ଦେଖାଇ ଜଗନ୍ନାଥନ ରହିଥିଲେ, ରହିଛନ୍ତି ଏବଂ ରହିବେ ମଧ୍ୟ ।

ବାବାଜୀ ନାଟକ

ବାବାଜୀ ନାଟକ

ଦ୍ରଥମ ଅଙ୍କ

ରଜତୁମ୍ବି—ବାବୁ ସୁଦଳ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବୈଠକ ଖାନା ।

(ବାବାଜୀଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

ବାବାଜୀ—ନୟ ନୟକାର ହେଉ ।

ବାବୁ - ଦଣ୍ଡବତ ମହାରାଜ (ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ଦେଖି)

ବାବାଜୀ—ମଙ୍ଗଳ ହେଉ, ଭାଗ୍ୟର ସଦା ସୁଖୀ ରହନ୍ତୁ ।

ବାବୁ - ବସିବା ଦେଉନ୍ତୁ । ଏହି ଚୌକିରେ ବସନ୍ତ । କୁହନ୍ତେ ଆସିବା ହେଲେ ମହାରାଜ ?

ବାବାଜୀ—ଆପଣଙ୍କ ଠାକୁ ଆସିଲେଇଁ ।

ବାବୁ—ଆପଣଙ୍କର ମଠ କୌଠାରେ ?

ବାବାଜୀ---ଆମର ମଠ ନାହିଁ ବାବା । ଏର ଗୁଡ଼ିଲେଇଁ ମଠରୁ କି ବାଣୀ, ଏର ଧନ୍ଦା ଓ ମଠ ଧନ୍ଦା ସମାନ ଅଟେ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଆସନ ନାହିଁ ସେହି ଆମର ମଠ, ଆମେ ତ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଅନେକ ଦିନ ରହୁନା, ଦେଶ ଭ୍ରମଣରେ ଅଛୁ । ଦୁଇଦିନ ହେଲ ଏଠାକୁ ଆସି ନଦୀକୂଳ ତୋଟାରେ ଆସନ କରିଛୁ । ଭୋଜନ ନ ମିଳିବାରୁ ଆପଣଙ୍କ ଠାକୁ ଆସିଗଲୁଁ ।

ବାବୁ—(ଦୁଇ ପଇସା ବଡ଼ାଇ) ନେବା ହେଉନ୍ତୁ ମହାରାଜ ।

ବାବାଜୀ ପଇସା । ଆମେ ପଇସା ଭକ୍ଷା କରୁନା ବାବା । ଦ୍ଵାର ଦ୍ଵାର ପଇସାମାଗି ବୁଲିଲେ ସେଇଥରେ ଦିନ ଯିବ । ସୁନା, ଧାନ, ଭଜନ ଏହାସବୁ କହେ କେତେବେଳେ ? ସୁଖି ପଇସା ରୁ ଲେଉଟି ନାହିଁ । ସାଧୁ ସନ୍ଥର ପଇସା କହିଥିବୁ କି ପ୍ରୟୋଜନ ? ଭୋଜନ ମିଳିଲେ ହେବ । ଯେବେ ଆପଣଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ତେବେ ସୁଖି ଭୋଜନ ଦେବାହେଉନ୍ତୁ ନଚେତ୍ ଆମେ ଆଉ କେହି ଦାତାକୁ ଦେଖିବା । ସେଥିପାଇଁ ଆମର ତାତୁଣ ଚନ୍ଦ୍ରା ନାହିଁ । ଭାଗ୍ୟର କୃପାରୁ କୌଣସି ରୂପେ ମିଳିଯିବ ।

ବତୁ—ଅଛୁ ଫଡ଼ାକେ ! ଯଦ୍ବିହତ ଭେଜନ ଦରୁଁ । ଆପଣଙ୍କୁ ନ ଦରୁଁ ତ ଆଉ
ଦରୁଁ କାହାକୁ ? ଆପଣଙ୍କ ରୁଲ୍ଲ ଧୀର ଓ ଜ୍ଞାନ ସାଧୁ ଆମେ କାହିଁ ଦେଖି
ନାହୁଁ ।

ବାବାଜୀ—ନାହିଁ ବାବା, ଆମେ କି ସାଧୁ ? ଆମର କି ଜ୍ଞାନ ? “ଜାଟସ୍ୟ ଜାଟାୟତେ”
ଆମେ ସାଧୁ ନାମର ଯୋଗ୍ୟ ନୋହୁଁ ।

ବାବୁ—ହଁ ଅପେକ୍ଷା ଏବେ ବହୁନେ, ଅମେ ତ ଦେଖି ନାହୁଁ । ଭରେ ରାମା,
ରାମା—

ରାମା—ଆଜ୍ଞା (ଭିତରେ ଆଇ)

(ରାମାର ପ୍ରବେଶ)

ବାବୁ— ଭରେ ବାବଜୀଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସିଧା ସଜାଡ଼ି ଆଣ ।

(ରାମାର ସ୍ଥାନ)

ବାବୁ—ଫଡ଼ାକେ ! ମେଣ୍ଟୁ ଡାହନ୍ତୁ (ଚଳମ ବଢ଼ାଇ) ନେବା ହେଉଛି, ଗଞ୍ଜା
ଗୁଡ଼ ?

ବାବାଜୀ—ଆମେ ତ ମୋଟୁ ଖାଉଁ ନା ବାବା ! ଗଞ୍ଜା କଣ ହୁଏ ? ଚଳମ ରଖନ୍ତୁ ।
ଗଞ୍ଜା ଭାଙ୍ଗି ଆଉ ଆମର କିଛି ହୁଏ ନାହିଁ । ଭେଜନ ନ କଲେ ଜୀବନ
ନ ରହିବ ଏଥପାଇଁ ଭେଜନ ଆବଶ୍ୟକ । ନିଶା ପାଣିରୁ କି କାର୍ଯ୍ୟ ?
ସେଥିରେ ମତି ଗତି ଠିକ୍ ରହେ ନାହିଁ ।

ବାବୁ—ମତି ଗତି ଠିକ୍ ରହେନା ? ତେବେ କପରି ହୈରାମାନେ ନିଶା ଖାନ୍ତି ?
ଅନ୍ତର ଗୋଟିଏ ବଚନ ଅଛି “ଯୋଗୀ ଖାଣ୍ଡେ ଯୋଗ ଧ୍ୟାନ ଧରେ ହରିକେ
ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣେକୁ ।”

ବାବାଜୀ—ହଁ, ଏପରି କଥା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାହା ନିଶାଖୋରଙ୍କ କଥା, ଶାସ୍ତ୍ରର ବଚନ
ନୁହେଁ । ନିଶା ବଡ଼ ମନ୍ଦ, ତାହା ଛାଡ଼ି କରିବାର ନୁହେଁ ।

ବାବୁ—ନା ନା ମହାରାଜ ନିଶା ଏପରି ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ସେଥିରେ ଗୁଣ ଦୁର୍ଗୁଣ ଦୁହେଁ
ଅଛନ୍ତି । ଅଧିକ ଖାଇବ କୁ ଅବଶ୍ୟ ଦେଖ । କେବେ କେବେ ଅଳ୍ପ ଖାଇଲେ
କିଛି ଦେଖି ନାହିଁ, ବରଂ ଭଲ ହୁଏ । ମନ ମନ୍ଥ ହୋଇ ରହେ, ଯେତେ
ବଡ଼ ଶୋକ ସନ୍ତାପ ଆଉ ସବୁ ଭୁଲିଯାଏ । ନିଶାରେ ବଡ଼ ମଉଜ ।

ବାବାଜୀ—ହଁ ଯେତେ କି ହୁଏ, ସେତେ ଫଡ଼ାକେ ଅମେ କି ପ୍ରୟୋଗନ ? ନିଶା ପାଇଁ
ଫେନା ଫେନା ହେବ । ଫେନା ପାଇଁ ଦ୍ଵାର ଦ୍ଵାର ଚାଲିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେହି

ଚିନ୍ତାରେ ଦିନ ଦିବ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଚିନ୍ତିତ୍ କେତେବେଳେ ? ବଡ଼ ଲୋକ-
ମାନେ ମଉଜ ଖୋଜନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ନିଶାରେ ଆଗେ ମଜା ପଛକୁ ବଡ଼ ଦେମଜା ।
ସାର ମଜା ଇଶ୍ବର ଚିନ୍ତାରେ । ତେବେ ଗ୍ରେଗ ପାଇଁ ଔଷଧସ୍ଥିତି ମାଦକ
ଦ୍ରବ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୋଷ ହୋଇ ନପାରେ ।

(ରାମା ସିଧା ସେନ ପ୍ରବେଶ)

ବାବୁ—ମହାରାଜ ! ସିଧା ନେବା ହେଉଛି ।

ବାବାଜୀ—ଆଜ୍ଞା ବାବା ଆନନ୍ଦ ହେଉ ମାତ୍ର ଏ ଗ୍ରେଜେଇର ସାମଗ୍ରୀ ତ ପାକ କରିବାକୁ
ଆମକୁ ବଡ଼ କଠିଣ । ଆମ ସଙ୍ଗରେ ତଣେ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲ । ତାକୁ ଆମେ
ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲୁଁ ଓ ସେ ଆମର ଗ୍ରେଜେଇ କରୁଥିଲ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଆମ
ସଙ୍ଗରେ ନାହିଁ ।

ବାବୁ—ତାକୁ କାହିଁକି ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଆପଣଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତିବ ।

ବାବାଜୀ—ଆମର କି କଷ୍ଟ ? ନିର୍ବାହ କର୍ତ୍ତା ଭଗବାନ । ମନୁଷ୍ୟର ସଙ୍ଗ ଚରସ୍ଥାୟୀ
ନୁହେଁ, କେବଳ ଧର୍ମର ଚରକାଳର ସଙ୍ଗୀ । ଆପଣ ଏ ସିଧାକୁ ରଖନ୍ତୁ ।
ଠାକୁରଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ମୁଁ ଏ ହେଲେ ସେଜନ କରି ଭଜନ କରିବୁଁ ।

ବାବୁ—ମହାରାଜ ! ପ୍ରସାଦ ସମସ୍ତେ ସେବା କଲେଣି, ଆପଣଙ୍କ ସକାଶେ ଆଉ
ସେପେଇ ହେଲେ ହୁଏ । (ରାମା ପ୍ରତି) ଏ ସିଧା ପୁରୁଷକୁ ଦେଇ ସେପେଇ
କରିବା ପାଇଁ କହ ଦେ ।

ରାମା ସେ ତ ଶୋଇବାକୁ ଯାଉଛି, ମୁଁ କହିଲି ମାତ୍ରକେ ଡେଇଁବ, ମୋ ଉପରକୁ
କାମୁଡ଼ି ହୁଏ ।

ବାବୁ—ଅଜ୍ଞା ରହ, ମୁଁ ତାକୁ ଡାକି କହ ଦେଉଛି । ପୁରୁଷ ! ପୁରୁଷ !

(ଆନନ୍ଦ ପତ୍ରା ପୁରୁଷର ପ୍ରବେଶ)

ବାବୁ—ପୁରୁଷ : ଏ ସିଧା ନେଇ ଠାକୁର ଆଡ଼େ ଶେଷେଇକରି, ମହାରାଜ ସେଜନ
କରିବେ, ତଥ୍ୟ କରବ ।

(ପୁରୁଷ ସିଧା ସେନ ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବାବୁ—ମହାରାଜ ! ସେପେଇ ହୁଏଁ ହୁଏଁ କହିତ ଭଲମୁ ହେବ, ଏଥ ମଧ୍ୟରେ ଭଜନ
କରିବୁ, ଆମର କର୍ଣ୍ଣ ପବନ ହେଉ ।

ବାବାଜୀ—ଆହା ବାବା !

ଭଜନ—ରାଗ ଝିଝିଝି-ତାଳ ଏକତାଳୀ ।

ମୋର ଗାନବନ୍ଧୁ ଦୟାଳ ଅନ୍ୟ ନାହିଁ କେହି ।

ଅଖିଳ ଅନନ୍ତ ନାଶଶୀଳ, ଅନ୍ଧୋଶୀ ସେହି ।

ଜଗତ ପିତା ଜଗତ ମାତା ଭକତ ସ୍ବପ୍ରସାଦ ।

କରନ୍ତି ସାଶ ପତିତ ପ୍ରାଣ ଭଜେ ତାଙ୍କୁ ଯେହି ।

ବାବୁ—ଆହା ! ଆପଣ ତ ଉଭୟ ଭଜନ କରନ୍ତି, ବାବା ହେଲେ ଆହୁରି ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଆଗ୍ର, ଆମେ ଜଣେ ବାବୁଙ୍କୁ ତଳେଲ ଆଶୁରୁ, ସେ ବଳେଇବେ ଆପଣ ଗାଇବେ । ରାମା ! ଯଶୁବାବୁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଆଶ ତ, କହିବୁ ଏହୁକ୍ଷଣି ଆସିବେ ।

(ରାମାର ପ୍ରସ୍ଥାନ ଓ ବାବୁ ଯଶୁ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

ବାବୁ—ଆସୁନ୍ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ଆସୁନ୍ । ପ୍ରାତଃ ସମୟ ।

ଯଶୁ—ପ୍ରାତଃସୟନ । ଦୁପର ଚେଲୟ କୋରତଲବ୍ଧ କେନ ?

ବାବୁ—ଏଇ ବାବାଜୀ ଦେଖି ଭଜନ କରୁନି, ଓଁ ର ଆହ୍ୱାରେର ଯୋଗାଡ଼ ହୁତେ । ଏଇ ମଧ୍ୟେ ଗାନ କରାଯାଏ । ଆପଣ ବାବାଜୀବେନ୍, ଭଜି ଗାଇବେନ୍ । ଇଚ୍ଛେ ରାମା ତମାଖୁ ଅଣ, ତବଲ ଦେ ।

(ରାମା ତମାଖୁ ତବଲ ଦେଲେ)

ବାବୁ—ଆଜେ ତାମାକଟା ଖେସୁନିନ୍ । ପ୍ରତି ରବିବାର ପାଣୀ ଖେଲ ହୁଏ, ଏ ରବିବାର ପାଣୀ ବନ୍ଦ କରେ ଏଇ ଆମେଦ୍ କରାଯାଏ ।

ଯଶୁ—ମଦ୍ ନା ହଲେ କି ଆମେଦ୍ ହୁଏ । କାଲ୍ ଆମାଦେର ଖୁବ୍ ହସ୍ତେହଲି, ଆପଣ ହଲେନ୍ କୋଥାୟ ? ଶନିବାରେର ରାତ୍ରଟା ବୁଆଧୁ ବାଟାଲେନ୍ ।

ବାବୁ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଥା ଯାହାକାଲ, ଅଳ୍ପାଅଳ୍ପ କିଛି ହୁଏତେ । ଓଁ ଶନିବାର କତକ ଗୁଲେ ଜଡ଼ ହସ୍ତେ ବଡ଼ ଗୋଲ୍ କରଲେ, ଏତେ ଦୁର୍ନାମ ହୁଏ । ତୁମ୍ଭେପ୍ର ଯା କରାଯାଏ ତାହା ଭଲ । ଏହାକ ହୁଏ କେମନ କରେ, ଭଜି ଯେ ଆସେନ ।

ଯଶୁ—ଆଉଁ ଓଁ କି ଜାନେ, ଦେଦାନାର ଶରବତ୍

ବାବୁ—ଠିକ୍ ବଲେଚେନ୍ (ବାବାଜୀ ପ୍ରତି) ମହାଶୟ ! ଏ ବାବୁ ଖରାବେ ଆସିଛନ୍ତି, ଆଜେ ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ କେଦନାର ଶରବତ୍ ଦେଉ । ରାମା ! (ଅଖିରେ ଠିକ୍) ଶରବତ୍ ବୋଲେ ଓଁ ଚିଲପଟା ଦେ । ଦାଣ୍ଡ ଦ୍ଵାର ଲଗେଇ ଦେଇ ଆ ।

(ରାମା ବୋତଲ ଓଁ ଚିଲପ ଦେଲେ ବାବୁ ଶିଲପରେ ସୁର ତାଳି)

ବାବୁ—ଜନ୍ମ ତୋରୁଣି ମହାଶୟ, ଶେଷେ ଖାନ୍ । ଅର ଦୁ ଡୋଳ ଲଗାତେ ହବେ ।

ଯଶୁ—(ପାନ କରି) ଆରମ୍ଭ କାଲ୍‌କେର ଯେ ଏଖନୋ ବାଞ୍ଛାଅଛେ । ଆଜି ଖେଲେ ବାଜାତେ ପାରବ୍ ନା ।

ବାବୁ—ତବେ କେତଲଟା କି ଆମି ଏକାକୀ ନିକେଶି କରିବ୍ ?

ଆଶୁ (ଫେଟରେ ହାତ ମାରି) ଆମାର ପେଟଟା ଫେଁପେଁତେ କି କରି ବଲୁନ୍ ଦେଖି ।

ଯଶୁ—ଏଇ ଶେଷେ କେଶି ବରେ ଖାନ୍, ଏବେ ଗଲ ହସ୍ତେଯାବେ ।

ବାବୁ—କେମ୍ ! ଏତେ ଗଲ ହସ୍ତେ ଯାବେ ? ତବେ ଖାଇ ।

(ବାବୁଙ୍କର ପୁନଃ ପୁନଃ ସୁସ୍ୱପାଦ) ।

ଯଶୁ—(ତବଳ ନେଇ) ମହାଶୟ ! ଭଜନ କରାଏ ।

ଭଜନ—ରାଗିଣୀ (ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କାଳ ପ୍ରମୁଖ)

ପତିତପାଦନ ସତେ କି ଦର୍ଶନ କରିବ ଏ ପାପୀ ପାଦ ଭୁମ୍ଭର ।

ସେହି ଯେ ଚରଣ ଅମୃତ ସୁରଣ କୋଟି କୋଟି ପାପ ସନ୍ତାପହାରୀ ।

ମୋହରେ ଜଡ଼ିତ ହେଉଛୁ ମୋ ଚିତ୍ତ ଜଟିଳ କୁଟିଳ ପୋର ସଂହାରୀ ।

ଭ୍ରାମ୍ୟ ନ ହୁଁ ତ ଭୁଲିବି କ୍ଷମାତ ରଖ ହେ ଅଧମ ଉଦାର ବାଣୀ ।

ଯେ ଲଜ୍ଜା ସେ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ପାପ ଖଣ୍ଡ କରି ମୋତେ ତବ ସେବନକାରୀ ।

କରିବି କରୁଣା ଏତିକି କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣକର ଶୁଣ ମୋର ଗୁହୁରୀ ।

(ବାବୁଙ୍କର ଉନ୍ମୁଖ ଭଙ୍ଗୀ ଓ ନୃତ୍ୟ)

ଯଶୁ—ଏକ୍ଟୁ ଗଲ କରେ ନାରୁନ ନା ଆମି ଗତ୍ ବାଜାଇ ।

ବାବୁ— ହଁ । ବାବା ନାରୁଣ, ରସ୍ ବାବା, ବାଇ ସେନେନି ।

(ବାବୁ ବାଇବେଶ ହୋଇ ନୃତ୍ୟ ଓ ଚିତ୍କାର କରି ଭୁମିପତ)

ବାବାଜୀ—(ସ୍ମରତ) ମୁହଁର କଥା ମୁହଁରେ ଅଛି । ଦେଖୁ ଦେଖୁ କରି ହେଲ ! କି ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ଏପରି କ୍ଷୟର ଏପରି ଆରବଣ !

ଯଶୁ—ମହାଶୟ ! ବାବୁ ପ୍ରମଗ୍ନା । ହ୍ରାସ ଯାତେ ହେଁ, ଆପ ସେନନକୁ ଯାଉ ।

ପୁନେକ୍ତେ ବେଲ୍ ଦେତେ ହେଁ । ପୁନେଶ୍ୱ, ପୁନେଶ୍ୱ ।

(ଆନନ୍ଦ ପଣ୍ଡାର ପ୍ରବେଶ)

ଯଶୁ— ପୁନେଶ୍ୱ ! ମୁଁ ଯାଉ, ତୁ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ଖାଣ୍ଡିଲୁ । ରମା ! ବାବୁକୁ ଜାଣିଥିବୁ ।

ପୁଣାଶ୍ୱ—ଆସ ମହାଶୟ, ଠାକୁର ପିଣ୍ଡାକୁ ଆସ ।

(ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଙ୍କ

ରଜଭୂମି—ବାବୁଙ୍କ ଠାକୁର ପିଣ୍ଡା

ସୁର୍ଦ୍ଦାସ—ମହାରାଜ ! ଏହଠାରେ (ପିଣ୍ଡାର ଏପୋର୍ଣ୍ଟରେ) ବସ ।
(ଏହା କହୁ ଅବସର)

(ଦାମା ପିଣ୍ଡାର ଅନ୍ୟ ପୋର୍ଟରେ ପ୍ରବେଶ)

ସୁର୍ଦ୍ଦାସ—ଦାମା ! ଏ ବାବାଜିକୁ କୁଆଡ଼େ ତାନେ ଶେଷେଇ କରି ଶୋଇବ । ଅମ ବାବୁ ଯେ, ଯିଏ ଯାହା ମାଗିଲ କହୁବ 'ଦେ' । ଅମ ଦରମାହା ଦେଲ ବେଳକୁ ଟେଣଟ, ପାଉଁଜୀବାଲ କୋଡ଼ିଏଥର ଦଉଡ଼ିଲେ ପାଇବାକୁ ମୁସ୍ତିଲି, ବାବାଜୀ ବେଳକୁ ଦାତା ଶେଷ ଓ ବଡ଼ଲେକରେ ବାଜ ନାହିଁ; ଭଲ ଏ କେଉଁ ରହ ? ଯେ ଟେକଟାକ କହୁଲ ସେ ନେଇ ଚାଲିଗଲ, ଆମେ ଜଳଜାଳ ପରି ବସିବୁ ! ସେ କଥା ଯା ହେଉ ଏଇଟା ଏତେବେଳକୁ କୁଆଡ଼ୁ ଅସିଲ ? ଓଲଟଯାଦ ଟଟି ଟଟି ଟିକିଏ ଶୋଇଥିଲି, ଏଇଟା ଆସି କଣ୍ଠେ ହେଲ । ରହ ତାକୁ ହନସ୍ତା କରି ମାରୁଚ ।

ଦାମା—ଶୁଣିଲୁ 'ସ୍ଵର୍ଗକୁ ନିଶ୍ଚିଣ ନାହିଁ । ବଡ଼ ଲେକକୁ ଉତ୍ତର ନାହିଁ' ସେମାନଙ୍କୁ ସବୁ ସାଜେ । ରୁ ଯେବେ ବାବାଜୀପାଇଁ ସିଧା ଅଣି ତାକୁ ଖାଇବାକୁ ନ ଦେବୁ, ବାବୁ ଶୁଣିଲେ ତୋର କ ଦଶା ହେବ, ଆଜି ତୋ କପାଳରେ ଗାଲ ଗୁଡ଼ିଏ ଅଛି ।

ସୁର୍ଦ୍ଦାସ—ବାବୁ ଆଉ ନାହାନ୍ତି ଯେ ଧନ ! ମଦରେ ମରିକ ଶୋଇଲେଣି, ଆଉ ତର କୌଣସିକୁ ?

ଦାମା—ବୁଝିଲୁ, ଦୈଷ୍ଟିକ ଆହାରମୁଖା ହୋଇ ଅସିତ, ଖାଇବାକୁ ନ ଦେଲେ ତାହାର କୋହ ତୋ ଉପରେ ପଡ଼ିଯିବ ।

ସୁର୍ଦ୍ଦାସ—ଈ, ଏପରି କେତେ ବାବାଜୀ ଦେଖିଚ । କେତେ ଜଣକୁ ସ୍ଵନସ୍ତା କରିଚ । ବ୍ରହ୍ମଣ ଉପରେ କୁଆଡ଼େ ବନ୍ଧୁମର କୋହ ପଡ଼ିବ ! ସେ ଯେ ମୋ ନିଦ ଭଜେଇଲ ସେମନ୍ତେ ମୋ କୋହ କୌ ତା ଉପରେ ନ ପଡ଼ିବ କି ? ଆଉ ରହ, ମୁଁ ଆଗେ ଟିକିଏ ରଜ କରେ ।

ଦାମା—ହଉ ବାବୁ, ତୋ ମନକୁ ଯା ଆସେ ତା କର, ତୋତେ କିଏ ପାରିବ ?

ବ ବୁକୁ ତ ପାଠ ପଢ଼େଇ ଦେଉ, ଆମେ କି ଗୁରୁ !

ପୁରୀ—ମହାରାଜ ! ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ, ତଥଣ ନାହିଁ । କଣ ଦେଇ ଖାଇବ, ଶୁକୁଆ ହୁଏ ?

ବାବାଜୀ—ହଉ ବାବା, ଶୁଖା ବୁଖା ଯାହା ଅଳ୍ପ ପାଇଁଦେବା ।

ପୁରୀ—ଶୁଖା ବୁଖା କହୁ ନାହିଁ ଯେ-ଶୁକୁଆ ।

ବାବାଜୀ—ଶୁକୁଆ କଣ ବାବା, ଆମେ ତ କେବେ ଖାଇ ନାହିଁ ।

ପୁରୀ—ଶୁକୁଆ ଜାଣ ନା, ଆଉ ତେବେ କଣ ଜାଣ ? ମାଛର ଶୁକୁଆ ହୁଏ, ସମସ୍ତେ :
ଖାନ୍ତି । ଏବେ ଅନେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବନ୍ଧୁମାନେ ସୁଦ୍ଧା ନୁହେଁ ବୋଲେଇ ପାଇ
ଦେଉଛନ୍ତି ।

ବାବାଜୀ—ଆରେ ! ଦୈଷ୍ଟିକ ମାଛ ଶୁଖୁଆ ଖାନ୍ତି ? ଏତଦ ଜାଣୁ ନା !

ପୁରୀ—ଆଉ କଣ ସାଗୁଆତି ଖାଇବ ?

ବାବାଜୀ—ହଁ ତା ହୁଏ, ସେଇ ହେଲେ ଆମର ଡେଇଁ ।

ପୁରୀ—(ଦାମା ପ୍ରତି) ମନ ! ଏକଣ ବହୁତ, ମାଛ ଖାଏନା ସାଗୁଆତି ଖାଏ ।

ଦାମା—ବୁଝି ପାରିଲ ନାହିଁ ପରା !

ପୁରୀ—ନ ବୁଝିଲ ନାହିଁ ଭଲ ହେଲା, ଦୋଷ ତାର ମୁଣ୍ଡରେ ରହିଲା ।

(ବାବାଜୀ ଆଗରେ ପୁରୀ ପହଞ୍ଚି ପକାଇ ଦାମା ସହଚର୍ ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବାବାଜୀ—ପୁରୀର ବାବା ! ପହଞ୍ଚି ଦେଇ ଏତେବେଳେ ଯାଏ କୁଆଡ଼େ ରହିଲା ?

ଯେବେ କିଛି ନାହିଁ ତେବେ କହୁଥାଅ ଆମେ ଚାଲିଯିବା ।

(ପୁରୀ ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡିରେ ପଲମ ଘୋଡ଼ାଇ ପ୍ରବେଶ)

ପୁରୀ—ହେଉ ମହାରାଜ ! ଏଥରେ ଉତ୍ତମ ପ୍ରସାଦ ଅଛନ୍ତି, ଆପଣ ସହସ୍ତେ ପରଖି
ସେବା କରନ୍ତୁ ।

ବାବାଜୀ—ଆଉ ବାବା (ପଲମ କାନ୍ଦୁ ଗୋଟିଏ କୁକୁଡ଼ା ବାହାରିଲା, ବାବାଜୀ
ତମକ ଉଠି) ଇଏ କଣରେ ବାବା !

ପୁରୀ—ମହାରାଜ, ଆପଣ ସାଗୁଆତି ସ୍ତ୍ରୀକାର କରବାରୁ ମୁଁ କୁକୁଡ଼ାଟିଏ ଗୋଟା ପଶେ
ସେଷ୍ଟ (କବାଦ) କରି ଆଣିଥିଲି, ସେହିପରି ବାବୁ କେବେ କେବେ ଖାଆନ୍ତି ।

ସେ ତ ଆପଣଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଲାଗିଲା ମାତ୍ରକେ ପ୍ରାଣପାଇଁ ବଞ୍ଚି ଉଠିଲା, ମୋର କି ଦୋଷ ? ମହାଶୟନ, ଆପଣଙ୍କର ଅପାର ମହମା ! କୁକୁଡ଼ାକୁ ମାରି ଶରଣିଲି, ସେ ପୁଣି ଜୀବ ଉଠିଲା । ଓହ୍ଫା ! ଏପରି ତ କେବେ ଦେଖା ନ ଥିଲା ।

(ରଘୁ ସିଂହର ପ୍ରବେଶ)

ବାବାଜୀ—ଆରେ ତୁ ସାଗ ତଅଣ କହୁ ଜାଅନ୍ତା କୁକୁଡ଼ାଟାଏ ଆଣିଦେଲୁ ମିଥ୍ୟାକଥା ଗୁଡ଼ାଏ କହୁରୁ, ଆହୁରି ଟାହୁଲ କରୁରୁ । ଶୁଧାର୍ଥକୁ ସନ୍ତୋଷଲୁ ? ଆରେ ଗୁଜ ବଡ଼ ଅଜ୍ଞାନ !

ରଘୁ—ସତେ ପୁଣ୍ୟାଣ, ତୁମେ କଣ କଲ, ଏହା କି ମଣିଷ କରେ ! ଶୁଧାର୍ଥ ହାତକୁ ସନ୍ତୋଷଲ ! ଓହ୍ଫା ଏଡ଼େ ଅଜ୍ଞାନ ! ତୁମେ ବ୍ରାହ୍ମଣଟିକି ? ଗୁଜା ମଇତା ପକେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ନା ଧର୍ମ କର୍ମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ? କଲକାଳର ବ୍ରାହ୍ମଣଗୁଡ଼ାକ କଣ ଦେଲେଣି ! ଧର୍ମ କର୍ମକୁ ମହତ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ, ଗାଳି ମାଡ଼ ଖାଇ ବାରଦୁଆରେ ପଡ଼ି ପକେଇଲେଣି, ବାର ଅମତି କଲେଣି । ଠାକୁର ପିଣ୍ଡାକୁ ଚୋରୁ କୁକୁଡ଼ାଟାଏ ଆଣିଲା ? ତୁମର ଜାତି ରହିଲାଟିକି ? ଏଥରେ ଆଉ ଦେବତା ରହିବେଟିକି ?

ପୁଣ୍ୟାଣ—ବାବୁ ଯେ କୁକୁଡ଼ା ପାଇ ଦଅନ୍ତୁ, ମୁଁ ଛୁଇଁଲି ବୋଲି ଦୋଷ ହେଲା ? କୁକୁଡ଼ା ଯେ ଶରଣକୁ ପଡ଼େ ।

ରଘୁ—(କୁପିତ ହୋଇ) କଣ କହୁଲୁ ଫେର ତ କହ, ବାବୁ କୁକୁଡ଼ା ଖାନ୍ତି ? ମୁଁ କଣ ବାବୁକୁ ଜାଣେ ନା ? ତ ଜ୍ଞର ପୁଲପାତି ଦାନ ଧାନ କେତେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୈଷ୍ଣବ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପା କରନ୍ତି, ତୁ ତ କୁ ନିନ୍ଦା କରୁ ? ସେ କଣ ଇଂରେଜ ପଡ଼ା ବାବୁ କି ? ଏବେ ତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁଣି କଲିକତାରେ କେତେ ମଦ ମାରିସ ଖାଉ ନାହାନ୍ତି, ସ୍ଵାସ ଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମ ହୋଇ ବାହାରିଗଲା । ଏପରି କେବେ ଦେଖା ନ ଥିଲା, ତୋର ପରି ମୂର୍ଖ ଅଜ୍ଞାନ ପରା । ବାବୁଙ୍କର କେଉଁ ଗୁଣକୁ ତୁ ସରି କହୁଲୁ, ସେ ଗୋଟାଏ ଅଧେ ଇଣ୍ଡା କଥା କଲେ ବୋଲି ତୁ ସେଇଆଁ କରୁ ? ଦେଖ ମହାଶୟନ ! ଆପଣଙ୍କୁ ଏତେ ସନ୍ତୋଷଲା ପୁଣି ବାବୁଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରୁଛ, ଗୁଲୁକୁ ବାବୁକୁ ଜଣେଇବା ।

ବାବାଜୀ—ନାହିଁ ବାବା, ବାବୁକୁ ଜଣେଇବା ନାହିଁ । ବାବୁ ଶୁଣିଲେ ଶରଣ ହୋଇ ତାକୁ ଦଣ୍ଡିବେ ବା ବାହାର କରିଦେବେ, ଗରବ ବିରାଗ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିବ । ସେମାନେ ମୂର୍ଖ, ମୁନବର କହୁ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ତାହା ଲୁଚେଇବା ଦୂରେ

ଥାଉଁ ବଳାରରେ ନିକନ୍ତି ଓ ନିନ୍ଦା କରୁଲନ୍ତି । ଆମେ ନାକୁ ବୁଝାଇ
 କହିଦେବା; ସେ ଏପରି ଦୁଷ୍ଟମୀ ଆଉ ବରଦ ନାହିଁ । ବାବୁକୁ ଜଣେଇଲେ
 କଣ ହବ ? ବୁଝିଲ ପୁଣ୍ୟାଣ ବାବା ! ଗୁଣାଣିକୁ ସନ୍ତେଇବା, ମୁକ୍ତିବର ନିନ୍ଦା
 କରିବା ଓ ମଥ୍ୟା କହିବା ଏଡ଼ି ଘୋଷ ଏବ ପାପ ଧଟେ । ଏପ୍ରସାରି
 ପରକାଳରେ ଦଣ୍ଡ ଶ୍ରେଣିବ । ଏପରି କୁକର୍ମ ଆଉ କେତେ କରିବ ନାହିଁ ।
 ବଡ଼ୁ ହୁଏ ବେଳେ ‘ମିଥ୍ୟା ଶ୍ରବଣ’ ନ କରୁଁ’ ଯେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲ
 ତହିଁକ ଦୃଷ୍ଟି ରଖ । ସେତେବେଳର ଦଣ୍ଡ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନ ପାଲିଲେ ପ୍ରକୃତ
 ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ହୋଇ ନ ପାରିବ ।

ରଘୁ—(ଅଳ୍ପ ପୁଣି ଲେଟନେ) ଆହା ! କେଡ଼େ ଦୟାଳୁ କେଡ଼େ ବୋଧା ! ପୁଣ୍ୟାଣ !
 ତୁ କି ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗରେ କି ବ୍ୟବହାର କଲୁରେ ! ତୋର ଶରୀର ଫାଟି-
 ଯିବରେ ! (ବବାନ ପ୍ରତି) ମହାଶୟ ! ମୋ କଥାରେ ତରଣ ପଡ଼ିଲେ
 ପାକଶାବର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରି ଧଅନ୍ତି ।

ବାବା—ନାହିଁ ବାବା ! ପାକ କରିବା ତ ଆମକୁ ପବିତ୍ର ପ୍ରାୟ । ମଠକୁ ଯାଉଚେଇଁ
 ମେଢ଼ଠାରେ ମୁଁ ଏ ପ୍ରସାଦ ପାଇବା । ତୁମେ ମନରେ କିଛି ଦୁଃଖ ନ କର ।
 ଆନନ୍ଦ ରହ ବାବା ! ପୁଣ୍ୟାଣ ବାବା ! ଦୁଃଖ ନ କରି ଆମ କଥାକୁ
 ପୁରୁଷତନ ରୁଲ ମାନବ । ଆଜ୍ଞା ଯାଉଚେଇଁ । ମଙ୍ଗଳ ହେଉ ।
 (ବାବାଜୀଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ରଘୁ—ଦେଖିଲ ପୁଣ୍ୟାଣ ! ରାଗ ଅହଙ୍କାର ଟିକିଏ ନାହିଁ । ତୁମକୁ ପୁଣି କଲାଣ
 କରିଗଲେ ।

ପୁଣ୍ୟାଣ—ହଁ ହଁ ଅତି ଉତ୍ତମ ସାଧୁ, ଦେବତା ସମାନ ତ ! ତାଙ୍କୁ ଯା ମୁଁ ସନ୍ତେଇଲି ।
 ସେ ପତର ଉପରୁ ଉଠିଗଲେ, ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟମୀ କଲି । ମତେ କି କୁହୁଛି
 ଘଟିଲ । ଏତେବେଳେ ମନ ବଡ଼ ବିକଳ ହୁଉଛି, ମୁଁ ତଣ୍ଡାଳ କଣ କଲି,
 ମୋର ତ ଭଲ ଦଶା ନାହିଁ । (ସ୍ୱହସ୍ତେ ଚପେଟାଘାତ ଓ ଅଶ୍ରୁପାତ) ।

ତୃତୀୟ ଅଙ୍କ

ରଜ ଭୂମି—କସ୍ତୁରୀ ମଠର ଦାଣ୍ଡ ଘର
(ବାବାଜୀର ପ୍ରବେଶ)

ବାବାଜୀ—ମଠରେ କେହି ଅଛ ବାବା !
(ବାର ସିଂହର ପ୍ରବେଶ)

ବାବ—କଣ ମହାରାଜ ! ଦଣ୍ଡବତ !

ବାବାଜୀ—ମଙ୍ଗଳ ହେଉ, ବାବା ଶ୍ରେୟନ ମାୟାକେହି ।

ବାବ - ମହନ୍ତ, ମହାରାଜ ପଲଙ୍କ ଲାଗି ହୋଇଛନ୍ତି, ଏତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଛୁମୁକୁ ଯାଇ
ପାରିବ ନାହିଁ, ଅଧିକାରୀ ଆସୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରେୟନ ମାରିବ । ମହାରାଜ !
ମୁଁ ତ ମହନ୍ତଙ୍କ ଆଶା-କରଦାର, ମୋ ଦେହ କଣ ହବ ?
(ଅଧିକାରୀଙ୍କର ପ୍ରବେଶ, ଝୋଲି ହାତରେ ନାମାବଳୀ
ଦେହରେ, ଉଲକ ଛୁପା ମସ୍ତକରେ)

ଅଧିକାରୀ—ଗୌରୀଜ ହେ, ଗୌରୀଜ ହେ ।

ବାବାଜୀ—ଜୟ ଜୟକାର ଅଧିକାରୀ ବାବା । ଶୁଭାଶିଷ୍ଟ ଅଭ୍ୟାସରେ କିଛି ଚର୍ଚ୍ଚା ହେବ ?
ଅଧିକାରୀ—(ମାଲତୀର ଆଗମନ ଦେଖି) ମହାରାଜ ! ଦ୍ଵାରେ ବସ, ଭିତରକୁ
କପର ଆସିଲ ?

ବାବାଜୀ—ଆଜ୍ଞା ବାବା (ଦ୍ଵାରେ ବସିଲେ)
(ମାଲତୀର ପ୍ରବେଶ)

ଅଧିକାରୀ—ଆଜି ଏତେ ଡେର ଡେର କାହିଁକି ?

ମାଲତୀ—ନା, ମୁଁ କେତେବେଳୁ ଆସିଲଣି ।

ଅଧିକାରୀ—କାହିଁ ମୁଁ ତ ତୋତେ ଦେଖି ନାହିଁ, କୌଠି ଥିଲୁ ?

ମାଲତୀ—(ହସି ହସି) ମହନ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲି ପରା, ଗୋଡ଼ ଘଷି ଦଉଥିଲି । ହେଉଛି,
ଏ ଶାଢ଼ୀ ଆଜି ମହନ୍ତ ଦେଲେ (ଶାଢ଼ୀ ଅଙ୍ଗୁଳରୁ ବାହାର କରି) ଆଜ୍ଞା
ଶାଢ଼ୀ, ସାତଟଙ୍କାକୁ କଣ ହୋଇଛି ।

ଅଧିକାରୀ—ଆଉ, ବେଶ୍ ଶୁଣିବ କଥା । ନୁଆ ଶାଢ଼ୀ ନ ପିନ୍ଧି ନୁହେଁ କାହିଁକି ?

ତୁ କଣ ଚୋରଣୀ କି ?

ମାଳତୀ—ନାହିଁ ମ, ଆଜି ବାର ନୁହେଁ ପରା ! ପିନ୍ଧିବା ପାଇଁ ମଦନ କହୁ ନ ଥିଲେ

କି ? ବାର ନ ଥିବାକୁ ପିନ୍ଧିଲି ନାହିଁ, ଗୁରୁବାର ଦିନ ପିନ୍ଧି ଆସିବି ।

ଅଧିକାରୀ—ହଉ ତେବେ, ରୋଷେଇ ଘର ଆଡ଼କୁ ଆ, ପ୍ରସାଦ ପାଇବୁ ।

ମାଳତୀ—ମୁଁ ଘରକୁ ଯାଉଛି, ଶାଢ଼ୀ ଘରେ ରଖି ଆସିବି ।

ଅଧିକାରୀ—ମ, ତୋ ଶାଢ଼ୀ କିଏ ଛଡ଼େଇ ନଈବ କି ? ପ୍ରସାଦ ଶୁଖିଯିବେ, ଆଗେ

ପ୍ରସାଦ ପାଇବୁ ଆ, ପଛେ ଘରକୁ ଯିବୁ, ଏକା ନଟକେ କାମ ସାରିବି ଯା ।

ମାଳତୀ—ତେବେ ପ୍ରସାଦ ହଅ ଘରକୁ ନେଇଯିବି । ମୁଁ ଅଭିନ ଖାଇବି ନାହିଁ ।

ଅଧିକାରୀ—କାହିଁକି କହୁନି ? ମୋ ରାଣିଟି ସତ କହୁବୁ ?

ମାଳତୀ—(ହେତୁ ବଦଳେ, ଆଜି ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଦୋଷି ପିଠା ଖାଇ ଆସିଛି, ପ୍ରସାଦ ପଛେ ପାଇବି ।

ଅଧିକାରୀ—ଏହି ସିନା ! ଆ ଅଳ୍ପ ମୁଠିଏ ଖାଇବୁ ଆଉ ମୁଠିଏ ତୋ ମା ପାଇଁ ନେଇ ଯିବୁ । ଆ ଆ ମୋ ରାଣି ।

ମାଳତୀ—ଗୁଲି ଯାଉଛି, ଏତେ ରାଣି କାହିଁକି ପକଡ଼ିବ ?

ଅଧିକାରୀ—(ବାର ପ୍ରତି) ଆମେ ଯାଉ, ତୁ ବାବାଜିକୁ କହୁଦେବୁ ପକଟ ବଢ଼ିଲଣି, ଆଉ କିଛି ମିଳିବ ନାହିଁ । (ଅଧିକାରୀ “ଗୋରଜ ହେ” ପୁନଃ ପୁନଃ ଉଚ୍ଚାରି ମାଳତୀ ସହଚ ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବୀର—(ସ୍ବଗତ) ଓହୋ, ଧର୍ମ ଉଠଗଲା !

(ରାମ ଦାସର ପ୍ରବେଶ ଗଞ୍ଜା ଖାଇ ଖାଇ)

ବାବାଜୀ—(ରାମ ପ୍ରତି) ମହାରାଜ ! ଅଧିକାରୀ ତ କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ, ଆମ କଥା କିଛି ହୁଏ ?

ରାମ—ଗଞ୍ଜା ଚାଲିମ ବଢ଼ିଲା ନିଧି ମହାରାଜ !

ବାବାଜୀ—ଆମର ତା ହୁଏନା, ସେ ସବୁର ଆମେ କିଛି ଧାଉଁ ନା ।

ରାମ—ଏସବୁ କିଛି ହୁଏ ନା ! ଆଉ ତେବେ କଣ ହୁଏ ? ଆଉ ତୁମେ କି ସାଧୁ ! (ବୀର ସିଂହ ନିକଟକୁ ଆସି) ଏ ବାବାଜୀ କିଛି ନୁହେଁ । ତୋର ପରି ଉଚ୍ଛ୍ବେଗ କଣେ ।

ବୀର—ହଉ ଆମର ତା ସମ୍ବନ୍ଧ । ତୁମେ ଏ ବାବାଜୀ ପାଇଁ ମୁଠିଏ ପ୍ରସାଦର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରିଦଅ । ଅଧିକାରୀ ମନା କଲେ, ତୁମେ ଭଲ ଦୟାକର । ଉଚ୍ଛ୍ବେଗ ବାଣ୍ଟି ଦେବାର ପାତ୍ର, ଶୁଣାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ ।

ରାମ—ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଶୁଣ ପାଞ୍ଚନଣ ବାଉଁଶରୀ କଂସା ନେଇ ଆସି ବର୍ତ୍ତମାନରେ
 ବସିଲେଣି, ସେଠାକୁ ହରଦାସ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ହେଉକା ଗଲେଣି ।
 ସେମାନଙ୍କୁ ପସାଦ ଦେଇ ଉତ୍ତରେ କିଛି ବଳିଲେ ବାବୁଙ୍କୁ ଆଣି ଦେବ ।
 ସେମାନେ ମଠର ଆଶ୍ରମ ଓ ସବୁ କାମରେ ହାଜର । ସେମାନଙ୍କ ପରି ମନ
 ନେ ଗୋର କେହି ଟେକିବ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ଆଗେ ନ ଦେଇ ଫାଲଗୁ
 ବାବୁଙ୍କୁ କିଏ ଦେବ ? ମୁଁ ଦୟା କଲେ କିଛି ହବ ମୋ କଥା ତ କେହି
 ଶୁଣିବେ ନାହିଁ । ତୁ କିଛି ନ ଜାଣିଲ ପରି ଯେ କହୁଛୁ ।

(ରାମ ଦାସର ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବାବାଜୀ—ଆଶାଦାର ବାବା ! କିଛି ଅଶା ଅଛି ନା ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ ଯିବା ।

ସାର—ବସନ୍ତ ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ପରି ଉଦ୍ୟମ କରୁଛି ।

(ଜାମୁନା ବସୁମାଣିର ପ୍ରବେଶ—ଝୋଲା ହାତରେ)

ଜାମୁନା—ରାଧେ ରାଧେ ! ସିଂହେ, ଅଧିକାରୀ କାହାକୁ ?

ସାର—ଅଧିକାରୀ ରାଧେ ପର ଆଡ଼େ ଅଛନ୍ତି ।

ଜାମୁନା—ଆଜି କଣ ହେଲା କି ମୋ ପ୍ରସାଦ ଏତେବେଳେଯାଏ ପଠେଇ ଦେଲେ ନାହିଁ ?
 ଏ ବାବାଜୀଟା ଖାଇଲ କି ?

ସାର—ନା କି ପ୍ରସାଦ ଅଛି । ବାବାଜୀକୁ କିଏ ପଚାରୁଛି ?

ଜାମୁନା—ହୁଆ କର ! ଘରଟାକୁ ବର୍ଷ ପଚାରିବ । ଶୁଣିଲ ମୁହଁଟାଏ, ପ୍ରେମ ଭାବ କିଛି
 ନାହିଁ ।

ସାର—ହଁ, ଝୋଲା ନାହିଁ ପ୍ରେମ କାହୁଁ ଜାଣିବ ?

ଜାମୁନା—(ହସି ହସି) ଦୂର ! ଲୋର ସବୁବେଳେ ଏଇ କଥା ନ ଯାଏ । ତୋ ମୁହଁରେ
 ଯେବେ ମୋର ନ ପଡ଼ିବ ।

ସାର—କି ପୋକ, ଝୋଲାର ପ୍ରେମ ପୋକ ?

ଜାମୁନା—କି ପାପ କଥା ଗୁଡ଼ାକ କହୁ ! କୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣ ।

ସାର—“ଦାଣ୍ଡରେ ଖାଏ, ଲୋଡ଼ରେ ପଡ଼ିଲେ ଗାଧୋଇ ଯାଏ ।”

ଜାମୁନା—(ହସି ହସି) ଏବେ କେତେ ରଙ୍ଗରେ କଥା କହୁ ଆସିଲଣି ! ହଉ ହଉ,
 ଅବୁଝି ଅବୁଝି ପଡ଼େଇବୁ ଯେ ।

ସାର—ମୋ ପେଟ ପାଠ କାହିଁ, ଯା ଯା, ଅଧିକାରୀ ପାଗକୁ ଯା, ପ୍ରସାଦ ପାଇବୁ ।

(ଜାମୁନା ବିରାସି ବଦନେ ରାଧେ ରାଧେ ଉଚ୍ଚାରି ରାଧେ ପରକୁ ଗମନ)

ବାବାଜୀ—ଆଶାଦାର ବାବା ! ଆଉ କେତେ ବଳମ୍ବ ?

ବୀର—ଟିକିଏ ରୁହ ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଯା'ଇ ମହନ୍ତ ମହାରାଜଙ୍କୁ ଜଣାଏ ।

[ବୀର ସିଂହର ପ୍ରସ୍ଥାନ । ମହନ୍ତ ହୋଇ ସେଇ ବୀର ସହୃଦ ପ୍ରବେଶ]

ମହନ୍ତ—(ବୀର ପ୍ରତି) ବାବାଜିଟାଏ ! ତୁ କିପରି କହୁଲୁ ଜଣେ ଉତ୍ତମ ବନ୍ଧୁମାଣୀ ଖାଇବାକୁ ମାରୁଛ ?

ବୀର—ନାହିଁ ମହାରାଜ ! ବନ୍ଧୁମାଣୀ କହୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜଣାଇଲି ଜଣେ ଉତ୍ତମ ବନ୍ଧୁମ ଆମ ଖାଇବାକୁ ମାରୁଛ ।

ମହନ୍ତ—ଆମକୁ ବନ୍ଧୁମାଣୀ ପରି ଶୁଭଲ । ବୀର, ତୁ ଆମକୁ ତୁମ୍ଭକୁ ଦଇତେଲଲୁ ? ଆଜ୍ଞା ତଲ ଦୂର୍ବସ୍ତ୍ରୀଦ କରିଦେଲ । ଚଳମେ ଗଞ୍ଜା ସାନ୍ । ଗୁଲୁବ ପାଣିରେ ଗଞ୍ଜା ମଲୁ । ଆତ୍ମ ମସଲ ଦେଇ ଗୁଲୁ ଘୋଟ । ହରିଦାସକୁ କହ ଦେ, ଜଳଖିଆ ପାଇଁ ସର ଓ ମୋହନ ଗୋଟ ଚଞ୍ଚଳ କରିବ । ଗୁରୁଟା ବେଳେ ଓକଲ ବସାକୁ ଯିବା । ବାବାଜିକୁ ମନାକରି ଦେ, ଏତେ କୁଆଡୁ ଅସୁଚନ୍ତ ? ରଖିଦେବେ ନାହିଁ ।

ବୀର—ଆତ୍ମ ମହାରାଜ ! ସବୁ କରୁଛ, ପଲଙ୍କକୁ ଯିବା ହେଉନୁ । (ମହନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରସ୍ଥାନ । ସମ ଦାସର ପ୍ରବେଶ ଗଞ୍ଜା ମଲ ମଲ)

ବୀର—ବାବାଜି ପାଇଁ ପ୍ରସାଦ ମୁଠିଏ ହେଲ ନା ?

ସମ—ନା, ହୋଇ ପାରିଲ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କୁ ତ ପ୍ରସାଦ ଅଣ୍ଟିଲ ନାହିଁ । ଏବେ କଣ ଆଗ ଗୋଟ ଗୁଲୁ ଅଛି । ପୁଣି କାଲିଠାରୁ ସେରେ ଗୁଲୁଲ ଉଣା ହୋଇଛି, ଠାକୁରଙ୍କ ପେଟ କାଟ, ଅନ୍ୟାଗତକୁ କିଏ ପଚାରେ ? ଗଞ୍ଜା ଯେତେ ଗୁଲୁ ମୁଁ ଦେଇପାରେ, ସେତେ ତଦ୍‌ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆମକୁ ଗଞ୍ଜା ଅଙ୍ଗମ ମିଳିଲେ, ଅନ୍ନ ହେଲେ ଦେତେ ନ ହେଲେ କେତେ ? ତୁ ସେ ସବୁର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କଣ ବୁଝିବ ? (ସମ ଦାସର ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବୀର—(ବାବାଜି ପ୍ରତି) ମହାରାଜ ! ପ୍ରସାଦ ନାହିଁ, ମୁଁ ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧି ହୁଡ଼ିଲି, ଅକାରଣେ ଆପଣଙ୍କୁ ଅଟକାଇଲି । ମୋ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରିବା ହେବ । ମୋଠି ପଦ୍ମବାଟିଏ ଅଛି ଅଜ୍ଞାକାର ହଲେ ଦଅନ୍ତ ।

ବାବାଜି—ନାହିଁ ବାବା, ତୋର କି ଦୋଷ ? ତୁ ଅନ୍ୟାଗତ ପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲୁ । ଏଥୁ ମଧ୍ୟରେ ତୁ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ, ଆଉ ସମସ୍ତେ ଅମନୁଷ୍ୟ । ଅହୋ ! କି ଦୁର୍ଘଟ ! ମଠରେ ଏପରି ବ୍ୟବହାର ! ତୋ ପରିସା ଆଉ, ତୋ ପ୍ରତି ଆମେ ଅତି ସମ୍ମାନ । ଏ ସ୍ଥାନ ତୋର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ବୀର—କଣ କରିବି ମହାରାଜ ! ପେଟ ପାଇଁ ଏଠାରେ ପଡ଼ିଛି । ଆମ କଥା ଯେ କହୁଲୁ, ଆମେ ଦୁଃଖୀ ଗୃହଲେଖ, ପିଲା ବାଳକଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାବେ ଦିନ ଯାଏ । ସେମାନଙ୍କର ତ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରା ନାହିଁ । “ପୋଲରେ ଖାଇ ମେଲରେ

ଗଡ଼ଗଡ଼ାଉଛନ୍ତି, ମନ ନାହିଁ ମନେ କରନ୍ତି” । ଏଠି ପାଇଁ କି
ସେମାନଙ୍କର ବାବାଜି ଜବାବ ଭାବ ଭାବ କହୁ ନାହିଁ, ସୁଖି ଗୋଟିଏ
ଆବୃତ୍ତିକ ଥେ ଏଠି ଯେ କେହି କେହି ଝୋଲିଧାନ୍ତି କହନ୍ତି ଗୋଟିଏ
ମତରେ “ସୁଜାଣା ପରଜାଣା”ର ବଧୂ ଅଛି । ପରଜାଣା ନ ହେଲେ ସେମାନେ
ହୁଲୁକ ନାହିଁ ମହାଶୟ ! ଏହା କଣ ସତ ?

ବାବାଜି—ନା, ଏହା କିପରି ଦେଖାରେ ? ମହାଶୟ ଗୋଟିଏଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ
ନୌଗଣ, ସେ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ପ୍ରସାର କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭୁଲ୍ ଭାବରେ ସେମାନେ
ଅନ୍ୟ କେହି ଜବାବ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ତ ପରଜାଣା ନ ଥିଲେ, ବରଂ ସେ
ସୁୀ ସୁଜାଣ କରନ୍ତି ତ ମହାଶୟ ଧର୍ମ ପ୍ରସାର କରନ୍ତି । ପରଜାଣା ବିନା
ତାଙ୍କର କିପରି ସେମାନେ ହୁଲୁକ ? ପରଜାଣା ମତେ କେତେକ ଲକ୍ଷଣ
ଗୋଟିଏ ମାନେ ସୁଜାଣିକ ମନ ଅଟେ । ତାହା ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ କର୍ମ
ନୈରନ୍ୟାୟ ମତ ନୁହେଁ । ପରଜାଣା ମହାଶୟ ଓ ପାପର ପଦ୍ମ ସେମାନେ
ହୁଲୁକ ନ ପାରେ । ତୁ ଏଥରେ ମତ ଦେବୁ ନାହିଁ ବାବା । ଆଉ ଝୋଲି
ଯେ ଦେଖୁ ଏଥରୁ କିପରି ଜଣ ଭାବ ପୁଣି ଗୋପନରେ କରବାର
ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖି କଥାରେ କାହିଁ “ଏ ହାତ ପୁଣି ଯେପରି ସେ ହାତ
ନ ଲାଗେ” । ଝୋଲି ଯେତେ ସକଳ ସମୟରେ, ସକଳ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲିବା
ଏଥିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟେ, ତାହା କେବଳ ଲୋକ ଦେଖାଣି । ସେଥିରୁ କି
ପରି “ନେରେ ନାହିଁ କି ମାଲରେ ନାହିଁ । ମାଲ ଭଳି ଭଳି ପାଇବୁ
କହି ?” ମନେ ମୁଁ । “ସୁମ ନାମ୍ ହେ କେହି କହେ ଠକ୍ ଠାକୁର
ଆଦିକ ଲୋକ ! ବିନା ସେଠି ଶେଷେ ନହୁ ବୁଲିବି ନହୁକିଶୋର ।”
ଆଉ ଯେତେବେଳେ କହୁଛନ୍ତି — “ମନକା ଫେରତ ଜନମ୍ ଗଣ୍ଡା
ନଗଣା ମନକା ଫେର । କରକା ମନକା ଗୁଡ଼ିକ୍ ମନକା ମନକା
ଫେର ।” ଏଥିର ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରିଲୁ ନାହିଁ ପରା ! ମାଲ ଫେରାଉ
ଫେରାଉ ଜଣେ ଗଲ କିନ୍ତୁ ମନର ଫେର ନ ଗଲ, ଅତିଏକ୍ ହାତର ମାଲ
ଗୁଡ଼ିକ୍ ମନର ମାଲ କିପରି ।

ଗାର୍ ୦୯ ୧୪ ମହାଶୟ ! ଏ ବସ୍ତୁରେ ମୋର ବଡ଼ ସନ୍ଦେହ ଥିଲା, ଆଜି ଆପଣଙ୍କ
ଯୋଗେ ତାହା ଦୂର ହେଲା । ଆଜି ବଡ଼ ଜ୍ଞାନ ପାଇଲି, ଧନ୍ୟ ଆପଣଙ୍କୁ !
କରେ ମାଧ୍ୟ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ଘିବା ହେଉଛନ୍ତି ମୁଁ କାମକୁ
ଯାଉଛି (ଭୂମିସ୍ତ ପ୍ରଣାମ) ।

ବାବାଜି—ମଙ୍ଗଳ ହେଉ ବାବା, ତୋର ଏହିପରି ସୁଫଳ ଥାଉ ।

[ପ୍ରସ୍ଥାନ]

ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କ

ରାଜ ଭୂମି—ନଦୀ କୂଳସ୍ଥ ଗୋଟା

(କଣେ ମଦତା ଶ୍ଵେତର ପ୍ରବେଶ)

ଶ୍ଵେତ (ସ୍ଵଗତ) ବାଃ କି ସୁନ୍ଦର ମୃଗଚାଳିତ ପଡ଼ିବ । କେହି ବାବାଜୀର ହୃଦ ପରା ।
ଯାହାକୁ ହୃଦ “ଅଜଗେରକୁ ଯାତା ଶୁନ” ମୋର ଶ୍ଵେତ ଦିନର ମଦତ
ଚଳିଯିବ ।

(ଶ୍ଵେତ ମୃଗ ଗୁଲ ନେଇଯିବା ଗମ୍ଭୀର ବାବାଜୀଙ୍କର ପ୍ରବେଶ । ଶ୍ଵେତ
ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଗୁଲ ଫିଙ୍ଗି ପଳାୟନ)

ବାବାଜୀ—ଆରେ ତାବା ! ନେଇଥିଲୁ, ଯୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଯାଉଛୁ କାହିଁକି ?
ତୋର ସେଥିରେ ଲୋଭ ଜନ୍ମିତ, ଯା ନେଇ ଯା, କିଛି ଭୟ ନାହିଁ ।
ଆମେ ତ ତାହା ଆଉ ନବା ନାହିଁ, ତୁ ନେଇ ଯା । (ଶ୍ଵେତ ଆନନ୍ଦିତ
ହୋଇ ଗୁଲ ସେଇ ପଳାଇଲା ଓ ବାବାଜୀ ତଳେ ବସି ଛାନ ଭଜନ କଲେ ।
ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଜେମୀ ଓ ଶୁଧା ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ସଳ ପୁଷ୍ପ ପୁଷ୍ପ
ଜାଲଟିଏ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ଭେଟି ଓଲଟି ହେଲୁ)

ବାବାଜୀ—ମଙ୍ଗଳ ହଉ ମାତା, ତୁମେମାନେ କୁଅଡ଼େ ଆସିଲୁ ?

ଜେମୀ—ଆପଣଙ୍କ ଚରଣ ସେବାକୁ ଆସିଲୁ ।

ବାବାଜୀ—ତୁମେମାନେ କିଏ ?

ଜେମୀ—ଆମେ ମଙ୍ଗଳ ଜନ, ସଙ୍ଗୀତ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଁ ।

ବାବାଜୀ— ତୁମେ ସଙ୍ଗୀତ ଜାଣ, ଆଗ୍ରା ଗୋଟିଏ ଭଜନ ଗାଇଲ ।

ଜେମୀ ଓ ଶୁଧା ହୃଦ ମହାସ୍ଵର ।

ଭଜନ—ଶ୍ରୀମତୀ ସିନ୍ଧୁ ତାଳ ଆଡ଼ ତାଳ (ଧମାକ)

ବଶିଷ୍ଠ । କି ଦେଇ ତୋପିତ ତୁମ୍ଭ ମତ ହେ ।

ଦେଖିକି କରଇ ମୁହିଁ ନିଶ୍ଚୟ,

କେଣେ ଦେଖି କିଛି ନାହିଁ ମୋର ଧନ ।

ଅନୁଜଳ ସଳ ସୁଲ ନନ୍ଦୁ ଜନ-ଅଟଇ ତୁମ୍ଭର ଶାନ୍ତି ହେ ।

ବାହୁଡ଼ି ଚୁମ୍ବି ଧନରୁ ଯେ ମନ,
 କରକ ଚୁମ୍ବି ପାଦେ ସୁନଦୀନ,
 ପ ପେ ଅପବିତ୍ର ହୋଇବି କୋଲିଣ-ନବାର କରୁଛୁ ସୁତି ହେ ।
 କରୁଣା ସାଗର ନାମ ଯେ ଚୁମ୍ବି,
 ଏ ପାମର ପ୍ରତି ବାରେ କୃପାକର,
 ପବିତ୍ର ଭଗଣ ସେନ ଦାନ ମୋର-ହେଉ ଏ ପାପୀର ଗତି ହେ ।

ବାବାଜୀ— ଅଗ୍ନି ଗାଇଲ, ଆମେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲୁଁ । ତୁମେମାନେ କାହିଁକି ଆସିବ
 କହୁନି ?

ଜେମୀ— ମହାଶୟ ! ଇଏ (ସ୍ୱାମୀ) ବେଶ୍ୟା ଅଛି ସେଥିପାଇଁ ଆସିବୁଁ ।

ବାବାଜୀ—ଆମେ ତ ବରଦ ନେ ହୁଁ, ବରଦଠାରୁ ଯାହା ଇନ୍ଦ୍ରମ ଚିକଣା କର, ଅବଶ୍ୟ
 ଆଶେଶ୍ୟ ଲାଭିବ ।

ଜେମୀ ନାହିଁ, କେଣ୍ଡାରେ କଣ ହୁଏ, ସେପରି ଭଲ ବରଦ କାହାନ୍ତି ଓ ତହିଁକି ଆମର
 କରୁଛି ବଳ କାହିଁ ? ଆପଣଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ହେଲେ ତ ଭୋଗ ଏହୁକୁଣି ଗୁଡ଼ି
 ପଳେଇବ ।

ବାବାଜୀ—ହଉ ଭଲ ବରଦ ନାହାନ୍ତି ତେବେ ତାହାରଠାରୁ ଯାଅ । ତାହାର ଅତି
 ଉତ୍ତମ ଚିକଣା କରନ୍ତି । ଆମ ଆଜ୍ଞାରେ ଭୋଗ କପରି ଗୁଡ଼ି ପଳେଇବ ?
 ଏହାତ ଅତି ଅସମ୍ଭବ ।

ଜେମୀ— କିଛି ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଆପଣଙ୍କର ମହମାରେ ସବୁ ହୋଇପାରେ ।

ବାବାଜୀ—ଆମର ମହମା ! ଆମେ ତ ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ର ! ଆମର କି ମହମା ! ମହମା
 କେବଳ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର । ଦେଖ ତାଙ୍କର ମହମାରେ ପୃଥିବୀ, ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ,
 ନକ୍ଷତ୍ର ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଛନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ତ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ
 ସର୍ଜନା କରି ନ ପାରେ ।

ଜେମୀ—ଆପଣେ ଆମ ପରି ମନୁଷ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି, ଆପଣଙ୍କ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ,— ସାଧୁ । ଆପଣଙ୍କ
 ପରି ସାଧୁଙ୍କର କରଣୀ କାଟେ ।

ବାବାଜୀ—ଆମେ କି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ, ଆମେ କି ସାଧୁ ! କେହି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ
 ତାହାର ଅଲୌକିକ ମହମା କପରି ହୁଏ ?

ଜେମୀ ନା ମହାଶୟ ! ହୁଏ, ଅଛି ଯାହା କଥା ଯେପରି । ଆପଣଙ୍କ କଥା ଯାହା
 ଶୁଣିଛି, ତାହା ଅତି ଚମତ୍କାର !

ବାବାଜୀ—କଣ ଶୁଣିବ କହନ ।

ଜେମା—ମହାରାଜ ! ଆପଣ ଆଜି ପୁଲକବ ଗୁଡ଼ ଦେବାକୁ ଯାଆନ୍ଥଲେ, ବାବୁ ଆପଣଙ୍କର ବଡ଼ ସନ୍ତାନ କଲେ । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ଶ୍ରୀ ଦୁଷ୍ଟ ଓ ଶୁଣା ଅଟେ । ସେ ଆପଣଙ୍କୁ ବଡ଼ବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡିରେ ରଜା ମ ଶିବ ପୁରୋଜା ପଲମ ପୋଡ଼େଇ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଣି ଦେଲା ଓ କହଲା ଏଥରେ ପ୍ରସାଦ ଅଛି ସେବା କରନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କ ସ୍ବଜ୍ଞ ତାହା ଜାଣିଯାନ୍ତି କହଲେ ଏଥରେ ଯାହା ଅଛି ତାହା ଧନ ଖାଇବାରେ ନୁହେଁ ତାହା ତୋତେ ଖାଇବ । ଏହା କହୁ ପଲମ କାଢ଼ି ଦିଅନ୍ତେ ସେଥିରୁ କେତେ ବଡ଼ କୁକୁଡ଼ାଟାଏ ହାହାରି ପୂର୍ବରୁ ଏପରି ଖୁସିଲା ଯେ, ସେ ଛଟପଟ ହୋଇ, ରଡ଼ି ଗୁଡ଼ିଲା । ତାହାର ମନ୍ଦ ଯନ୍ତ୍ର କହି କାଟିଲା ନାହିଁ । ସେ ଯହୁଁ ଦେଖି ମାନି ଆପଣା ଗାରରେ ଚଟକଣା ଖାଇଲେ ତହୁଁ ଆପଣ ତାକୁ କଲାଣ କଲ, ସେ ଅସୁ ହେଲା । କୁକୁଡ଼ା କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇ ଗଲା ।

ବାବାଜୀ—(ଉଦସ୍ବରରେ) ମିଛ ମିଛ, କିଏ ଏହା କହଲା ?

ଜେମା—ନା ମହାରାଜ ! ମିଛ କପଟ, ଆମେ କେତେ ଲୋକଠାରୁ ଶୁଣିଲୁ, ଏ କଥା ଗୁରୁକଥାକ ରଟିଗଲାଣି । ଆପଣ ଲୁଚେଇଲେ କି ଲୁଚିବ ? ଆମେ ଶୁଣି ଦଉଡ଼ି ଅଇଲୁ । ଜଣେ ବଜାଲ ବାବୁ ମଧ୍ୟ ଆସିବେ । ତାଙ୍କର ବ.ପ ବାଡ଼ ଗୋରରେ ତିନି ମାସ ହେଲା ବଛଣାରୁ ଉଠୁ ନାହାନ୍ତି । ଆମେ ପ ପା ବୋଲି ପୁଣି କରୁଛନ୍ତି କି ? ଆମେ ଅତି ଦୁଃଖୀ; ନିରାଶ୍ରିତ, ଆମର କୌଣସି କୁଳ ନାହିଁ (ପାଦ ତଳେ ପଡ଼ି) ତୋହୁ ମହାରାଜ ! ଆମ ଉପରେ ଦୟା କରନ୍ତୁ, କପଟ କରନ୍ତୁ ନା, ଆମେ କିଛି ହେବା ଖର୍ଚ୍ଚା ଦରୁଁ ଯେ ।

ବାବାଜୀ—ଉଠ ଉଠ, ଆମେ କପଟ କରୁନାହୁଁ, ସତ କହୁରୁ ଶୁଣ ।

ଆମେ ଅସମୟରେ ଭେଜନ ମାତାବାରୁ ସେ ଦୁଷ୍ଟ ପୂର୍ବରୁ ବରକ୍ର ହୋଇ ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡିରେ ଜାଅନ୍ତା କୁକୁଡ଼ାଟିଏ ପୁରୋଇ ପଲମ ପୋଡ଼େଇ ଆମୁକୁ ଆଣି ଦେଲା ଓ କହଲା ଏଥରେ ପ୍ରସାଦ ଅଛି, ସେବା କରନ୍ତୁ । ଆମେ ପଲମ କାଢ଼ି କୁକୁଡ଼ାକୁ ଦେଖି ଚମକି ଉଠିଲୁ । ତହୁଁ ସେ ଟାହୁଲି କର କହଲା,—ଆପଣଙ୍କ ମହମାରେ ମଲା ରଜା କୁକୁଡ଼ା ବସୁଉଠିଲା । ତେତେବେଳେ କେହି ଉଲ ଲୋକ ପହଞ୍ଚି ପୂର୍ବରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବନା କଲେ ଓ ଆମେ ତାକୁ କେତେକ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଗୁଲିଆସିଲୁ । ଏତିକି ସତ୍ୟ ଆଉ ସବୁ ମିଥ୍ୟା ।

ସ୍ୱାମୀ—(ଜେମୀ ପ୍ରତି) ଲୋ ! ନିଆରଣ; ଗୁଡ଼ାକ କେମନ୍ତେ ଏତେ ମିଛ କଥା କହିଲେ ମ !

ଜେମୀ—ହଉ, ଏକଥା ଯିନା ମିଛ ହେଲା । ଆଉ ସତ କଥା କେତେ ଅଛି । ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷଙ୍କର ମହିମା ହୁଏ ।

ବାବାଜୀ—ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତ ସଙ୍ଗତା ଉତ୍ତରଜଠାରେ, ଉତ୍ତର ଛଡ଼ା ଯାହାଙ୍କର କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ବା ଚିନ୍ତା ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ବୋଲି * ସେମାନେ ଉତ୍ତର ଲଭ ପାଇଁ ଯେ ଗ ସାଧନା କରନ୍ତି । ଆପଣାର ମହିମା ପାଇଁ କରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ମହିମା ହୁଏନା । ସେମାନେ ବିନୟୀ ଓ ନମ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାନ୍ତି ତହିଁରେ ସେମାନେ ଅତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଓ ସଙ୍ଗତା ଆନନ୍ଦିତ ।

ଜେମୀ—ଯେଉଁ ବାବଜୀମାନେ କରଣୀ କଟାନ୍ତି, ସେମାନେ କି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ନୁହନ୍ତି ?

ବାବାଜୀ—ସେମାନେ ଅର୍ଥ ଲୋଭୀ । କିଛି ଉପାର୍ଜନ ପାଇଁ ସେମାନେ କରଣୀର ଛଟା କରନ୍ତି । ଦଣ୍ଡବଟ କମ୍ବା ଛେଗ ବନା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞା ବାହାରେ ନା । ସେମାନେ କଲକୋଶରେ ଓ ନାନାଦି ଉପାୟରେ କିଛି ଆତ୍ମିକ କଥା ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଅବୋଧ ଲୋକେ ତାହା ତାଙ୍କର ମହିମା ବୋଲି ମଣନ୍ତି । ଆମର କରଣୀ କଥା ଯେପରି ରଚିତ, ତାହା କେହି ଶଠ ସାଧୁ କପାଳକୁ ଦିଅନ୍ତି ସେ ଅନେକ କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରି ନିଅନ୍ତି । ଏହିପରି ସବୁ ଜାଣିବ । ସାଧୁ ଅସାଧୁ, କୌଣସି ଲୋକର ଅଲୌକିକ ମହିମା ହୋଇ ନପାରେ, କି ରଣ ତାହା ଉତ୍ତରଜଠା ନିୟମ ବିରୁଦ୍ଧ ।

ଜେମୀ—ତେବେ କିପରି ସାଧୁ ଅଙ୍ଗରେ ରୋଗୀର ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ, ଅସୁସ୍ଥୀପୁଣି ଲଭ କରେ, ମନସ୍ଥ ମକଦ୍ଦମା ଉଠି ଶୁଣି ହୁଏ ? ଏହା ବୁଝାଇ ଦେଲେ ମୋ ମନ ମାନ୍ଦବ ।

ବାବାଜୀ—ସ୍ଥାନ, ବାୟୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ମନର ଦମ୍ଭିତା ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ କାରଣରେ ରୋଗ ହୁଏ ଓ ମଧ୍ୟ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳେ ରୋଗ ଆପଣା ସୁଖେ ଭଲ ହେଇଯାଏ । କେତେକ ସ୍ଥଳେ ଔଷଧ ପଦ୍ଧତି ଗୁଣ କରେ ଓ କେହି କେହି ବାବାଜୀ ଆଜ୍ଞା ସହିତ ତୁଟକ ଔଷଧ ମଧ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ଏହି ଶ୍ରେୟମାନଙ୍କରେ କେହି କେହି ରୋଗୀ ଭଲ ହେଲେ ଆଜ୍ଞାର ନାମ ହୁଏ

* ଉତ୍ତରଜଠାରେ ଚିତ୍ତର ଯେ ନାଲି ଯେ ଗ କହି ଓ ଯାହାଙ୍କର ଏ ଯୋଗ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ତାଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ବୋଲି ।

କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସ୍ଥଳେ ଆଜ୍ଞା ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଗାମାନେ ଆଜ୍ଞା ଉପରେ
 ନିର୍ଭର କରି ଦେଖା ଦେଇ ନାହିଁ; ଏଣୁ କିଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ଦୂର ହୋଇ
 ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣି କଷ୍ଟ ହୁଏ ଓ କେହି କେହି ମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ସ୍ଥଳେ
 ବାବାଜୀମାନେ କୁହନ୍ତି ଅମଠ ରେ ସେଗାର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେବାରୁ
 ଆଜ୍ଞା ସଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଯଦି ବିଶ୍ୱାସ ମୂଳ ହେଲା ତେବେ ଆଜ୍ଞାର
 ମହତ୍ତ୍ୱ କୌଠି ରହିଲା ? କେତେକ କାରଣରୁ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପତ୍ତି କିଛି କାଳ
 ସ୍ଥଗିତ ହୋଇଯାଏ ଓ ସେ କାରଣମାନ ବିଦୂଷିତ ହେଲେ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମେ
 ଏଥକୁ ‘ତାଳ ପଡ଼ିବା ସମୟେ କାଉ ଖୁଣିଲା’ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଏକ ସ୍ଥଳେ
 ବାବାଜୀର ଆଜ୍ଞା ଘଟିଯାଏ । ମନଦମା ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେମାନେ ଜୟ
 ଅଥବା ଅଜୟର ଆଜ୍ଞା ଦିଅନ୍ତି;—କୌଟା ବା ଘଟେ କୌଟା ବା ନଘଟେ ।
 ଦୈବ କାହାର ଦୁଇ ଗୁଣ କଥା ଘଟିଲେ ଲୋକେ ତାହାଠାରୁ ଦୂରହୁଏ ଓ
 ସେ ଆଜ୍ଞା ପଣେ ଉପାବୁଁ ନ କରେ । ପଛକୁ ତାହାର ଅନେକ କଥା ନ
 ଘଟିଲେ ଆଉ ତାହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ମାନ୍ୟ ହୁଏ ନା । ଏଠାରେ ଜଣେ ଯୋଦ୍ଧା
 ୧୫ ଦିନ କରଣୀ ନାହାର କରି ଛେତେ ଉପାବୁଁ ନ କଲ, କେତେ ଲୋକର
 ଜାତି ମାଇଲା ଏହା ତ ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଥିବ । ଏହିପରି ସବୁ ବାବାଜୀର ମହତ୍ତ୍ୱ ।
 ଆଜ୍ଞା, ଏତିକି ବିଷୟରେ ମହତ୍ତ୍ୱାହୁଏ ଆଉ କୌଣସିରେ ହୁଏ ନାହିଁ
 କାହିଁକି ? କାଠ ଶ୍ରେଣୀ କେବଳ ଆଜ୍ଞାରେ କେହି ସୁନା କରିଦେଇ
 ପାରେ ?

ଜେମୀ ନା, ପାରେନା । ବୁଲି ମହାବଳ ! ଆମେ ଅବୋଧ ଲୋକଙ୍କୁ ଠକ
 ସାଧୁମାନେ ବଡ଼ ଠକୁଛନ୍ତି ।

ବାବାଜୀ—ଧର୍ମରୁ ମଙ୍ଗଳ, ପାପରୁ ପରମାଦ । ଧର୍ମରେ ରୁହ, ସବୁ ମଙ୍ଗଳ ହେବ ।

ଜେମୀ—ସତ ମହାବଳ, ଠିକ୍ କଥା । (ତୋଟା ଅନ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶିବ ମିତ୍ର ଓ
 ଜେମସ୍ ଦଳେଇଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

ଜେମସ୍—ଭାଇ ! ବାବାଜୀଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶା ସାକ୍ଷାତ ସକ ଶେ ରାସ କରି ଆସିଲୁଁ କିନ୍ତୁ
 ନିର୍ଦ୍ଦେଶା ତ ନୁହେଁ, ଦୁଇ ଦିନ ଜଣ ଅଛନ୍ତି ପରା ! ଭୂଷିଣି ଶୁଭ୍ର, ହେଲ
 ଦିଶୁ ନାହିଁକି ?

ଶିବ—(ଅନାହିଁ) ସତେ ତ ଦୁଇ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ, ବାଃ !

ଜେମସ୍—ହେ ଆମେ ବାବାଜୀ ହେଲେ ହୁଅନ୍ତା । (ମଥୁ ସ୍ୱରେ)

ଶିବ—ଦୁଇ ଲତେ ନିଶା ଦେଇଛ କି ? ହଁ ହଁ ଦେଇଛ ତ । ଆଜ୍ଞା, ଦାବାନଙ୍କଠାରୁ ଅଭିଜ୍ଞା ଦିବା କପଳ ? ଯଦି ସେମାନଙ୍କ ନୋଟେ ଆମ ଆସିବାର ପ୍ରକାଶ ହୁଏ ଓ ଯଦୁ, ଦିନୁ ହେଉକା ଶୁଣୁ, ତେବେ ସେମାନେ ହସିବେ । କେତେ ଟାହୁଲି କରିବେ ।

କେମସି—ସେମାନଙ୍କ ହସ ଟାହୁଲିକୁ କିଏ ପଚାରେ ? ଆମର ପାଦର ସାହେବର କାନରେ ପଡ଼ିଲେ ତ ସେ କେତେ ନକବ । ହୁଏତ ମତେ ପୁଣି Excommunicate (ସମାଜ ଚ୍ୟୁତ) କରିବ ।

ଶିବ—ଆଜ୍ଞା ଗୁଲ ନଗାକୁଲକୁ ଦିବା, ସେମାନେ ଗଲରୁ ଆସିବା । ଅଣ୍ଡାରେ ତୋର ନିଶା ମଧ୍ୟ ଉଷା ଦେଇଯିବ । ଭଲ ହିଁକିଏ ବଣ୍ଟେରେ ତୋତେ ଏତେ ଜଣା ହେଲ କିମ୍ପା ? ରୁଟ କିଛି ମୋହୁ । ଦେଖ, ମୁଁ ତୋର ଦୁର୍ଗୁଣ ବରଣି ଖାଇବି, ତହିଁ ପୂର୍ବରୁ ଗୁର ଗୋଲି ମଦତ୍ କାଣି ଥିଲି । କାହାର ସାଧ ଯେ ମତେ ନିଶା ଦୋଇତ ବୋଲି ଠକିରେଇବ !

କେମସି—ହୁ ହୁ ! ତୁ ମଦତ୍ ଖାଉ ? କେଉଁ ଖାଉଛୁ ମ ?

ଶିବ—ଦୁର୍ । ତୁ ସେଥିର କଥା କଣ ଜାଣୁ । ‘ଯେ ନା ଖାସ୍ ମଦତ୍ ଗୁଲି । ତାକେ କି ମାନୁଷ ବଳି ?’ ଯେବେ ତାକେ ଖାଇ ମଜା ହୁଏନୁ, ତେବେ ‘ହୁ ହୁ’ କହନ୍ତୁ କି କଣ କରନ୍ତୁ ଚେଷ୍ଟାକ୍ତେ ।

କେମସି—ଆଃ ଅଃ । ମୁଁ ବୁଆଡ଼େ ମଦତ୍ ଖାଇବି ! ମଦତରେ ଯେଉଁ ମୟଳା କାରବାର ତାହା ତନେ ଦେଖି ଡାକ୍ତି ମାଡ଼ଲ । ତୁ ଏତେ ଇଙ୍ଗିତେକି ପଡ଼ି, ସତ୍ୟ ହେଲ ତୋର ଏପରି ମନ୍ଦ କାରବାର ? ହୁ ହୁ, ଭଲ ହୁ ଯୋଉ ମଜା ପାଇ ଖାଉଛୁ କିଛି ତନେ ସେଥିରୁ ଏକା ବେଳେକେ ରହୁତ ହୁବୁ । ପୁରୁଣା ମଦତର ଅସ୍ତେ ଦେଖୁ ନାହିଁ, କେତେ ମଲେଣି, କେତେ ମର୍ଦ୍ଦଟ ରୂପ ଧରିଲେଣି, କେତେ ଶ୍ଵେତ ହେଲେଣି । ଦେଖି ଶୁଣି ଅଛ, ସବୁ ନିଶାଠୁ ତାହା ଅଧିକ ମନ୍ଦ । ଭଲ, ତା ଗୁଡ଼ିଦେ, ତେଣୁକଲେ ଗୁଡ଼ିଯିବ ।

ଶିବ—ମଦତର ସବୁ ଦୋଷ, Drinkingର (ପୁରାପାନର) କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ । ଗୁଲ ବଳ ଉପରକୁ ଗୁଲ, ତେଣେ ଜଣେ ଅନେଇଲଣି ।

(ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ରାମୀ—(କେମା ପ୍ରତ) ଆଲେ ନାମ ! କୋଟି ସେ ମୁଣ୍ଡରେ ଯୋଡ଼ାଏ ଧଳା ଧଳା ଜଣ ଦୁଶିଗଲମ ! (କାଳର ସ୍ଵତେ) ଭଲେ କଣ ନେ ?

କେମା—(ଅନାଦି) କାହିଁ କିଛି ତ ନାହିଁ ।

ରାଧା—ଜଣେ, ଟେବେ ତୁ—(ଅଚେତନ ହୋଇପଡ଼ିଲା) ।

ଜେମୀ—ମୋ ମାଆ ! ଇଏ କଣ ହେଲା ? ଶୁଧା ଲେ ଏମନ୍ତେ କାହିଁକିଲେ; ରାଧା ! କିନ୍ତୁ ତର ନାହିଁ । (ରାଧାକୁ କୋଳରେ ଧରି) ରାଧା ରାଧା ! (କାନ୍ଦିବା ସ୍ବରେ) ମମ, ଶୁଣିବାକୁ ତ ନାହିଁ ଅନାଦିବାକୁ ତ ନାହିଁ । କଣ ହେଲା ? ମୋ ସମ୍ପତ୍ତି ତ ସଜଲା (ହତନ) ମୁଁ ପୋଡ଼ାମୁହଁ ସ୍ବାକୁ କାହିଁକି ରାତିରେ ଏଠିକି ଆଣିଲି ଲେ ! ରାଧା ରାଧା ତ ତୁ-କରି ରହୁଛଲେ ଲେ ! ମୋ ମା ରାଧାଲେ, କଣ କରବ ? ମତେ ତ କିନ୍ତୁ ବୁଝି ଦିଶୁ ନାହିଁ ଲେ, ମୋ ମା ରାଧା ଲେ ।

ବାବାଜୀ—ଏଡ଼େ ଅସ୍ଥିର କାହିଁକି ? ଥଏ ହୋ ।

ଜେମୀ—(କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି) କଣ ଥଏ ହେବ ମହାରଜ ! ମତେ ତ ବୁଝାଅଡ଼ି ଅନ୍ଧାର ଦୁଶିଗଲାଣି, ମହାରଜ ! ଏଟା ଡାଆଣୀ ଭୂତର ଜାଗା, ମୋ ରାଧା ତ ଏତି ମୁହଁର ସୁବିମାଣ, ତାକୁ କାହାଣ ଦୃଷ୍ଟି ହେଲା, କି ଭୂତ ମାଡ଼ି ବସିବ, କି କିନ୍ତୁ ଭେଟଣା ହେଲା—ମୁଁ ତ କିନ୍ତୁ ଠିକଣା କରି ପାରୁ ନାହିଁ । ତାକୁ ଘରକୁ ନେବ କେମନ୍ତେ ମତେ ବୁଝି ଦୁଷ୍ଟ ନାହିଁ । ମହାରଜ ! ରୁମ ବୋଡ଼ି ତଳେ ପଡ଼ୁଛି ରୁମେ ମତେ ସାହା ହୁଅ ।

ବାବାଜୀ—ରୁ ଅଧେର ହୋ ନା । ଭୂତ, ଡାଆଣୀ, ଭେଟଣା ସବୁ ମିଛ । ସେ କେବଳ ଭୟରେ ଅଚେତନ ହୋଇଛି । ଏହିକ୍ଷଣି ଚେତନା ପାଇବ, ରୁ ତା କାନ ଫୁଟିଲୁ ।

ବାବାଜୀ—ରୁ ଅଧେର ହୋ ନା । ଭୂତ, ଡାଆଣୀ, ଭେଟଣା ସବୁ ମିଛ । ସେ କେବଳ ଭୟରେ ଅଚେତନ ହୋଇଛି । ଏହିକ୍ଷଣି ଚେତନା ପାଇବ, ରୁ ତା କାନ ଫୁଟିଲୁ ।

ଜେମୀ—(କାନ ଫୁଟି ଫୁଟି) କାହିଁ ମହାରଜ ! କିନ୍ତୁ ତ ହେଲା ନାହିଁ । ରୁମେ କଣ କହୁଛ ଭୂତ ଫୁଟି ମିଛ ! ତାହାର କି ଡଙ୍ଗା ମୋଡ଼ି ଦେଲାଣି, ମୁଁ କଣ କରବ ? (ହତନ)

ବାବାଜୀ—(ମୁହଁ, ରୁ ଶୁଣି ହୋଇ ତାକୁ ଟିକିଏ କୋଳରେ ବସେଇଲୁ, ଆମେ ଏହିକ୍ଷଣି ଭଲ କରିଦେବୁଁ ।

(ଜେମୀ ଶୁଧାକୁ କୋଳରେ ବସେଇଲା ବାବାଜୀ ତାହା ମୁହଁରେ ପାଣିମାରି କହୁଛ ପାଣି ପିଆଇ ଦେଲେ ଓ ପଲ୍ଲି ତାଳରେ ପବନ କଲେ, ମୁହଁତେଇ ଉପରେ ରାଧା ଚେତନା ପାଇଲା)

ବାବାଜୀ—ରାଧୀ ! ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖି ଏପରି ଡରନ୍ତି ? ଆମେ ଦେଖିବୁ ଦୁଇଜଣ ମନୁଷ୍ୟ
ତୋଟାର ସେ ମୁଣ୍ଡରେ ମୁହଁ ଥିବେ ଠିଆ ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ । ତୋର ଏଡ଼େ
ଭୟ ହେଲା କାହିଁକି ?

ରାଧୀ—ମହାରାଜ ! ଏ ଭୂତ ତାଆଣୀର ଯାତ୍ରା, ମୁଁ ଭୂତ ମନରେ କଣ ଚମକ
ପଡ଼ିଲା ।

ବାବାଜୀ—(ଜେମୀ ପକ) ଦେଖ ଆମେ କଣ କହୁଥିଲୁ ବାସ୍ତବରେ ଭୂତ ତାଆଣୀ
ଲଜ୍ୟାଦ କିଛି ନାହିଁ । କୁଟସ୍ତାର ହେତୁ ସେପରି ଭ୍ରମ ମୁକ୍ତ ବ୍ୟାସ ସଦା
ଭୟ ହୁଏ, ସେହି ଭୟଟି ଭୂତ । “ନିଜ ଗାଁ ମଶାଣି, ଧରଣୀ ନିଜକୁ ଭୟ
ହୁଏ ।” ପରଶୁ ମଶାଣିରେ ଶୋଇ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଭୂତ ଲାଗେ ନା । କାରଣ
ତାହା ଜଣା ନଥିବାରୁ ଭୟ ହୁଏ ନା ।

ଜେମୀ—ହଉ ରାଧୀର ସିନା ଭୟରେ ଏପରି ହେଲା, ଆଉ ଯେ ଭୂତର କାଣ୍ଡ ମୁଁ
ଦେଖିବି ତାହା ନ ଭୟ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ହନୁ ସିଂହର ଭାଗ୍ୟାକୁ ଭୂତ କି
ବାଉଁଷ ଲାଗିଲା ଯେ, ସେ ଆଠ ଦିନ ଯାଏ ଏତେ ଧୂମ ଧାମ କଲେ ମୁଁ ତା
କଣ କହିବି ! ବଳୀ ମାହାନ୍ତି ଦରକୁ ଭୂତ ରାତି ଦିନ ଟେକାପଥର ହାଡ଼
ଫୋପାଡ଼ିଲା, ଏଠିର ଚଳ ସେଠି ରଖିଦେଲା ପୁଣି ତାହାର ଭେଣ୍ଡା ସୁଅକୁ
ଗଡ଼ିରେ ନିଦରୁ ଉଠେଇ ଦୁଇ ପା କାଟି ନେଇଯାଇ ଗୋଟିଏ ଡାକ୍ତରୀରେ
ମାଡ଼ି ଦେଲା । ସେହି ପର୍ବତ ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର କରି ସେମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲା ।
ଆଉ ସହା ମା ପିଣ୍ଡ ଚୁଣୀ ଜଣକୁ ଲାଗିଲା ଯେ, ତାକୁ କେହି ଛଡ଼ାଇ ପାରିଲେ
ନାହିଁ, ତାହାର ପ୍ରାଣ ନେଲା । ଯେବେ ଭୂତ ତାଆଣୀ ମିଛ, ତେବେ ଏସବୁ
ହେଲା କିପରି ?

ବାବାଜୀ—ହନୁ ସିଂହର ଭାଗ୍ୟା ମହା କାମନାରେ ଛଟା କରିଥିବ । ବଳୀ ଦରକୁ କେହି
ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକ ଟେକା ଲଜ୍ୟାଦ ଲୁଚିନି ଫୋପାଡ଼ି ଥିବ । ବାତ ପିଣ୍ଡ ବା
ସନ୍ନିପାତ ରୋଗରେ ରୋଗୀ କଳେ, ଚିକିତ୍ସାରୁ ଉଠି ପଳାଏ, ମତି ଭ୍ରମ ଓ
ଶରୀରର ନାନାଦି ବ୍ୟାଧି ହୁଏ । ଯେଉଁ ଜଣକ ମରଗଲା, ତାକୁ ଏହି
ପ୍ରକାର କିଛି ଉଦ୍ଧାଟି ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତୁ । ତାହା କେହି ଚିହ୍ନି ନ ପାରି
ଭୂତଲଗା ହୁଏଲେ, ଭୂତର ନାମ ପଚାରିବାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳତ
ନାମ କହିଥାନ୍ତୁ । ଆମେ ଦେଖିବୁ କଣ ଯୋଗଦେଇ ଦିନେ ସାମାନ୍ୟ କୁର
ହୋଇ ହଠାତ୍ ସନ୍ନିପାତ ହେବାରୁ ସେ ବଳଲ ଓ ଚକ୍ଷୁ କିଛି ଲାଲ୍
ପଣିଲା ଲେଖେ ତାକୁ ଭୂତ ଲାଗିବାର ବୁଦ୍ଧି ମନ୍ତ୍ର ଦ୍ଵାରା ଭୂତ ଛଡ଼େଇବାରେ
ରହିଲେ । ଶେଷକୁ ସନ୍ନିପାତ ବୋଲି ଚିହ୍ନିଲେ କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ କିଛି

ନିପାୟ ନ ଥିଲା । ତାହାର କାଳ ଦେଲା । ଆଉ ଭୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣ ବାହାରି
ଯାଏ, ଲୋକେ ବୁଝି ନ ପାରି ଦେବା ଦେଖାଇ ଦେଖିବା ଦେଖିଲା । ଭୟ ହିଁ
ଭୁତ, ଭୟ ହିଁ ଭେଟଣା, ଭୟ ନ ହେଲେ କିଛି ନାହିଁ । କୁହୁସାର, ଅଜ୍ଞାନତା
ଓ ଅଧର୍ମ ଭୟର ମୂଳ ଅଟେ ।

ଜେମୀ—ଆଉ ଚରିକୁଣୀ ନିଆଁ କାଲେ କପରି ? ଏଥିରେ ତ ଭୟ ଭ୍ରାନ୍ତି ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—ହଁ ଭ୍ରାନ୍ତି ଅଛି । ତାହା ଚରିକୁଣୀ ନୁହେଁ, ତହିଁର ତତ୍ତ୍ୱ ଶୁଣ । ପକ୍ଷୀ
ସ୍ଥାନରୁ ଅଥବା ପଶୁ ପ୍ରାଣୀରୁ କିମ୍ବା ପୋଡ଼ା ହାତୁରୁ ଏକ ପ୍ରକାର ବାମ୍ଫ
ବାହାରେ ଯେ ତାହା ଆପଣା ଗ୍ରୀବ ଲଳିତ ହେବେ, ପକ୍ଷୀ ଯୋଗେ ଗମନ
କରେ ଓ କେତେକେଲେ ଲିଭିଯାଏ ଓ ପୁଣି ଲଳିତ ହେବେ । ଏହାକୁ ‘ଗାସ୍’
ଅର୍ଥାତ୍ ବାମ୍ଫ ଆଲୁଅ କହନ୍ତି । ଶୁଶାନ୍ତରେ ଅନେକ ଶବ୍ଦ ପଡ଼ି ଶବ୍ଦ ଅବା
ଓ ପୋଡ଼ା ହାତୁ ଅବା ସେଠାରେ ଓ ପାଟ ବଳରେ ଏ ବାମ୍ଫ ଆଲୁଅ
ଅଧିକ ଦେଖାଯାଏ । ଏକ ପ୍ରକାର ବଳୁଆ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମୁହଁରୁ ମଧ୍ୟ
ଶବ୍ଦ ଆଲୁଅ ବାହାରେ । ଏହାକୁ ଉଲ୍‌ବା-ମୁଖୀ କହନ୍ତି । କଲିକତା
ସହର ମଧ୍ୟରେ ବଳଯୋଗେ ଏପରି ଗାସ୍ ଆକୃତିର ଶେଷନା ପ୍ରତିଦିନ
ହୁଅଇ । ଚରିକୁଣୀ ନିଆଁ କାଲି ପିଲା ସେକାବା କଥା ମିଥ୍ୟା ଗଲା ଅଟେ ।
ଲୋକେ ଅଜ୍ଞାନତା ହେତୁ ଜଗତ ପ୍ରକୃତିର ତମଜାର ସଂଜ୍ଞାମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ
ବୁଝି ନ ପାରି, ନାନାଦ କାଳ୍ପନିକ କଥା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି । ଏସବୁ ବୁଝିବାକୁ
ବିଦ୍ୟା, ବୁଦ୍ଧି, ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜେମୀ—ମହାଶୟ ! ଆଜି ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ଜ୍ଞାନ ପାଇଲୁଁ ।

ଶ୍ରୀ—ସତେ ମ ! ଏତେ କଥା କିଏ ବୁଝାନ୍ତି ?

ବାବାଜୀ—ଆଉ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସ, ରାତି ହେଲାଣି । କାଲେ ତୁମେମାନେ
ତରିବ, ଆମେ ତୁମକୁ କିଛିଦୂର ବଳେଇ ଦେଇ ଆସିବା ।

ଶ୍ରୀ—ଆଉ ତର କୌଣସି ? ଆମେ ଗୁଲିପିବା, ଆପଣ କାହିଁକି କଷ୍ଟ
ସହେବେ ?

ବାବାଜୀ—ନା, ଆମର କିଛି କଷ୍ଟ ହବ ନାହିଁ, ତୁମର ହଠାତ୍ ଏକାଦୃଶ ଦମ୍ଭିତା
ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯଦ୍ୟପି ଆମର ଉପଦେଶକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବ ଓ
ଆଲୋଚନା କରିବ ତେବେ ତୁମର ମନ ଦୃଢ଼ ରୂପେ ମାନ୍ୟ ଓ ଦମ୍ଭିତା
ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୁଲି ଆମେ ଗ୍ରହଣ ଦେଇ ଆସୁଁ ।

[ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନ]

(ଶିବମିତ୍ର ଓ ଜେମସ୍ ଦଳେଇର ପ୍ରବେଶ)

ଜେମସ୍—ନାହିଁ ? ବାବାଜୀ ତ ନାହାନ୍ତି । ସେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଗଲେ କି ?
ହେଲ ! ବାବାଜୀଙ୍କ କଥା ଜଣ ପଡ଼ିଲା । ଭଣ୍ଡ ବାବାଜୀଟାଏ; ଗୁରୁକୁ ଏତେ
ବାଟ ମାପିଲୁଁ ।

ଶିବ—ନା, ନା, ସେ ପ୍ରକାର ଭଣ୍ଡ ବାବାଜୀ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କ କଥା ଅତି ତମକାର,
ତାଙ୍କୁ ଉପହାସ କା ନିନ୍ଦା କରନା । କେତେ କେତେ ସାଧୁଙ୍କର ଏପରି ଶକ୍ତି
ଥାଏ ଯେ, ସହସ୍ର ଖୋଣି ଅନ୍ତରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସଙ୍ଗ ପଡ଼ିଲେ ସେ
ସେହୁକ୍ଷଣି ଜାଣିପାରନ୍ତି । ଏ ବାବାଜୀ ବେପର ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ତୋର ଉପହାସ
ଜାଣି ପାରଲେ କଡ଼ ବସମ ହେବ ।

ଜେମସ୍—ତେବେ ସେ କୁଆଡ଼କୁ ଗଲେ, ଏତେ ବାଟ ଆସି କଣ ବାହୁଡ଼ି ଯିବା ?

ଶିବ—ନା, ଯିବା ନାହିଁ, ଦଣ୍ଡେ ଅପେକ୍ଷା କରିବା । କୋଷ ହୁଏ ସେ ବାହାରକୁ
ଯାଇଥିବେ ଏହୁକ୍ଷଣି ଆସିବେ । ଏ ସ୍ଥାନର ଶୋଭା ଦେଖ । ଆହା !
ଜେମସ୍ ମନୋରମୀ ହେଉଛି ! ଚନ୍ଦ୍ର କରଣରେ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଦୁର୍ଗତ !
ବାବାଜୀ ଆସୁ ସ୍ଥାନଟିଏ ମନୋମତ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଯାଉନୁ, ଆମର ଦିନେ
ଏଠାରେ ମଉଜ କରିବା । ସବୁ Friendsକୁ (ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କୁ) ଓ ଗୁଣୀକୁ
ଆଣିବା । ସେ ଏବେ ବେଶ୍ ଗାଉଛି, ଜେମସ୍ ମଜା ହୁଏ ?

ଜେମସ୍—ଯୋଉ ମଜା ହୁଏ ସବୁ ତା କାହିଁକି କହୁଛୁ ? ମଉଜକୁ ତ ସ୍ଥାନ ଭାବ !
ଗୁଣୀ, ଜେମା ଦୁହଁକୁ ଆଣିବା । ଜଣକେ କିଛି ନମିବ ନାହିଁ, ନା ମଜା ହୁଏ
ନାହିଁ । Country ଓ Exshaw (ଦେଶୀ ସୁଧ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ) ଏ ଦୁଇ
ରକମ ଆଣିବାକୁ ହୁଏ । ଏସବୁ ନ ହେଲେ କିଛି ମଜା ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଶିବ—ତା ନ ହେଲେ ଆଉ କଣ ହୁଏ ? Wine and women are the
to things in the world, Ah ! (ସୁର ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ସଂସାରରେ ସାର)
ଆରେ ଆଜି ଜେମା ଓ ଗୁଣୀର ଗାଉଣା ହବାର ଥିଲା । ଏଠାକୁ ଆସିବାର
ହବାରୁ ମନାକରି ପଠେଇଲ ।

ଜେମସ୍—ଆଜି ନ ହେଲା ନାହିଁ, ସେ ଦିନ ମନ ଲାଗୁ ସବୁ ହୁଏ । ହେଉ ବାବାଜୀ
ଆସୁଛନ୍ତି ।

(ବାବାଜୀଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

(ଶିବ ଟ ୦ ୧ ଓ ଜେମସ୍ ଟ ୦ " ପ୍ରଣାଣୀ ଦେଇ ପ୍ରଣାମ କଲେ)

ବାବାଜୀ—ମଜଲ ସୁଇ ବାବା, କୁଆଡ଼େ ଆସିବା ହେଲେ ?

ଶିବ—ଆପଣଙ୍କର ଚରଣ ସେବାକୁ ଆସିଲୁ ।

ବାବାଜୀ—ଆପଣଙ୍କର ନିବାସ ?

ଶିବ—କିଛି ଦେଶ ଆମର ମାତୃଭୂମି, କିନ୍ତୁ ଆମ ପିତାଙ୍କର ଏଠାରେ ବୁକିଲା ହୋଇଛି
ସେହି ସମୟରୁ ଏ ଦେଶରେ ରହିଅଛୁ । ଆମର ମଧ୍ୟ ବୁକିଲା ଅଛି ।

ବାବାଜୀ—ଏ ହାତୁ କଣ ଏହିପରି ବୁକିଲା ଛଳରେ ଏଠାରେ ରହିଛନ୍ତି ?

ଶିବ—ଆଜ୍ଞା ନା, ସେ ଏ ଦେଶୀୟ ଓଡ଼ିଆ, ତାଙ୍କର ବୁକିଲା ସ୍ଥଳ, ବର୍ତ୍ତମାନ
ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—କେମନ୍ତ ! ସେ ଓଡ଼ିଆ, ଠକ୍ ବଙ୍ଗାଳୀ ପରି ଦୁର୍ଭାଗୀ ! ବର୍ଣ୍ଣରେ
କଣ ?

ଶିବ—ସେ କରସ୍ଥାନ ।

ବାବାଜୀ—ଆପଣ ହିନ୍ଦୁ ପଣ ?

ଶିବ—ଆଜ୍ଞା ।

କେମନ୍ତ—ନାହିଁ ମହାରାଜ ସେ ହିନ୍ଦୁ ନୁହେଁ ନା ମୁସଲମାନ ନୁହେଁ, କରସ୍ଥାନ ନୁହେଁ
ନା ଗୁରୁଜାନୀ ନୁହେଁ । ତାହାର କିଛି ଠିକ୍ ନାହିଁ ।

ଶିବ—କାହିଁ ମହାରାଜ, ମୁଁ ହିନ୍ଦୁ, ସେ କଣ ଜାଣେ ? ଆପଣମାନେ କରସ୍ଥାନଙ୍କ ପ୍ରତି
ଧରନ୍ତି ଆଜ୍ଞା । ସେ କରସ୍ଥାନ ବୋଲି ମୁଁ କହିବାରୁ, ସେ ମୋ ଉପରେ
ଚିଡ଼ି ଏପରି କରୁଛନ୍ତି ।

ବାବାଜୀ—ନାହିଁ, କରସ୍ଥାନଙ୍କ ପ୍ରତି କାହିଁକି ଧରନ୍ତି ହୁଏ ? ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା
ଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମଶାଳିତା ବ୍ୟକ୍ତି ଆଜ୍ଞା ।

କେମନ୍ତ—ହଁ ମହାରାଜ, ମୁଁ କରସ୍ଥାନ ହେଲେ କଣ ହେଲା, ମୁଁ ସବୁ ମାନେ, ମୁଁ
ସେପରି ହୁଏ କରସ୍ଥାନ ନୁହେଁ । (ହୋତୁହୁତ ହୋଇ) ମହାରାଜ ! ଆମେ
କିଛି କାମନାରେ ଆସିବୁ ।

ବାବାଜୀ—ଦୁଇ ଏକଦଣ୍ଡ ପୁଣି ଆପଣମାନେ ତୋଟାର ସେ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲେ କି ?

କେମନ୍ତ—ଆଜ୍ଞା, ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ଆସୁଥିଲୁ, ପୁଣି ଟିକିଏ ନବା ଦେଶବାକୁ
ଗୁଲିଗଲୁ ।

ବାବାଜୀ—ଆମ ଦ୍ଵାରା ରୂପରେ କି କାମନା ସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରେ ?

କେମନ୍ତ—ଆପଣଙ୍କ ମହମାରେ ସବୁ ହୋଇପାରେ ।

ବାବାଜୀ—ଆମେ ତ ମନୁଷ୍ୟ ମାନ, ଆମର କି ମହମା !

ଶିବ—ମହାରାଜ ! ତା କହଲେ ଆମେ କି ମାନବ ? ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ସାଧୁଙ୍କର ମହମା ହୁଏ । ଏହା ଅନେକ ଶୁଣା ଅଛି ଓ ଦେଖା ଅଛି ।

ବାବାଜୀ—କଣ ଦେଖିତ କହଲୁ ?

ଶିବ—ବର୍ଷେ ହେବ, କଣେ ପରମହଂସ ଆମ ଘରଠାରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ, ତାଙ୍କର ଭୋଜନର ଆୟୋଜନ ହେଲେ ସେ ଆସନରେ ବସି ଆସଣା ତାଳୁ ଉପରେ ହତମାର ଦିଅନ୍ତେ ମୁଣ୍ଡିଏ ଶାଳଗ୍ରାମ ତାଙ୍କ ପାଟି ଭିତରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ । ସେ ଶାଳଗ୍ରାମକୁ ପୁଜାକରି ଭୋଗ ଦେଇ ମୁଖ ମଧ୍ୟରେ ରଖି ଦିଅନ୍ତେ ଶାଳଗ୍ରାମ ତାଙ୍କର ମସ୍ତିଷ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ମଗଜ ମଧ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଏହିପରି କରନ୍ତି । ମୋର ବାବା (ଭାଇ) ପ୍ରାୟ ନାସ୍ତିକ, ବାବାଜୀଙ୍କ ଉପରେ ବଡ଼ ଚକ୍ରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ପରମହଂସଙ୍କର ଏପରି ମହମା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଅତି ସମ୍ମାନ କଲେ ଓ ବସ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଦାନ କି ଦେଲେ । ମନୁଷ୍ୟର ମହମା ନ ହୁଏ କିପରି ?

ବାବାଜୀ—ଆମେ ସେପରି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ନୋହୁଁ । ଆମେ ତ ଭଣ୍ଡ ବାବାଜୀ, ଆମର କି ମହମା ?

ଶିବ—ଏଡ଼େ ମୂର୍ଖ କିଏ ଅଛି ଯେ, ସେ କହୁଏ ଆପଣ ଭଣ୍ଡ ବାବାଜୀ, ଆପଣଙ୍କର କିଛି ମହମା ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—ଭୁଲେମାନେ କହୁଛନ୍ତି କିମ୍ବା ଭ୍ରମ ମନରେ ଏପରି ବୈରୁଣ୍ୟ ଜନ୍ମିଛି ।

ଶିବ—ଆମ ମନରେ ଏପରି ବୈରୁଣ୍ୟ ଅଲେ କି ଶୁଦ୍ଧ କାଳରେ ଏତେ କାଟି ଆସିଥାନ୍ତୁ ?

ବାବାଜୀ—ଏଠାକୁ ଆସିବା ଉତ୍ତରେ ବୈରୁଣ୍ୟ ଜାତ ହେଲା । ଆମକୁ ତାହା ଗୋଟର ହୋଇଛି ।

ଶିବ—(ଜେମସ୍ ପଡ଼ି) ଦେଖ, ମୁଁ କଣ କହୁଥିଲି ? ଏବେ ସମ୍ଭାଳ । ତୁ ଯୌତି ସବୁ, ସବୁ ବିଚାଡ଼ିବୁ । (ବାବାଜୀ ପ୍ରତି) ତୁ ମହାରାଜ ଏ ବାବୁ ସେପରି କିଛି କଥା ଏଠାରେ କହୁଥିଲେ କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତତ୍ତ୍ଵଶାସ୍ତ୍ର ଟୋକି ଦେଇଛି ! ସେ କିରସ୍ତାନ, ତାଙ୍କର ସେତେଦୂର ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । କିରସ୍ତାନ ମାନେ ସାଧୁ ସବୁଙ୍କ କଥା କଣ ଜାଣନ୍ତି ? ତାଙ୍କ କଥା ଧର୍ମିକ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯାହାହେଉ ଆମର ଦୋଷ ହେଉଛି, ଦୟା କହ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ ।

ଜେମସ୍—(ବରଦୋଷ) ସହାୟକ ମୁଁ ବଡ଼ ଅସଂସ୍ତ କରୁଛି । ଆପଣ ଦୟାକୀନ ଓ
ଅଳ୍ପ ମହାନ୍ ଏ ଶୁଦ୍ର ଜୀବର ଦୋଷ କ୍ଷମା ନ କଲେ ଆଉ କିଏ କ୍ଷମା
କରିବ ? “କଣ୍ଠିକା ଶବ୍ଦ ମାର ଥାଏ ମେ ପୁଣି କ୍ଷମା ଆବରୁ ।”
(ପାଦତଳେ ପଡ଼ି) ମୋ ଦେଖ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ ମହାରାଜ !

ବାବାଜୀ—ଉଠ ଉଠ ବାବା, ଆମେ ତୁମ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରୁଁ । ତୁମମାନଙ୍କର କି
କାମନା ?

ଶିବ—ଆପଣ କଣ ତାହା ଜାଣି ନଥିବେ ଯେ, ଆମେ କହୁଛୁ ନାହିଁ ?

ବାବାଜୀ—ହଁ, ତୁମ କାମନା ବସନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଆମକୁ ଗୋଟିଏ ହୋଇଛି । ତୁମର ପିଲା
ବାତ ରୋଗରେ ଅତି ପୀଡ଼ିତ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ଆରୋଗ୍ୟ ସକାଶେ ତୁମର
କାମନା । ଏ ବାବୁଙ୍କର ଶୁଭକର କାମନା ।

ଜେମସ୍ (ଶିବପ୍ରତି) ଅହୋ ! ମହାରାଜଙ୍କର ଏପରି ମହୁମା ! ମୁଁ ଚଣ୍ଡାଳ କଣ
କହୁଥିଲି !

ଶିବ—ଆରେ ! ଏକ ସାମାନ୍ୟ କଥା, ଆଉ ଯେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୁଣିବେହି ତାହା କେତେ
ତମତକାର !

ବାବାଜୀ—କଣ ଶୁଣିବ କହୁଲ । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ କହୁବ ।

ଶିବ—ଆପଣ ମଲ ଭଜା କୁକୁଡ଼ାକୁ ବସେଇ ଦେବ ଦେଲେ ସେ ପୁଣି କଣେ
ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ଥାନ ନେବାକୁ ବସିଲ । ଏହା କି ସାମାନ୍ୟ କଥା ?

ବାବାଜୀ—ଆଉ ଆମେ ସହ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ଏହୁକ୍ଷଣି ଦୁଇବଣ ମୁଖି ସ୍ତ୍ରୀ ଯେପରି
କହୁଥିଲେ, ତୁମେ ବିଦ୍ୟାବଳ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବ ସେହି ପରି କହୁବ । ବୁଦ୍ଧି ଓ
ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା, କିନ୍ତୁ ତୁମମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ବୁଦ୍ଧି କିପରି ଦେଖୁ-
ନାହିଁ । “ଯାହା ନ ଦେଖିବ ଦୁଇ ନୟନେ । ପରତେ ନଈର ଗୁରୁ
ବଚନେ ।” ଏପରି ଅସମ୍ଭବ କଥା ଶୁଣିଲ ମାତ୍ରକେ ତହିଁରେ ବିଶ୍ୱାସ କଲ,
ପୁଣି ତା କହୁବ, ବଡ଼ ଅହର୍ଷ ! ବୁଝିଲ, ତାହା ମନୁଷ୍ୟ ମିଥ୍ୟା । ମନୁଷ୍ୟର
ଅନୌକଳ ମହୁମା ବଦାପି ହୋଇ ନପାରେ ।

ଜେମସ୍—ତେବେ ଆପଣ ଆମ କାମନା କିପରି ଜାଣି ପାରିଲେ ? ଆମର ନାମ ସୁଦ୍ଧା
ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କହୁ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଆମ ମନକଥା ଅନ୍ୟ କାହାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶ
କରିନାହିଁ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଆପଣ ମହୁମା ବା କର୍ତ୍ତୃପିତା ବିଦ୍ୟାବଳେ
ଆମ ମନ କଥା ଜାଣିଥିବେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—କର୍ଣ୍ଣପିଣ୍ଡଟ ବନ୍ଦ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା । ଯେ ଦୁଇଜଣ ବେଶ୍ୟା ଆସିଥିଲେ ସେମାନେ କହୁଥିଲେ କି ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ବାବୁ ଆସିବେ ତାଙ୍କର ପିତା ବାତ ରୋଗରେ ଅତି ପୀଡ଼ିତ ଅଛନ୍ତି । ଏ ବାବୁ ଚୁମର ପରଚୟ ଦେଇ-ବେଳେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଚୁମର ଚାକିରି ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ । ଏହି ସଙ୍କେତକୁ ଆମେ ଚାହିଁ ବଳରେ ଚୁମ କାମନା କଥା ଅନୁମାନ କରି କହିଲୁ ।

ଜେମସ୍—ଆଜ୍ଞା, ମୋ ମନର ଦୈବଶ୍ୟ ବସ୍ତୁ କପରି ଜାଣିଲେ ? ନାହାତ ଦୁଇ କାନରୁ ଅଧିକ ହୋଇନାହିଁ କିମ୍ବା ଚୈତ୍ର କିଛି ସଙ୍କେତ ପାଉନାହାନ୍ତି । ଆପଣ ମତେ ଭୁଲେଇଲେ କି ମୁଁ ଭୁଲିବି ? ଦୋହ ମହାଶୟ ! ଆମ ଉପରେ ଟିକିଏ ପ୍ରସନ୍ନ ହଉନ୍ତୁ ।

ବାବାଜୀ—ଚୁମର ମନର ଦୈବଶ୍ୟ କଥା ମଧ୍ୟ ଆମେ ଅନୁମାନ କରି କହିଲୁଁ । ଚୁମେ ଯେତେବେଳେ ତୋଟାର ସେ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଆସିଥିଲା, ତେତେବେଳେ ଆମ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀଲୋକ ଅବଶ୍ୟ ଦେଖିଥିବ । ପୁନଶ୍ଚ ଆସିଲାବେଳକୁ କାହାରିକୁ ନ ଦେଖିଲା । ଆମର ଆଚରଣ ଚୁମକୁ ଜଣାଇଛି ଓ ଚୁମର ମନ ଦୁଃଖ ଓ ଅପରାଧ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଚୁମ ମନରେ ଦୈବଶ୍ୟ ଜନ୍ମିଥିବ, ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ ଆମେ କହିଥିଲୁଁ । ଦୈବ ଚାହା ଠିକ୍ ଘଟିଲା । ଏହି ପ୍ରକାରରେ ୩୦ ସାଧୁମାନେ ନେ କଳ୍ପ ରଖିଥିଲେ । ହେ ଚୁମକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଆମେ ପ୍ରଥମେ କପଟ କରି ଏପରି ଇଙ୍ଗିରେ କହିଥିଲୁଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ସବୁ ଜାଣିବ । ମହମ୍ମା, କର୍ଣ୍ଣପିଣ୍ଡଟ ବନ୍ଦ୍ୟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ।

ଶିବ—ଆଜ୍ଞା, ସେ ପରମହଂସ ମୁଣ୍ଡିଏ ଶାଳଗ୍ରାମ ମୁଖରୁ ବାହାର କରିନ୍ତି କପରି ?

ବାବାଜୀ—ବାଗକର କେଲା ମୁଖରୁ ଅବର ଓ ଟଙ୍କା ପଇସା ବାହାର କରେ କପରି ? ଜଣେ ଇଙ୍ଗରେକ ବାଗକର ଟୋପି ମଧ୍ୟରୁ ଏକେ ଗୁଣ୍ଡିଏ ପେଣ୍ଡୁ ବାହାର କଲେ ଯେ ସେ ସବୁ ପୁଣି ଟୋପିରେ ପୁରେଇଲାବେଳକୁ ତହିଁରେ ସ୍ଥାନ ନ ହେଲା । ମୋ ପରମହଂସ ମୁଖରୁ କୋଟିଏ ଶାଳଗ୍ରାମ ବାହାର କରିବାର କି ଆବଶ୍ୟକ ? ଏହା କୁହୁକ ଅଟେ, ମହମ୍ମା ନୁହେଁ । ତାହାର ମହମ୍ମା ଥିଲେ ସେ ଦ୍ୱାର ଦ୍ୱାର ଚାଲିଲା ନାହିଁ ।

ଶିବ—ଆଜ୍ଞା, ତାହା କୁହୁକ ହୋଇପାରେ ।

ଜେମସ୍—ହଉ, କୁହୁକ ହେଲେ କଣ ହେଲା, ମନ୍ତ୍ର ବଳ ତ ହେଲା । ମନ୍ତ୍ରଯୋଗେ କୁହୁକ ହୁଏ ଓ ମହମ୍ମା ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।

ବାବାଜୀ—ଓହୋ ! ଏ ବାବୁଙ୍କର ତ ସ୍ବରୂପ । କୁହୁକ ମନ୍ଦ ବଳରେ ହୁଏ ନା, କମ୍ବା ମନ୍ଦର କହୁଛି ବଳ ନାହିଁ । ମନ୍ଦର ବଳ ଅଲୋ ବାଳକର କେଳା ଦୁଇ ଗୁଣ ଅଣା ପାଇଁ ଦ୍ଵାର ଦ୍ଵାର ନ ବୁଦ୍ଧ ମନ୍ଦ ବଳରେ ଟଙ୍କା କରୁଛି ଟାଣି ଆଣୁଥାନ୍ତା । ବାସ୍ତବରେ କେତେ କୁହୁକ ଚତୁରତା ଓ ଚଞ୍ଚଳତା ଦ୍ଵାର ହୁଏ, କେତେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ମୁଣ୍ଡରେ ହୁଏ, କେତେକ କଳ କୌଶଳେ ଓ ଯନ୍ତ୍ର ସହାୟତାରେ ହୁଏ । ଇଙ୍ଗରେକମାନେ ମନ୍ଦ ମନନ୍ତ ନାହିଁ କମ୍ବା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ କିପରି କେଳାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଗମକାର କୁହୁକ ଦେଖାନ୍ତି ? ଅମେ ଗୋଟିଏ କୁହୁକ ଭ୍ରମକୁ ବୁଝାଇ ଦେଉଛୁ ଶୁଣ । ରବର ନାମରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଠାବତ୍ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅଛି ତାହା ଟାଣିଲେ ଚଢ଼ଇ ଚପିଲେ ଯାଏ ହୁଅଇ । ତହିଁର ପୋଲ ପେଣ୍ଟୁ ଚପା ହୋଇ ଟୋପିର ଲୁଗା ମଧ୍ୟରେ ପଶିଥାଏ, ସେ ପେଣ୍ଟୁରେ ରହୁ ଥାଏ, ତାହା ଲୁଗା ମଧ୍ୟରୁ ବାହାର କଲେ ବାମ୍ବୁ ସହାୟତାରେ ତାହା ଫୁଲି ନଦା ପେଣ୍ଟୁ ପାସୁ ହୁଏ । ସେ ପରମହଂସ କଳରଙ୍ଗର ସେହିପରି ରବରପେଣ୍ଟୁରୁ ପାଟି ମଧ୍ୟରେ ସୁବୁରୁ ଯାଏ ରଖିଥାଏ, ଭ୍ରମ ସାକ୍ଷାତରେ ଗୁଣ୍ଡରୁ ବାହାର କଲେ ତାହା ଫୁଲି ଶାଳସ୍ଥାମ ରୁଲ ଦୃଶ୍ୟ ହେଲ, ପୁଣି ତାହା ମୁହଁ ମଧ୍ୟରେ ପୁରେଇ କଳରେ ଯାଏ ରଖିଲ, ପଶ୍ଚାତ୍ତ ଦାହାର କଲ ଗଣ୍ଡସ ମଧ୍ୟରେ ରଖିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ସୁନ୍ଦରେ ସବୁ କୁହୁକ ହୁଏ । ବୁଝଲ ?

ଶିବ—ହଁ ମହାରଜ ! ବୁଝିଲୁଁ ।

ବାବାଜୀ—କୌଣସି ଧର୍ମରେ ଭ୍ରମର ବିଶ୍ଵାସ ହୁଇନାହିଁ । ସର୍ବଜନ୍ତୁ ଇଶ୍ଵରଙ୍କଠାରେ ମତି ହୁଇନାହିଁ, ଅସ୍ପଷ୍ଟ କଥାରେ ବିଶ୍ଵାସ ହୁଇ ଓ ଅଳକ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦରେ ମତି ରହୁଛି, କଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦୁଃଖର ବିଷୟ । (କେମସ୍ ପ୍ରତି) ଭ୍ରମେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସାରକଥାରେ ଅବିଶ୍ଵାସ କରି ସେ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କଲ, ମାତ୍ର ଅସାର କଥାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଵାସ ଅଛି, ଅଜ୍ଞାନତା ଓ କୁହୁସାର ଲେଖ ମାତ୍ର ଯାଇନାହିଁ । ଜ୍ଞାନ, ଧର୍ମ ଶିକ୍ଷା କରି ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ସଫଳ କର । ଏଥିରେ ଭ୍ରମମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମଙ୍ଗଳ ହେବ । ଆତ୍ମା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସ । ଭ୍ରମର ଦଣ୍ଡବନ୍ଧ ହେଉ ନଥ ।

ଶିବ—ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଇଚୁଁ, ଆଉ କାହିଁକି ଫେରିନେବୁଁ ।

ବାବାଜୀ—ଟଙ୍କା କରୁଥିଲେ ଆମର କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥାଏ, ଆମର ତା ଡଣ ହବ ? ଭ୍ରମର କିଛି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆସିନାରେ । ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନରେ ଦାନଦାନର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆମେ ନରୁ ନାହିଁ, ଭ୍ରମେ ଫେରି ନଥ ।

ଜେମସ୍—(ହରତ) ବାବାଜୀ ତ ଆମ ପାଦର ସାହେବ ପରି ବୁଝେଇଲେ, ବୁଝିବାର ବସ୍ତୁରେ ସାହେବ ଯାହା କହନ୍ତି ତାହା ସତ ଅଟେ ।

ଶିବ ଓ ଜେମସ୍—(ପ୍ରଣାମି ଖେରନେଇ) ଆଜ୍ଞା, ମହାରାଜ ! ଆମେ ଆସିବୁଁ ।
ଦରବର ।

ବାବାଜୀ—ମଜଲ ହଉ, ଧର୍ମରେ ମତ ଓ ରାଜରଜଠାରେ ଭକ୍ତ ହଉ ।

[ଶିବ ଓ ଜେମସ୍ ଛବି ଗ୍ରସ୍ତାନ]

(ଆନନ୍ଦ ପୁରାଣର ପ୍ରବେଶ)

ବାବାଜୀ—କରେ ବାବା, ପୁଣି କାହିଁକି ?

ପୁରାଣ—ମହାରାଜ ! ଅଜି ମୁଁ ବଡ଼ ଅପରାଧ କରିଛି । ଆପଣ ଆସିଲବେଳୁଁ, ମୋ ମନ ଯେପରି ସନ୍ତାପିତ ହୋଇଛି ତାହା ମୋ ମନର ଜାଣେ । ଆପଣଙ୍କୁ ଭେଜନ ନ କରାଇଲେ ମୋ ମନ ସ୍ଥିର ହୁଏ ନାହିଁ । ଠାକୁରଙ୍କର ପ୍ରଣାଦ ଆଣିବି, ଆପଣ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଏହା ଘେନି କରିବା ହେଉଛି । ନ କଲେ ମୁଁ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ହେବି, ମରଣ ଭୁଲି ତ ହୁଏ, ଅଧିକ କରି କହୁଛି ?

ବାବାଜୀ—ଆମ ପରି ପ୍ରସାଦ ଆଣିବୁଁ । ଆଉ ଆଉ, ତୋର ଏପରି ସୁମତିରେ ଆମେ ଅତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲୁଁ । କିନ୍ତୁ ଆମେ କୋତେ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରାମର୍ଶ, ତୁ ସତ୍ୟ କହୁଥିବୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଆମେ ପ୍ରସାଦ ପାଇବା; ନଚେତ୍ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନାହିଁ ।

ପୁରାଣ—ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଯାହା ଜାଣୁଥିବି ଅବଶ୍ୟ କହୁଛି । ଆପଣ ଭେଜନରେ ବସନ୍ତ । କଥା କାହିଁ ହୁଏ, ଭେଜନବେଳେ ଗପ ହେଲେ ବଡ଼ ସୁଖ ହୁଏ ।

ବାବାଜୀ—ସତ, ଆଉ କ'ଣ ଆଣିବୁଁ ଆଣ ।

(ବାବାଜୀ ଭେଜନରେ ବସିଲେ)

ପୁରାଣ—ଏ ସ୍ଥାନଟି ଅତି ଉତ୍ତମ, କିନ୍ତୁ ନିର୍ବୋଧ, ଲୋକଙ୍କର ଅଧିକ ଗତାସ୍ଥାନ ନାହିଁ, ଆପଣଙ୍କୁ ଭଲ ହେଉଥିବ ।

ବାବାଜୀ—ନାହିଁ ବାବା, ତୋର ଯୋଗେ ଦୁଇ ଚାରି ଲୋକ ଆସି ଆମକୁ ଭରସା କଲେଣି ।

ପୁରାଣ—ଓ ଯୋଗେ କିଛି ମହାରାଜ !

ବାବାଜୀ ତୁ ଉପହାସରେ ଅମର ମହିମା କଥା ଯାହା କହୁଥିଲୁ, ଲୋକେ କାହା ସତ ବୁଝି ଆମ ଠାକୁ ଆପଣା କାମନା ପୂର୍ବକ ପାଠି ଆସିଥିଲେ । ଭବ, ଏପରି ମିଥ୍ୟା କଥା କପଟ ରଚାଇ ଦେଲୁ ?

ପୁରୁଷ—ମହାରାଜ ! ମୁଁ କାହାରିକୁ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ କିଛି କହୁ ନାହିଁ । ଦାମା ସେ କଥା ଉଣା ଅଧିକରେ କାହାରିକୁ କହୁଥିବ, ସେ କ୍ୟାନ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚରେ ଆଉ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରିଥିବ, ଏହୁ ହକାରେ ସେ କଥା ସତ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଉଠିଥିବ । ମୂର୍ଖ ଲୋକେ କୌଣସି କଥା ଠକ କଣ ବୁଝିବେ ନାହିଁ ନା ଠିକ୍‌କରି କହୁଥିବେ ନାହିଁ । ଝାଡ଼ାବାନ୍ତ ସ୍ତୋତ୍ର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ନାନାଦି ଅସମ୍ଭବ କଥା ବାହାରେ, କାଳଶାମାନେ ଠାକୁରାଣୀ ଲାଗିବାର ଛଟାକଣ ନାନାଦି କଥା କହୁ ଆଗ୍ରପଣେ ଉପାର୍ଜନ କରନ୍ତି କା ମାନ୍ୟ ପାନ୍ତି । ଖଲ ଲୋକେ କିଛି ଲକ୍ଷଣରେ ବା କୌତୁକ ଦେଖିବା ପାଇଁ ନାନାଦି ଅଳ୍ପ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବହାର କରନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଚର୍ଚ୍ଚରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଚଉକୁଣ୍ଡରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଅଜ୍ଞ ଇଚ୍ଛା ଲୋକେ କଥା ଚେଣିକି ଥାଉ, କେତେକ ବାବୁ ଭୟା ମଧ୍ୟ ଏ ସବୁ ମାନନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ମାନେ ନା । ମୁଁ ଦୃଷ୍ଟ ହେଲେ କଣ ହେଲା ? ମୋର ବୁଦ୍ଧି ଅଛି, ସାହସ ଅଛି ମୁଁ ମୁଦା ଧରି କେତେ ତାଳଣୀକୁ ଭଣ୍ଡୋର କରି ଦେଇଛି ।

ବାବାଜୀ—ଲୋକେ ଏପରି ଅବେଧ, ବଡ଼ ଦୁଃଖର ବିଷୟ । ବାବୁଙ୍କର ସବୁ ଭୁଲ କ ?

ପୁରୁଷ—ଆଜି ବାବୁଙ୍କର ଅନନ୍ତ ଶଯ୍ୟା କାଲିକୁ ଯେପରି ହୁଏ । ଆଜି ସେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ, ଆମେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ହଁ ସବୁ ଭୁଲ ।

ବାବାଜୀ—ତେ ର ଅନୁଦ ତାକୁ ଉପହାସ କରୁଛୁ !

ପୁରୁଷ—ନାହିଁ ଉପହାସ କରୁ ନାହିଁ ଯେ । ମୁଁ କେତେକେଲେ କେମନ୍ତେ ଟିକିଏ ରଙ୍ଗରେ କଥା କହୁ ଦିଏ । ବରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ ସୁଖ ପଡ଼େ, ହସ କୌତୁକ ହୁଏ । ଅଗ୍ର ବାବୁ, ଯେପରି ଶୁଣନ୍ତି ସେହିପରି ଶାନ୍ତ ଓ ଦୟାକର, ଧାର ଅହଙ୍କାର ଟିକିଏ ନାହିଁ । ଆପଣ କି ସ୍ୱପ୍ନ କଥା ପରୁଷକାର କହୁଥିଲେ ?

ବାବାଜୀ ସତ କହୁନୁଟି କି କପଟ କରୁଛୁ ତ ନାହିଁ ?

ପୁରୁଷ—ନାହିଁ ମହାରାଜ, କପଟ କରୁଛୁ ନାହିଁ । ଥରେ ହୃଦୟ ବୋଲି କି ସବୁ ଥର ହୃଦୟ ? ଲୋକ ଦେଖି କ୍ୟାହାର କରବାକୁ ହୁଏ ନା ?

ବାବୁ ଜୀ—“ଲୋକ ଦେଖି ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହୁଏ”—ଏଥର ଅର୍ଥ କଣ ?

ପୁରୁଷ—ତଳ ଲୋକ ସଙ୍ଗରେ ତଳ ବ୍ୟବହାର, ମହା ଲୋକ ସହକ ମହା ବ୍ୟବହାର ।
ଯେ ମୋର ମହା କଲ ମୁଁ ତାକୁ କାହିଁକି ଗ୍ରହଣ ? ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାହାର ମହା
କରିବି ।

ବାବାଜୀ—ନା ନା, ଏହା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଯେଉଁ ବ୍ୟବ୍ତ ତୋତର ମହା କଲ, ସେ
ଦୋଷୀ ହେଲା । ସେ ତହିଁର ଦଣ୍ଡ ଲଢ଼ିବାଲା ବା ପରକାଳରେ ନିଶ୍ଚୟ
ପାଇବ । ତୁ ଯେବେ ତାହାର ମହା କଲୁ ତୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଦୋଷୀ
ହେଲୁ, ସେହିପରି ଦଣ୍ଡ ପାଇବୁ । କେବେ ତୋର ଲଭ କଣ ? କାହାର
ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାର୍ଥ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ପୁରୁଷ—ସତ । ସେତେ ଜ୍ଞାନ ଆମର ନ ହେବାରୁ ତ ଏପରି ଦଶା । ଗୁପ୍ତ କଥାଟି
କଣ କହୁବା ହେଉନୁ ।

ବାବାଜୀ—ତୁ ଗାରଡ଼ ବଦ୍ୟା ଜାଣ ?

ପୁରୁଷ—ହଁ ମହାରଜ, ମୁଁ ଆଉ ଜାଣେ ।

ବାବାଜୀ—ହନୁସିଂହର ରାଜାଠାରୁ ତୁ ଭୁଲ ଗ୍ରହଣସ୍ୱରାଜ ଅମେ ଶୁଣିବୁଁ । ତହିଁର
ପ୍ରକୃତ କଥା କହନ ?

ପୁରୁଷ—ମହାରଜ ! ‘ପଟ୍ଟକର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦଭେଦ’ ଏପରି ନିଷେଧ ଅଛି ମୁଁ ତାହା କହୁବି
ନାହିଁ, ତାହା ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ମୋ ବୃତ୍ତି ମରଯିବ । ମୋ ଦୋଷ
କ୍ଷମାକର ।

ବାବାଜୀ—ଆମେ ନିଶ୍ଚୟ କହୁବୁଁ, ତୋ କଥା କଦାପି ପ୍ରକାଶ କରିବୁ ନାହିଁ ।
କାଲି ତ ଆମେ ଏଠାରୁ ଚାଲିଯିବ, କହୁବା ଅବା କାହା ଆଗରେ ? ଗୁଣି
ବୃତ୍ତିଟି ଠକ ବୃତ୍ତି, ଆମେ ଏହା ଜାଣୁ । ଏଥିଲାଗି ‘ପଟ୍ଟ କର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦଭେଦ’
ନିଷେଧ ରାଧିକି ହେଉଛି । ତୁ କପର ଠକ, ଏତିକି ଜାଣିବାର ଆମର
ପଣ । ତୁ ଯେବେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଲଢ଼ନ କରିବୁ ତେବେ ଆମେ ଆଉ ସେନା
କରିବୁ ନାହିଁ ।

ପୁରୁଷ—ମୁଁ କହୁଛି, ମହାରଜ ସେନା କରନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଦୋହ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର,
କଦାପି ପ୍ରକାଶ କରିବେ ନାହିଁ । ହନୁସିଂହର ରାଜା ସଙ୍ଗେ ମୋର ମୁଣ୍ଡ
ଅଛି । ମୋର ନାମ ବାହାର ହୁଏ ସକାଶେ ମୋହର ଶିକ୍ଷାରେ ସେ ଗୁଣି ।

ନକ୍ଷତ୍ର, ଗୁଣିମାନେ ଝାଡ଼ିଲ ନେଲକୁ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଚଢ଼ି ବସିଲ । ମୋର ନଖେ ସଙ୍ଗୀ ଅଛୁ, ସଙ୍ଗୀ ନ ଥିଲେ ଗୁଣି ବଞ୍ଚା ଭଲ ଚଳଇ ନାହିଁ । ସେ ହୁନୁସିଂହ ଚକଟରେ ମୋର ଭଗ ପ୍ରଶଂସା କରିବାରୁ ହୁନୁ ମୋତେ ଡାକିଲ । ମୁଁ ଯାଇଁ ତାହାର ଭର୍ତ୍ତାକୁ ଝାଡ଼ିଲ ମାଧ୍ୟମେ ସେ ଭଲ ହୋଇଗଲା; ତହୁଁ ମୋର ନାମ ଖ୍ୟାତ ହେଲା । ଏବେ ଯେଉଁଠି ଭୂତ ଲାଗୁଛି ଆଗେ ମୋତେ ଡାକିଲା; ପଡ଼ୁଚ । ଭୂତ ମିଛ, ସେମାନେ ଆପଣାର କିଛି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଗୁଣା କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ନାସରେ ଆସୁତ ହୁଅନ୍ତି । ଗୁଣା ନଥିଲେ ବାତ ପିଣ୍ଡ ବା ଅନ୍ୟ କିଛି ରୋଗ ଅଥବା, ମାତ୍ର ଏହା କୃତକ ଘଟେ ।

ବାବାଜୀ—ତେବେ ଉହୁ ଭୂତ ହୋଇ ଲାଗିଲୁ, ଉହୁ ଗୁଣିଆ ହୋଇ ଝାଡ଼ିଲୁ ? ଏତକିରେ ତୋର ନାମ ବାହାରିଲା, ନା, ଆଉ କିଛି ଉପାୟ କରିଥିଲୁ ?

ସୁର୍ଦ୍ଦାଶ—ଆଉ କିଛି କରିଥିଲି—ନଖକୁ ଡେଇଁଛା ଦେଇ ଚରଗତ କରି । ଖଣ୍ଡେ ଭଙ୍ଗା ଛୁଆଁ, ନଖ ଓ ତେରକୁ ବାଲରେ ଗୁଡ଼େଇ ତାକୁ ଦେଇ କହୁଛି କି ଯେତେବେଳେ ମୋ ନିକଟରେ ଅନେକ ଲୋକ ଥିବେ ତୁ ତେତେବେଳେ ମୋଠାକୁ ଏହାକୁ ଘେନି ଆସି କହିବୁ—ସୁର୍ଦ୍ଦାଶ ! ଆପଣ କାଲି ଯେ ପାଣି ମନ୍ଦି ଦେଇଥିଲେ ସେ ପାଣି ପିଇବାର ଦଣ୍ଡାକରେ ବାନ୍ତି ହୋଇ ଏ ଔଷଧ ମୋ ପେଟରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ଆଜି ମୋ ଦେହ ବାର ପଥରେ ଭଲ ହେଇଗଲା, ମୁଁ ରୋଗ ଗୁଣି କେତେ ଔଷଧ କରି କିଛି ଧରିଲ ନାହିଁ । ଏହା ଇମ୍ମିଆତ ମୋତେ ଖାଉଥିଲା, ଔଷଧ ଗୁଣି କରନ୍ତା କୁଅଡ଼ୁ ? ମୋ ଗ୍ରାଣ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା ଆପଣଙ୍କ ଯୋଗେ ପ୍ରାଣ ପାଇଲି । ଏହା କହୁ ମୋତେ ଟଙ୍କାଟିଏ ଦେଇ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିବୁ, ବାବା ଦୁଇଟଙ୍କା ତୋହୋର । ସେ ଠିକ୍ ଏହୁପରି କଲା । ଦେଖିବା ଲୋକେ ଚକିତ ହୋଇ ମୋର ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା କଲେ, ମୋ ନାଁ ବାଜିଗଲା ।

ବାବାଜୀ—ଆଜ୍ଞା, ବଳି ମାହାନ୍ତି ଘରେ ଭୂତର ଉତ୍ପାତ ବୃଦ୍ଧି କହିଲୁ ?

ସୁର୍ଦ୍ଦାଶ—ବଳି ମାହାନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ମାଗୁଣି ମାହାନ୍ତିର ଭଗ ବଦାଦ । ବଳି ଘରେ ଭୂତ ବା ଖାର ବାଉଁଶର ଉତ୍ପାତ କରେଇବା ପାଇଁ ମାଗୁଣି ମୋତେ ଦଶ ଟଙ୍କା ଯାଚିଲା । ତହୁଁ ମୁଁ ବଳର ଦାସୀକୁ କରଗତ କରି ତାହା ଦ୍ଵାରା ଓ ମୋହର ସଙ୍ଗୀ ଦ୍ଵାରା ତାହା ଘରେ ନାନାଦି ଉପଦ୍ରବ କରେଇଲା । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ମୋର କପାଳ ସୁଯୋଗକୁ ଦିନେ ରାସରେ ବଳର ବଡ଼ ସୁଅ ନିଦ ବାଉଁଶା ରୋଗରେ ଅଚେତନ ଅବସ୍ଥାରେ ଦୁଇ ପା ବାଟ ଚାଲିଯାଇ, ଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ିଆରେ ପଡ଼ିଯିବାରୁ ତାହାର ଚେତନା ହେଲା । ଏ ରୋଗରେ ଲକ୍ଷଣ

ଏହି ପ୍ରକାର, କିନ୍ତୁ ଲୋକେ ବୁଝିଲେ ଭୁବ ନାକୁ ଉଠେଇ ନେଇ ଗଡ଼ିଆରେ ମଡ଼ି ଦେଲା । ବଳି ବଡ଼ କାତର ହୋଇ ମୋତେ ପହଞ୍ଚି ଟଙ୍କା ଯାତକାରୁ ଲୋକ ଦେଖିବାକୁ ପୁଜା କରି ବୁକୁଡ଼ା ବଳି ଦେଲା । ତାକୁ ଉଠାରୁ ଔଷଧ ମାଣିଆଣି ତାହାର ପୁଅକୁ ଖୁଆଇଲି, ସବୁ ଶାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ବଟପୀ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଯୋଗେ ମଧ୍ୟ ଏହୁପରି ଭୂତ ବା ବାଇର ଉତ୍ପାତ ହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଆପଣାର ମନ୍ତ୍ର ବାମନାର ପୁରାଣ ପାଇଁ ଜନ ଭୁତର ଉତ୍ପାତ ଏପରି ଭଙ୍ଗିରେ ରଚନା କଲ ଯେ, ଉତ୍ସବେ ତାହାର ଘର ଲୋକେ ଜନ ସକାଶେ ଗୋଟିଏ ଘର ଗୁଡ଼ି ଦେଲେ । ବର୍ଷେକାଳ ଏହୁପରି ଚଳିଗଲା, ଦୈବୀ ଦିନେ ଜନ ଭୂତ (ବଟ ଧୁରୁଷ) ସେ ସ୍ତ୍ରୀର ସ୍ବାମୀ ଦ୍ଵାରା ଧରାପଡ଼ିବାରୁ ଉତ୍ପାତ ଶାନ୍ତ ହେଲା ।

ବାବାଜୀ—ଆଉ କଣ ଜାଣୁ କହନ୍ତୁ ?

ପୁରାଣ—ମୋର ତ ସବୁ ବିଦ୍ୟା ନେବ, ମୁଁ ଆଉ କଣକି କଣ ?

ବାବାଜୀ—ଆରେ, ଆମେ କାହିଁକି ତୋର ବିଦ୍ୟା ନେବା ? ଶୁଣିବାକୁ କୌତୁକ ଲାଗୁଛି, କହ କହ ।

ପୁରାଣ—ଏ ଦେଶରେ ଉତ୍ତମ ବଳଦ ନ ଥିବାରୁ ଶେଗ ବ୍ୟବସାୟରେ ଭାରି ଭ୍ରମ ଅଛି । ରକ୍ତପିତ ଶେଗରେ ରକ୍ତବାନ୍ତ ହେଲେ କିମ୍ବା କୌଣସି ବାତ ଶେଗରେ ଦେହରେ ବୁଝି ମାଇଲା ପରି ଜଣାଗଲେ, ଲୋକେ ତାକୁ ବାଣ ସିଂହାର ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ କରନ୍ତି । ବାତ ବା ମହାଶୂନ ଶେଗରେ ଶେଗୀ ଅତି କ୍ଷୀଣ ଓ ଦୁର୍ବଳ ହେଲେ ତାକୁ କେହି ସୁଦ୍ଧା ମଦରକା ବା କତଲାଗି କମିଆଁ କରାଥବାରି ଲୋକେ ମନେ କରନ୍ତି । କୌଣସି ଶେଗ ଚିହ୍ନ ନ ଗଲେ କିମ୍ବା ଚକସ୍ତା ଦୋଷରେ ଦେହ ବିକୃତଭାବ ଧରିଲେ ଶେଗୀକୁ କେହି କିଛି ଯାଦୁ ଟୁଣା କରାଥବାର ବିଶ୍ଵାସ ହୁଏ । ଏ ସ୍ଥଳେ ଆମର ଉପାୟ ହୁଏ । କୌକୌ ସ୍ଥଳେ ଆମେ ଶେଗୀ ପେଟରୁ ଯାଦୁ ଔଷଧ ବାହାର କରି ଦେଖାଇ ଦେଉ ।

ବାବାଜୀ—ଏହା କି ପ୍ରକାର ହୁଏ ?

ପୁରାଣ—ଟିକିଏ ତେର ଓ ନଖକୁ ବାଲରେ ଗୁଡ଼େଇ ପୁରୁଷ ପାଟି ମଧ୍ୟରେ ଯାକି ରଖ । କିଛି ପୁଜା କରି ଶେଗୀ ପେଟରେ ଗ୍ରୋଟ ନଳଟିଏ ବସେଇ ମାଡ଼ି ଦେଉ ଓ ନଳ ଉଠେଇ ହଠାତ୍ ଫୁଙ୍କି ଦେଉ, ଫୁଙ୍କ ସହିତ ସେ କୃତ୍ରିମ ଔଷଧ ନଳ ମଧ୍ୟରେ ଯାଇ ତଳେ ପଡ଼େ । ଲୋକେ ବୁଝନ୍ତି ମନ୍ତ୍ରକଳରେ ଔଷଧ ପେଟରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । କୌକୌ ସ୍ଥଳେ କେବଳ ପୁଜା କରୁଁ,

ଏଣେ ଦୈତ୍ୟ ଚକ୍ରା ମଧ୍ୟ ହେଉଥାଏ । ଦୈତ୍ୟ କେହି କେହି ଭଲ ହେଲେ
ଗୁଣୀର ନାମ ହୁଏ । ମାତ୍ର କେବଳ ଗୁଣୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଅନେକ
ଲୋକ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ବାବୁକୁ ମୁଁ ଭଲ କରିବି । ତାକୁ ଜୁର
ସେଗରେ ବଇଦ୍ଧ ଅତି ଗରମ ଔଷଧ ଖୁଆଇବାରୁ ଜୁର ଉଣାହେଲେ ମାତ୍ର
ଗରମ ଯୋଗେ ଅରୁଚି, କଣ୍ଠ ଶୁଷ୍କ, ଦେହର ଦାହ ଇତ୍ୟାଦିରେ ବାବୁ
ଶଯ୍ୟାଗତ ହେଲେ । ବଇଦ୍ଧର ବୁଦ୍ଧି ବଣା ହେଲା । ସେ କହୁଲ ନାଡ଼ିରେ
ଜର ନାହିଁ, ଏ ସବୁ କମିଆର ଫିସାଦ । ତହିଁ ବାବୁ ମୋତେ ଡକିଲେ । ମୁଁ
ଗରମ କଥା ବୁଝି ପାରିଲି ମାତ୍ର ତାହା ପ୍ରକାଶ ନ କରି, ବାବୁକୁ କାଟି ପାଣି
ପିଆଇଲି । ମନ୍ତ୍ର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଲିପାଇବାକୁ ଦେଲି ଓ ପୁନଃ କଲଣ ଜଳରେ ସ୍ନାନ
କରାଇଲି । ଏହି ଶୀତଳ ଉପଚାରରେ ବାବୁ ଭଲ ହେଲେ । ଆହାର
ଦୋଷରେ ଅଳ୍ପ ହେଲେ, ଭୋଜନରେ କାହାର ମନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଅବାର
ଓ ବାଜି ଯୋଗେ ଅଥବା ଧାତୁ ଗୁଣେ ପ୍ରସବ ବେଦନା ଅଧିକ ହେଲେ ତାକୁ
କେହି ବନ୍ଦ ଅବାର ବଢ଼ାଏ ହୁଏ । ଏ ସ୍ଥଳେ ପାଣି ମନ୍ତ୍ରଦେଉ, ପାଣିଯୋଗେ
ଅବା ସ୍ବରାବରେ ଭଲ ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରର ନାମ ହୁଏ । ସବୁ ମନ୍ତ୍ର ଏହି ପ୍ରକାର,
ମାତ୍ର ସାପ ମନ୍ତ୍ର ମତେ କିଛି ଠିକ୍ ବୋଧ ହୁଏ, କାରଣ ମୁଁ କେବେ କେବେ
କେବଳ ମନ୍ତ୍ର ଯୋଗେ ବିଷ ଉତ୍ତରାବି ।

ବାବାଜୀ—ନା ନା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ତହିଁର କଥା ତେବେ ତୁ ବୁଝି ନାହିଁ ।
ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ କେବଳ ମନ୍ତ୍ର ଯୋଗେ ବିଷ ଉତ୍ତରାବି, ସେ ସ୍ଥଳେ ଆଦୌ
ବିଷ ନ ଥାଏ । ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବ ସୁଦ୍ଧା ୨୫ ଜାତିର ସର୍ପ ଅଛନ୍ତି । ତହିଁ
ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ୫ ଜାତିର ବିଷ ଅଛି । ବାବା ସର୍ପର ବିଷ ନାହିଁ । ବସାକୁ
ସର୍ପ ମଧ୍ୟ କୁପିତ ନହୋଇ କାମୁଡ଼ିଲେ କିମ୍ବା ତାହାର ବିଷଦନ୍ତ ଝଡ଼ି
ଯାଇଥାଲେ, ବିଷ ଚଢ଼ଇ ନାହିଁ । ଏପରି ଦଂଶନ ସ୍ଥଳେ କେବଳ ଭୟରେ
ଦଂଶିତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବିଷଦ୍ୱାଳା ଜଣାଯାଏ ଓ କେହି କେହି ମୂର୍ଚ୍ଛା ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ।
ବ୍ରହ୍ମ ଗୁପ୍ତା, ଆର୍ତ୍ତସିଦ୍ଧା, ଫୁଲ୍ଲ ଓ ପାଣି ଯୋଗେ ଭୟ ଗ୍ରାସେ ଓ ଚେତନା
ହୁଏ କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରର ନାମ ହୁଏ ।

ପୁରୁଷା—ହଁ, ଏଭଳା ହବ; ଠିକ୍ କଥା । ମନ୍ତ୍ରର ବଳ ଥିଲେ ଝାଡୁ ଝାଡୁ ବିଷ
ଚଢ଼ନ୍ତା ନାହିଁ; ନା କେହି ମରନ୍ତେ ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—ଆଉ କଣ ଜାଣୁ ?

ପୁରୁଷା—କଥା କଣିକୁ ଚରି ଦୁଇ ଜାଲକୁ ଚରା ପାଖ ଭିତରକୁ କରି ଦୁଇଜଣ ଦୁଇ
ମୁଣ୍ଡ ଧରିଲେ ଦୁଇ ଜାଲ ଆପଣା ପୁଣେ ଟାଣି ହୋଇ ମଝିରେ ଲାଗିଯାଏ ।

ସ୍ବଭାବରେ ଏପରି ହୁଏ କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏହା କେତେକ ଉପାୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଲୋକେ ଗ୍ରହଣ ମନ୍ଦ କଲରେ ଦୁଇଫାଳ ଲାଗିଯାଏ । ମାମଲତକାର- ଠାରୁ ପୂଜା ଖର୍ଚ୍ଚ ନେଇ ମନଜମାରୁ ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଡିଗ୍ରି ହେବାର ପନ୍ଥକ ଚିଣ୍ଟିଲେ, ଜୟ ହେବାର କହେଁ; ନଚେତ୍ କିନ୍ତୁ କଷ୍ଟ ଲେଖିବାର କହେଁ । ଡାଲପୁପାରି ଲଢେଇରେ ଯେତେ ଚାଣ୍ଡ ହୁଏ ସେ ସବୁ ଦୁଇ ଗଣିଙ୍କ ଯୋଗ ସାଲସରେ ହୁଅଇ । କିଣିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହାପାଏ ତାହା ଦୁହେଁ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ବାଣ୍ଟି ନଥାନ୍ତି । ଏହପରି ମୁଁ ଯେତେ ଜାଣେ ସେ ସବୁ କହିଲେ ରାତି ପାହୁଡ଼ିବ । ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି, ମନ୍ଦ ଯୋଗେ ଭଲମନ୍ଦ କିନ୍ତୁ ହୋଇ ନପାରେ । ମୁଁ ଅଧିକ କଣ କହିବି । ଏତକ କହୁତ ଏହା ପ୍ରକାଶ କରି ମୋ ଦାନାରେ ଧୂଳି ଦେବେ ନାହିଁ ।

ବାବାଜୀ—କଲକାଲର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗାୟତ୍ରୀ ଗୁଡ଼ି ଗାରଡ଼ି ଶିଖିବର କଥାଟି ଠିକ୍ ଅଟେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣା—ମୁଁ ଗାୟତ୍ରୀ ଶିଖି ନାହିଁ କି ?

ବାବାଜୀ—କଣ ଶିଖିବୁ କହୁଲୁ ?

ପୂର୍ଣ୍ଣା—ମହାରାଜ ! ଆପଣଙ୍କଠାରେ କଣ କପଟ କରିବି ? ଗାୟତ୍ରୀ ପଢେ ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ପଢେ ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ପିଲାଦିନେ ଗାୟତ୍ରୀ ଓ ପୂଜା ମନ୍ଦଗୁଡ଼ିଏ ଶିଖିଥିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ଅନେକ ପାସୋର ଗଲଣି ।

ବାବାଜୀ—ତେବେ ଠାକୁର ପୂଜାକରୁ କପଟ ?

ପୂର୍ଣ୍ଣା—ମାର ତାଲି, ଉଠା ଥାଲି । ନାକ କାନ ଝୁଇଁ, ଘଣ୍ଟ ବଜେଇଲେ ହେଲ । ଠାକୁରଙ୍କୁ ବେଶ କରିଦେଲେ ଲୋକେ ଦେଖି ପ୍ରେମରେ ଗଡ଼ିଯାନ୍ତି, ମନ୍ଦ କଥା କିଏ ଗୁହୁଡ଼ି ? ଅନେକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍କୁ ପୂଜା ଏହି ପ୍ରକାର ।

ବାବାଜୀ—ତୁ ବୃଦ୍ଧ ଟକଟିଏ । ହଁ, “ରଜା ଖାଏ ଚଣି, କେଲା ଖାଏ ଉଣି ।”

ପୂର୍ଣ୍ଣା—ମୁଁ ଠକ କପଟ ? ରୁଣି ବ୍ୟବସାୟ ତ ଏହି ପ୍ରକାର, ମୁଁ ତ ଗୁରୁଠାରୁ ଏହିପରି ଶିକ୍ଷା ପାଇଛି । ଅନ୍ୟ ଲୋକ ପରି ରୁଣି ବ୍ୟବସାୟରେ ମୋର ବଣ୍ଟାସ ଅବାବୁ, ବୀର ସାଧନା କରିବାର ମୋର କେଉଁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ତହିଁ ମୁଁ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣୀକୁ ଗୁରୁ କଲି । ସେ ମୋତେ ଏହି ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାଦେଇ କହିଲେ ମନ୍ଦ, ଭୁତ, ବୀର, ବାଉଁଶ ସବୁ ମିଛ । ସେପରି ଲୋକଙ୍କୁ କହିବାକୁ ହୁଏ । ମୁଁ ତ ଏକା ଗୁହେଁ । ସକଳ ଗୁଣୀଙ୍କର କାଣ୍ଡ ଉଣା ଅଧିକରେ ଏହି ପ୍ରକାର । ଆମେ ତ ବଳେ ବଳେ ବଳେ କାହାରିଠାରୁ ଯାଉ ନା, ଲୋକେ ଆମକୁ ନେହୁରୁ କରି ଡାକନ୍ତି । କିଛି କଣ କହୁଛନ୍ତି ପୀତା ହୋଇଛି ?

ବାବାଜୀ—ଅଜ୍ଞାନଟା, ଭ୍ରମ ଓ କ୍ଷୟର ହେତୁ ଲୋକଙ୍କର ଗୁଣି ବିଦ୍ୟାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
 ଅବାବୁ ସେମାନେ ଗୁଣିକୁ ନେହୁରୁ କରନ୍ତି, ନଚେତ୍ ପରୁରନେ ନାହିଁ ।
 ତୁ ଯେବେ ଜାଣିଶୁଣି ସେମାନଙ୍କୁ ଭଣିଲୁ ତେବେ ତୁ ଠକ ହେଲୁନାହିଁ ?

ସୁଝା—ଏକ ପ୍ରକାର ହେଉଛି ।

ବାବାଜୀ—ତେବେ ତୁ ଏ ବ୍ୟବସାୟ ଗ୍ରହଣ କର । ଠକ ବୁଝି ବଡ଼ ମନ୍ତ୍ର ।

ସୁଝା—ଏ ବାବୁ ଗୁଣିଦେଲେ ମୋ ନିବନ୍ଧ ତଳେ କିପରି ? ବାବୁଜୀଠାରୁ
 ଦେହଟଙ୍କା ଦରମାହା ପାଏ । ସେଥିରେ କି ମୋ କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷା ଯିବେ ?
 ଆପଣ ସିନା ତନୁ ଦଉଡ଼ି କାଟିଦେଇ ବସିବନ୍ତି । ମୋ ବେକରେ ପାଞ୍ଚ
 ପାଣି ବନ୍ଧା ।

ବାବାଜୀ—ତେବେ କିଛି ସହୁପାୟ କରି କରୁଛୁ ଉପାର୍ଜନ କରି, ଅସହରେ ରହୁନା ।

ସୁଝା—ଗୁଣିଲ ନାହିଁକି ମହାବଳ ! ଯେ ସତରେ ରହୁନା, ସେ ମରୁ ପଡ଼ିଲା । ଯେ
 ଅସହରେ ରହୁନା, ତାହାକି କରୁଛୁ ମାଡ଼ିଗଲା ।

ବାବାଜୀ—ନା ନା, ଏହା ବଡ଼ ଭ୍ରମ ଅଟେ । ସତରେ ପଣେ ଭଲ, ଅସହରେ କ'ଣ
 ଭଲ ନୁହେଁ । “ଅସହ ଧନ ଫଳେ ବହୁତ, ପିତା ବେଳେ ଯାଏ ମୂଳ
 ସହକ ।”

ସୁଝା—ତାହା ମୁଁ ଜଣେ ନାହିଁକି ? ସେ ତ ପଛର କଥା, ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ଲୋକ
 ସମ୍ଭାଳିବାର କଠିଣ, ଧୂଳି ମୁଁ ଜାତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

ବାବାଜୀ—ତେବେ ଲୋଭର ତୋ କେବେ ବନ୍ଧା, ପାଞ୍ଚପାଣି ନୁହେଁ । ଆଜ୍ଞା କି
 ଭଗ୍ନରେ ତୋର ଲୋଭ ହୁଏ ?

ସୁଝା—କିପରି ପଣେ ଲଭ କରି ସୁଖରେ ରହୁଛି, ଏହି ମୋହର ଇଚ୍ଛା ।

ବାବାଜୀ—ଏ ଇଚ୍ଛା ମନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ ବରଂ ଗୁଣିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଉଚିତ କିନ୍ତୁ
 ଅନ୍ୟାୟ ରୂପେ ଲଭ କରିବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ । କଥାରେ କହୁଛି
 “ଅନ୍ୟାୟରେ କିପାଏ ନେଲେ ତାହାଣେ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ।” ଅତଏବ
 ପରକୁ ଠକିଲେ ଲଭ ନାହିଁ, ତେବେ ଅଲଭ । ମିଥ୍ୟା, ପ୍ରବଚନା ଅପହରଣ
 ଇତ୍ୟାଦି ଅସହ ଉପାୟରେ ଅର୍ଥ ଲଭ ହୁଏ ସତ, କିନ୍ତୁ ପରିଣେଷେ ସେ
 ସବୁରୁ ଅନେକ ଅନର୍ଥ ଜାତ ହୁଏ । ସେ ସବୁ ପାପ ଅଟେ, ପାପର ଅଳକ
 ସୁଖ କ୍ଷଣ କାଳର କିନ୍ତୁ ତହିଁର ଅସୀମ ଅସୁଖ କାଳ କାଳର । ଯଦି ଲଭ
 ଓ ସୁଖର ଇଚ୍ଛା ଅଛି ତେବେ ଯେପରି ଇହକାଳ ଓ ପରକାଳରେ ଲଭ ଓ

ସୁଖ ହୁଏ ସେପରି କରିବାର ଉଚିତ । ସଞ୍ଚାର କେତେ କାଳର ? ତୁ ଭୁଣି
ବ୍ୟବସାୟରେ କେତେ ମିଥ୍ୟା ଆଉ କହୁଅଛୁ । “ନାନିତାତ୍ ପାତକା
ପରଂ” । ଅର୍ଥାତ୍ ମିଥ୍ୟାରୁ ବଳି ପାତକ ନାହିଁ । ଏହି ଗୁଡ଼ିକଦେଇ
ପରିଶ୍ରମ ଓ ଯତ୍ନ କଲେ ସଦୃଶ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାର୍ଜନ ହୋଇପାରେ ।

ପୁରୁଷ—ହଁ । ଠିକ୍‌କଥା, ଦେଖି ଯେମନ୍ତେ ହବ । ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ଜ୍ଞାନ
ପାଇଲି । ଆପଣ ଗୁରୁଦେବଠାରୁ ବଳିଲେ ଯଥାର୍ଥ ଗୁରୁତ ଆପଣ ହେଲେ ।
ମୋ ଲକ୍ଷି ଆପଣ ଅନେକ କଷ୍ଟ ପାଇଲେ ଏହା ମୋ ମନରୁ ଯିବନାହିଁ,
ସ୍ବପ୍ନ ବିଶେଷ ହେଲଣି ଆପଣ ଶୟନ କରନ୍ତୁ ମୁଁ ଆସିବି ।

ବାବାଜୀ—ଅଛା ବାବା ଆ, ଆମ କଷ୍ଟକଥା ତୋ ମନରୁ ଯାଉ ମାତ୍ର ଉପଦେଶ ସବୁ
ଯେପରି ତୋ ମନରୁ ନ ଯାଉ ।

ପୁରୁଷ—(ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ) ଆପଣ ସେଇ କଲାଣ କରନ୍ତୁ । ନମସ୍କାର ।

ବାବାଜୀ—ନମସ୍କାର । ଭବିଷ୍ୟ ସେହୁପରି ସୁମତି ହୁଅନ୍ତୁ ।

ଆଶୀର୍ବାଦ

